

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultāte
Ģeogrāfijas nodaļa

Anita Zariņa

promocijas darbs

**AINAVAS PĒCTECĪGUMS:
AINAVU VEIDOŠANĀS VĒSTURISKIE UN BIOGRĀFISKIE
ASPEKTI LATGALĒ**

izstrādāts doktora grāda iegūšanai
ģeogrāfijas zinātņu nozarē
reģionālās un vides ģeogrāfijas apakšnozarē

Darba zinātniskais vadītājs
Asociētais profesors *Dr.geogr.* Pēteris Šķiņķis

Rīga, 2010

ANOTĀCIJA

Cilvēka dzīvesvides ainavas veido komplekss dažādu līmeņu notikumu, dabas vides un cilvēka darbības mijatiecību tīklojums. To attīstības un pārmaiņu raksturu ietekmē gan vēsturiski ģeogrāfiskie un sociālie nosacījumi, gan cilvēka kolektīvā un individuālā darbība. Promocijas darbā ir izstrādāta ainavas pārmaiņu interpretācijas pieeja, piemērojot vēsturiskās un sociālās ģeogrāfijas metodes Latgales ainavu analīzei. Darbā vēsturiskās ģeogrāfijas kontekstā ir pētīta senā šņoru zemju ainava, tās telpiskās struktūras, nozīmju, izmaiņu un prakses analīzei ir teorētiski pamatota un pirmo reizi aprobēta līdz šim ainavu pētījumos neizmantota – pēctecīguma teorija (*path dependence theory angl.*). Izmantojot pozitīvistisku vēsturiskās ainavas analīzes jeb strukturālu *ainavas lasīšanas pieeju* ir rekonstruēta seno šņoru lauku ainava un tās elementi. Ainavas pārmaiņu pēctecīguma kontekstā analīze ir veikta divos Latgales bijušajos ciemos. Lai būtu iespējams atklāt nejaušību ietekmes, cēloniskas notikumu attīstības gaitas, tika attīstīta vietas ainavas koncepcija, kas var kļūt par nozīmīgu pieejas pamatu ainavas mikro-vēsturiskos pētījumos. Analīzei tika izmantota un aprobēta Latvijā jauna – ainavas biogrāfijas, pieeja. Tās mērķis atklāt ainavas ilga laika attīstību (pārmaiņas) dažādu nozīmju un sociāl-politisku kontekstu gaismā. Promocijas darbā ir sniegti jauna veida ierosinājumi par ainavu apsaimniekošanas, aizsardzības un plānošanas jautājumu risinājumiem, balstoties uz ainavu pēctecīguma, biogrāfijas un ainavu lasīšanas pieeju kontekstuālu izmantošanu saistībā ar vietas ainavas raksturu, skatījuma mērogu, sociālo praksi.

ANNOTATION

Landscapes of man lifeworld are formed by complex network of interactions among human and his environment, sequences of events at various levels, meanings and representations. The character of developments and changes of landscapes is influenced by historical, geographical and social circumstances and conditions, as well as by man's collective and individual activity. In the doctoral thesis "Path dependency of landscape: historical and biographical contexts of landscape change in Latgale" the approach of landscape change interpretation of cultural region of Latgale has been elaborated, adapting the methods of historical geography and social theories. The focus lies upon historical strip-land landscape and its transformations, path dependencies and inheritances during last two centuries at the regional and local level. For the analysis of spatial structure, meanings, changes and practises at landscape level the concept of path dependency was used. For the first time in historical geography studies the theory of path dependence has been theoretically grounded and approbated for landscape analysis. While the historical strip-field landscape was reconstructed using the positivistic approach of landscape historical analysis. The analysis of sequences of events and their impact on landscapes during last two centuries was carried out in two former villages. The landscape biography and path dependency approach was used to understand the particular key breakpoints in their histories and series of reactions that follows those breakpoints, as well as to understand the role of social agency and institutions at micro level, to explore the idea of contingency in historical sequences. In the doctoral thesis the proposals for landscape management, protection and planning practises are developed, basing on findings of landscape path dependency character, the contextual use of landscape biography and landscape reading approaches.

SATURS

IEVADS	5
1 AINAVU STUDIJAS TEORĒTISKĀS NOSTĀDNES	10
1.1 Ainavas sapratnes	10
1.2 Ainavas pārmaiņu un laika dimensija	21
1.3 Pieejas ainavu interpretācijā	25
1.3.1 Ainavas lasīšana	25
1.3.2 Ainavas biogrāfija	27
1.3.3 Pēctecīguma teorija un konteksti ainavas pārmaiņu studijās	29
2 METODES UN MATERIĀLS	41
2.1 Pētījuma metodes	41
2.2 Izpētes materiāls un pētījuma gaita	49
3 ŠŅORU ZEMJU AINAVAS: VĒSTURE, PRAKSES, PĒCTECĪBAS	54
3.1 Ainavu veidošanās vēsturiski-ģeogrāfiskie aspekti	54
3.1.1 Šņoru zemkopības ainava	57
3.1.2 Šņoru zemju transformācijas un viensētu ainava	65
3.2 Vietu ainavu biogrāfijas un pēctecības	71
3.2.1 Luņu ainava	71
3.2.2 Šultu ainava	92
3.3 Pēctecības Latgales ainavā: vispārinājumi	106
3.3.1 Vēsturiskais konteksts: sociāl-politiskie laikposmi ainavu veidošanās gaitā	106
3.3.2 Pēctecīguma izpausmes saimniekošanas praksēs	109
4 AINAVU IZZINĀŠANAS DISKUSIJU JAUTĀJUMI UN RISINĀJUMI	114
SECINĀJUMI UN ATZIŅAS	120
Izmantotā literatūra	126
Pielikumi	
Publikāciju kopijas	

IEVADS

Cilvēka dzīvesvides ainavas veido komplekss dažāda mēroga notikumu, dabas vides un cilvēka darbības mijattiecību tīklojums. No vienas puses, ainava ir telpa, kurā atspoguļojas dažāda mēroga procesi, no otras puses, – ainava pati ir procesu un notikumu rosinātāja un veidotāja. Daudz ir pētīta cilvēka darbība ainavā un ainavas reakcija uz to saistībā ar dabas vides nosacījumiem, sociālpolitiskiem un ekonomiskiem aspektiem, mazāk uzmanības pievērsts institucionālo pārmaiņu vai to noturības izpausmēm ainavā. Institucionālās ietekmes ainavā ir labi redzamas – piemēram, zemes apsaimniekošanas veidi un citas lauku dzīves prakses, zemju dalījumu sistēmas, teritoriālās plānošanas prakses. Ļoti daudzas cilvēku darbības ir saistāmas ar atkārtoto un inerci, ierastām un pazīstamām praksēm, kas ainavā veido tās veidola un funkciju noturību un dažādu telpisko struktūru pēctecīgumu. Pēctecīgums ainavā liecina par ainavas noturīgumu pret pārmaiņām, tās attīstību saskaņā ar iepriekšējo paaudžu tradīciju turpināšanu, nozīmju pārmantošanu, līdzīgu sociālģeogrāfisko telpu veidošanu. Būtībā tas atbilst mūsdienu ainavu attīstības un apsaimniekošanas vērtībām (skatīt piemēram, Eiropas Ainavu konvenciju). Taču šāds pēctecīgums ne vienmēr ir vērtējams viennozīmīgi. Latvijas vēsturē viens no piemēriem ir ilgstoši praktizētā tā sauktā šņoru zemkopības sistēma, kas lauksaimniecības attīstību būtībā noveda strupceļā un kavēja zemnieku labklājības pieaugumu Latgalē. Tāpat neviennozīmīgi ir vērtējama arī sociālisma laikā praktizētā ainavu (piemēram, dabas aizsardzības teritoriju) apsaimniekošana. Tāpēc aktuāls ir jautājums par pēctecīguma pārvarēšanu.

Pēctecīgums ir saistīts arī ar virzību laikā, kuru ietekmē cēloniski determinētu notikumu gaitas. Šodien ir vispāratzīts, ka ainavas attīstībai ir nelineāra daba, tomēr ainavas pārmaiņu komplicētais raksturs joprojām nav pētīts secīguma kontekstā, respektīvi, cik lielā mērā un kā sabiedrības sociālās dzīves notikumi atspoguļojas un ietekmē ainavu jeb – kādi notikumi nosaka un kā ievirza ainavas attīstību. Zinātnē ainavas pārmaiņu sapratne pārsvarā ir saistīta ar noteikta līmeņa vispārinājumiem, ar konvencionālām un akadēmiskām pētījumu metodēm. Turpretim sociālās dzīves realitāte, pat raugoties no vietas ainavas skatpunkta, ir niansēta, atvērta un stohastiska. Mikrolīmenī ainavas mainība vai noturība var būt skaidrojama ar individuālās cilvēka darbības, mantotu institucionālu tradīciju, nejaušību un dažādu paradumu ietekmēm. Atsevišķas minētās koncepcijas ir attīstītas ainavu biogrāfijas teorētiskajās nostādnēs (Samuel 1979; Kolen, Witte 2006; Roymans *et al.* 2009) un mikrovēsturiskos pētījumos (piemēram, Short, Godfrey 2007), vispārīgā skatījumā arī pētījumos, kas saistīti ar tiesību normām un politikām un to ietekmi uz ainavu (Peil, Jones eds. 2005; Olwig, Mitchell eds. 2009). Tajā pašā laikā vēsturiskās ģeogrāfijas laukā trūkst analītiskās pieejas, kas fokusētos vairākuz izmaiņu radītājiem, dalībniekiem vai to avotiem un pašu izmaiņu secīgumu.

Pasaulē izmaiņu cēlonisko secīgumu un gaitu, izmantojot pēctecīguma teoriju (angļu val. – *path dependence theory*) mēģina interpretēt galvenokārt sociologi (piemēram, Abbot 1990, Reisch 1991, Goldstone 1998, Mahoney 2000, Pierson 2004) un ekonomisti (piemēram,

Arthur 1989, 1994, Liebowitz, Margolis, 1995). Ģeogrāfijas laukā pašlaik tikai ekonomiskās ģeogrāfijas pārstāvji (piemēram, Martin, Sunley 2006, MacKinnon *et al.* 2009) ir pievērsušies pēctecīguma teorijai, lai izprastu sociālā faktora un institūciju lomu reģionu attīstības gaitā. Līdz šim ainavu izpētē pēctecīguma dziļākai cēloniskai un ainavas izmaiņu gaitas analīzei netika pievērsta uzmanība, bet teorijas sniegtās procesu rekonstrukcijas iespējas var kļūt nozīmīgas, izskaidrojot, kāpēc ainava ir attīstījusies vienā vai otrā virzienā, kādas cēloņsakarības un kādi apstākļi ir noteikuši ainavas veidolu. Mūsdienās pēctecīgums ainavu pētniecībā parasti tiek saprasts vienkārši kā vēsturiskā pārmantotība „pagātne ietekmē nākotni” formā. Izmantojot pēctecīguma teoriju, iespējams izprast procesus, kur ainavas veido sarežģīta nepieciešamību un nejaušību saspēle, sociālās prakses. Pēctecīguma teorija aktualizē diskusiju par temporāliem un hronoloģiskiem laika satvariem un nejaušību lomu ainavas pārmaiņās un noturīgumā. Pēctecīguma teorijas sniegtā iespēja ir tās metožu pielietošana konkrētā ainavas telpas līmenī. Lai arī ainavas pārmaiņu interpretācijā tās pieļauj pētnieka subjektivitāti, kas būtu uzskatāma par pieejas vājāko punktu, vienlaikus tā ir atvērta vietējo iedzīvotāju līdzdalībai vietas ainavas naratīvu veidošanā un pārmaiņu interpretācijā. Šī pieeja ļauj integrēt zinātnisko (ekspertu) ar reālās dzīves (vietējo iedzīvotāju) skatījumu.

Pārmaiņu dinamika un to komplicētība ainavā ir atkarīga no mēroga, kādā mēs tās aplūkojam. Latvijā ir veikti pētījumi par ainavas pārmaiņām galvenokārt lokālā (pagastu) vai reģionālā un nacionālā mērogā (Melluma 1994; Penēze *et al.* 2004; Nikodemus *et al.* 2005; Melluma 2009; Penēze, 2009), bet maz ir vietas ainavu pētījumu (piemēram, Stūre 2009). Tāpēc viens no šī pētījuma motīviem ir dot ieguldījumu vēsturisko ainavu izpētē vietas (jeb mikro) līmenī, kur pētījuma priekšplānā ir gan ainavas fiziskās telpas un sociālās vides savstarpēji integrētā vēsturiskā rekonstrukcija, gan cilvēku atmiņu un nozīmju vietu atspoguļošana un interpretēšana, izmantojot ainavas biogrāfisko skatījumu, bet ainavas cēlonisko un izmaiņu gaitas rakstura analīzi veikt, izmantojot pēctecīguma pieeju.

Darba mērķis

Izstrādāt ainavu pārmaiņu interpretācijas pieeju, piemērojot vēsturiskās un sociālās ģeogrāfijas metodes Latgales ainavu analīzei.

Darba uzdevumi

- Izstrādāt metodoloģisko pamatojumu ainavas pārmaiņu studijām.
- Raksturot un izvērtēt Latgales ainavu veidošanās gaitu, ietekmes un raksturu (saistībā ar šņoru zemkopības sistēmas vēsturisko kontekstu un pēctecīgumu) reģionālā un vietu skatījumā, izmantojot ainavas biogrāfisko pieeju un ainavas lasīšanas metodiku.
- Aprobēt pēctecīguma teoriju ainavas veidošanās un pārmaiņu analīzei vietas un reģionālā mērogā.

- Izvērtēt ainavas pēctecīguma un biogrāfiskās pieejas nozīmes ainavu pētniecībā, praksē un sabiedrības ikdienas dzīvē.

Darba novitāte un praktiskā izmantošana

- Promocijas darba ietvaros ainavas telpiskās struktūras, nozīmju, izmaiņu un prakses analīzei ir teorētiski pamatota un pirmo reizi aprobēta līdz šim ainavu pētījumos neizmantota – pēctecīguma teorija (*path dependence theory angl.*) Promocijas darbā ainavas telpiskās struktūras, nozīmju, izmaiņu un prakses analīzei pirmo reizi ir teorētiski pamatota un aprobēta pēctecīguma teorija (*angļu val – path dependence theory*), kas līdz šim ainavu pētījumos netika izmantota.
- Ir izstrādāta jauna vietas ainavas koncepcija, kas var kļūt par nozīmīgu pieejas pamatu ainavas mikrovēsturiskos pētījumos.
- Vietu ainavu izpētē Latgalē ir aprobēta Latvijā jauna - ainavu biogrāfijas pieeja. Pirmo reizi Latvijā vēsturiskās ģeogrāfijas kontekstā ir analizēta un interpretēta šņoru zemkopības sistēmas ainava un tās pēctecīgums gan reģionālā, gan vietas ainavas mērogā.
- Promocijas darbā ir aprobēta Latvijas apstākļiem piemērota ainavas vēsturiski ģeogrāfiskā lasīšanas metodika, izmantojot ainavas lasīšanas pieeju šņoru ainavas vēsturiski ģeogrāfiskai rekonstrukcijai.
- Sniegti jauni ierosinājumi, kā risināt ainavu apsaimniekošanas, aizsardzības un plānošanas jautājumus, balstoties uz ainavu pēctecīguma, biogrāfijas un ainavu lasīšanas pieeju kontekstuālu izmantošanu saistībā ar vietas ainavas raksturu, skatījuma mērogu, sociālo praksi u. c.

Pētījuma rezultātu aprobācija

Starptautiska mēroga konferences un semināri:

14th International Conference Of Historical Geographers (Kyoto, 2009). A. Zariņa „Path dependence in landscape change studies” (mutisks ziņojums)

The Permanent European Conference for the Study of the Rural Landscape: „Landscapes, Identities, Developments” (Lisbon/Obidos, 2008). A. Zariņa „Historical contingency and path dependence: a landscape perspective” (mutisks ziņojums)

IALE World Congress (Wageningen, 2007). A. Zariņa, I. Liepiņš „Cultural landscape’s temporality vs. durability: village’s biographies in Latgale (SE Latvia)” (stenda referāts)

Nordic Geographers Conference „Meeting the Waves of Globalisation – Local, Regional and Environmental Response” (Bergen, 2007). A. Zariņa „Path dependency and landscape nature: comparative analysis on landscape biographies in Latgale (SE Latvia)” (mutisks ziņojums)

“Rethinking the Rural: Land and the nation in the 1920s and 1930s”. The conference organized by Inter War Rural History Research Group (London, 2007). I. Stūre, A. Zariņa “Reshaping the Landscape During the Golden Age of Latvia’s Rural History (1920-1937)” (mutisks ziņojums)

Scientific seminar: „Transboundary landscapes and Politics of past” (Tartu, 2006). A. Zariņa „Landscape’s temporality in a Latgale’s village: from liveliness to forgotten cultural heritage” (mutisks ziņojums)

The Permanent European Conference for the Study of the Rural Landscape: „European Rural Future: Landscape as an Interface” (Berlin/Brandenburg, 2006). A. Zariņa „Kinship, Collectivism, Individualism in the Pattern and Elements of Eastern Latvia’s Landscapes” (mutisks ziņojums)

13th International Conference Of Historical Geographers (Hamburg, 2006). A. Zariņa „Landscape Pattern as Mirror of Political Conditions in Historical Agrarian Landscapes at Latvia’s Eastern Boundary” (mutisks ziņojums)

Nacionālā mēroga konferences:

Latvijas Zinātņu Akadēmijas un Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas konference (Rīga, 2010): Kultūrvēstures avoti un Latvijas ainava. A. Zariņa „Ainavas pēctecīgums” (mutisks ziņojums)

LU 67. zinātniskā konference (Rīga, 2009), Zemes un vides zinātņu nozares sekcija, „Ainavas pētījumu aktualitātes” apakšsekcija. A. Zariņa, I. Stūre „Vietas ainava mikro-vēstures perspektīvā” (mutisks ziņojums)

LU 66. zinātniskā konference (Rīga, 2008), Zemes un vides zinātņu nozares sekcija, „Ainava Letonikas pētījumos” apakšsekcija. A. Zariņa „Ainava biogrāfiskā perspektīvā” (mutisks ziņojums)

LU 65. zinātniskā konference (Rīga, 2007), Zemes un vides zinātņu nozares sekcija, „Ainavu ģeogrāfija un ekoloģija” apakšsekcija. A. Zariņa, I. Liepiņš „Ainavu lasīšana Latgales ciemu piemērā” (mutisks ziņojums)

LU 65. Zinātniskā konference (Rīga, 2007), Letonikas sekcija Folkloristikas apakšsekcija „Latvijas novadi un tradicionālā kultūra”. A. Zariņa “Ģeogrāfiskas piezīmes pa aizmirsto kultūru pēdām Latgales ainavā” (mutisks ziņojums)

LU 64. zinātniskā konference (Rīga, 2006), Zemes un vides zinātņu nozares sekcija, „Ainavekoloģija” apakšsekcija. A. Zariņa, I. Liepiņš „Ekoloģiska vietas studija seno šņoru zemju ainavā” (mutisks ziņojums)

Letonikas I kongress (Rīga, 2005), Vēsturisko avotu sekcija. A. Melluma, I. Stūre, A. Zariņa „Kultūrainava kā izziņas avots” (mutisks ziņojums)

Letonikas I kongress (Rīga, 2005), Valodniecības sekcija. A. Zariņa „Ainavas koncepcijas Latvijā” (mutisks ziņojums)

LU 63. zinātniskā konference (Rīga, 2005), Zemes un vides zinātņu nozares sekcija, „Ainavekoloģija” apakšsekcija. A. Zariņa „Ainavas koncepcijas sākotne Latvijā” (mutisks ziņojums)

Publikācijas par disertācijas tēmu

Zariņa A. A Path Dependence Perspective on Landscape Change Analysis: examples from Latgale (SE Latvia). Iesniegts publicēšanā (03.2010.) Geografiska Annaler: Series B, Human Geography; references Nr. 201003-8

Zariņa A. (2010) Path dependency and landscape biographies in Latgale, Latvia: a comparative analysis (European Countryside: Landscapes from Marx to Brussels; Special Issue, iespiešanā)

Zariņa A., Liepiņš I. (2009) Ainavas lasīšana: pa senās kultūras pēdām Latgalē. LZA Vēstis, 63. sējums, 5/6. 75-99.

Melluma A., Stūre I., Zariņa A. (2006) Ainavas kā mantojums: to izpētes un aizsardzības problēmas Latvijā. LZA Vēstis, 60. sējums, 6. 4-25.

Zariņa A. (2006) Ainavas koncepcijas Latvijā. Grām.: Letonikas I kongress: valodniecības raksti. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija. 372.-383. lpp.

Pateicības

Darbs ir izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda projekta "Doktorantu un jauno zinātnieku pētniecības atbalsts Latvijas Universitātē" finansiālu atbalstu.

Es pateicos par sadarbību un atbalstu Latvijas Universitātes Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultātes kolēģiem un studentiem, savai ģimenei, dažādu valstu pētniekiem, kas satikti konferencēs un semināros. Personīgi pateicos Aijai Mellumai, Mats Widgren, Kristai Pētersonei un, jo īpaši, Pēterim Šķiņķim par iedvesmojošām sarunām, kritiku un ierosmēm.

1. AINAVU STUDIJAS TEORĒTISKĀS NOSTĀDNES

1.1 AINAVAS SAPRATNES

Ainava un tās īpašības

Ainava ir sarežģīts studiju objekts, jo, būdama veselums, vienlaikus tā ir arī daudzu konceptuāli komplementāru pretmetu (piemēram, cilvēka darbības un dabas) nedalāms savienojums. Ainava ir telpā notiekošo procesu atspoguļojums, kas ik brīdi niansēs ir mainīgs. Var teikt, ka ainava nepārtraukti veidojas, tajā noris dažāda līmeņa procesi, darbības un notikumi. No vienas puses ainava ir nepretenciozs tagadnes epifenomens, no otras – laika dimensija ainavā izpaužas daudzās kompleksās temporalitātēs. Ainava ir telpiska; to var saistīt ar mijattiecību telpas ideju (pēc Harvey 2005), kur ainavas mēroga procesi nenotiek kādas absolūtas telpas ietvaros, tie drīzāk paši nosaka savu telpas robežas. Tādēļ ir neiespējami ainavā nodalīt telpu no laika. Mijattiecību laiktelpas pamatā ir doma, ka šajā telpā noris iekšējas mijattiecības, bet ārējās ietekmes laika gaitā iekļaujas tajā caur specifiskiem procesiem vai lietām. Notikums vai lieta kādā telpas punktā nevar tikt izprasta skatoties tikai šajā punktā. Tā ir atkarīga no visa, kas noris ap to. Liels daudzums dažādu savā starpā nesavienojamu pagātnes, tagadnes un nākotnes ietekmju virmo telpā, sakoncentrējas un sastingst kādā noteiktā punktā tādējādi nosakot šī punkta dabu.

Par ainavu var reflektēt, to var aprakstīt, konceptualizēt, teoretizēt, kategorizēt, attīstot dažādās ainavas interpretācijas, diskursus, subjekta-objekta dihotomiju. Heidegers savulaik ir norādījis (piemēram, Adams, van Manen 2008), ka visi apraksti vienmēr ir interpretīvi, tāpat kā jebkura cilvēka sapratnes forma ir interpretīva.

Tāpat, ainavu var pieredzēt, izdzīvot. Te noteicošais ir fenomenoloģiskais skatījums (piemēram, Wylie 2007, Tilly 1994, Lorimer 2005), kurā studiju objekts ir izdzīvotās vai pieredzētās nozīmes, kā tās rodas apziņas, valodas, kognitīvo un ne-kognitīvo jūtu izpausmēs (Adams, van Manen 2008).

Visbeidzot, ainavā tiek mājots, tā ir ikdienas dzīves neatņemama sastāvdaļa. Šī ainavas īpašība rada vislielāko pretrunu ainavu zinātnē, jo dzīve kā veselums nav zinātniska sistēma, kuru var izskaidrot noteiktu paradigmu ietvaros. Šodien arvien vairāk apzinoties šo ainavas īpašību, tiek izstrādātas jaunas pieejas ainavas interpretācijās, piemēram, ainavas biogrāfijas pieeja, ainavu fenomenoloģija (saistīta ar nereprezencionālo ģeogrāfiju).

Tādējādi, ainavas jēdziens izpētes kontekstā ir daudznozīmīgs vispirms tādēļ, ka ainava ir pasaulē (mikro un makro līmenī) notiekošo procesu vizualizācija, faktiski jebkuras cilvēka darbības atspulgs. Var teikt, ka ainavā iedzīvinās, akumulējas un atspoguļojas dabas apstākļi, vēsture, politikas, ekonomiskā situācija dažādos laikposmos. Radot noteikta mēroga telpu dažādu motivāciju pētījumiem un profesionālām interesēm, ainava var tikt

uztverta kā skatuve vai darbības lauks, kuru mēs varam brīvi interpretēt un definēt, izejot no pētījuma jautājumiem. Vienlaicīgi gan jāuzsver, ka ainavas jēdziena sarežģītību pastiprina daudzas sarunvalodā un dažādās zinātnes skolās attīstītās ainavas idejas, definīcijas un asociācijas, kuras es īsi apskatīšu nākamā turpmākā sadaļā. Meinigs (1979b), piemēram, aprakstot ainavas jēdziena daudznozīmību, uzsver dažādos skatupunktus caur kuriem mēs ainavu varam uztvert, interpretēt, aprakstīt: ainava kā daba, mājvieta, artefakts, sistēma, problēma, materiālais resurss, idealoģija, vēsture, vieta, estētika. Visi šie skatījumi ir interpretīvi, saistīti ar izpētes mērķiem un dažādām subdisciplinārām pētniecības tradīcijām. Ārpus, piemēram, ģeogrāfu speciālistu loka ainava kā transdisciplinārs jēdziens tiek lietots samērā atšķirīgi.

Ainavas jēdziena daudznozīmība

Ainava ir viss, kas mums ir apkārt. Šis apzināti naivais, bet savā būtībā, precīzais apgalvojums iezīmē arī virkni problēmu, kas ir saistītas ar ainavas jēdzienu un tā sapratnēm. Piemēram, komunikācijā ar vietējiem iedzīvotājiem ainavas termins reti, kad tiek lietots kā apzināta apkārtnes veseluma ekvivalents. Ainava parasti tiek asociēta, un bieži arī pārprasta, ar tādiem terminiem kā daba, skats, vide, vieta (Meinig 1979a). No manas personīgās pieredzes, kas veidojusies sarunās, intervijās, semināros, ainava kā daba, vai vēl precīzāk – dabas skats, ir dziļi iesakņojies priekšstats daudzu Latvijas iedzīvotāju uztverē. Līdzīgi priekšstati ir arī citām Austrumeiropas tautām (Palang *et al.* 2006), kuros ainava vispirmām kārtām tiek asociēta ar dabu, kā tas ir mācīts pirmajās klasēs skolā. Saskaņā ar Meinigu (1979a), ainava viennozīmīgi ir saistīts, bet ne identisks termins *dabai*. Daba ir katras ainavas daļa un ne vairāk, it īpaši tajās ainavās, kur ir vērojamas cilvēka darbības izpausmes. Vēl jo vairāk, ainavas ideja ir pretrunā ar jebkurām binārām mijattiecībām starp cilvēku un dabu. Šis Meiniga uzstādījums, noliedzot ainavu kā bināru sistēmu, ainavu ļauj skatīt tās darbībā, proti, nemitīgā cilvēka darbu realizācijā dabas vidē. Te iederētos T. Ingolda (2006, 195 [2000]) ideja par *darbības ainavu* (taskscape). Ar darbības ainavu Ingolds saprot savā starpā saistītu darbību kopumu, līdzīgi kā ainava – savā starpā saistītu formu kopums. Tātad ainava pati par sevi nav daba, taču mēs varam pētīt dabu ainavā vai arī dabu ainavas mērogā.

Arī Ingolds savā nozīmīgajā darbā „Vides uztvere” (2006 [2000]) argumentē, kāpēc ainava nav ‘daba’. Dabas pasaule, kā tas bieži ir interpretēts, ir ‘tur ārā’. Tur ir sastopamas visdažādākās esības, izņemot mūs. Mēs dzīvoja ‘te’, intersubjektīvā telpā, ko iezīmē mūsu mentālie tēli. Šādas loģikas pielietojums rada priekšnoteikumus duālismam starp objektīvo un subjektīvo, materiālo un ideālo. Ingolds norāda, ka daudzi autori dabu un ainavu nodala tieši ar šādiem jēdzieniem – viens ir pretstatā otram kā fiziskā realitāte pretstatā kultūras vai simboliskam veidojumam. Kā piemēru viņš piedāvā Daniela un Kosgrova eseju krājumu „Ainavas ikonogrāfija” ar šādu definīciju: „Ainava ir kultūras tēls, tēlainis veids kā attēlot vai simbolizēt apkārtni”. Ingolds nepiekrīt šim uzskatam un ir tieši pretējās domās, noraidot dalījumu iekšējā un ārējā pasaulē, respektīvi, prāta un matērijas, jēgas un substances, kuras ietvaros šis dalījums notiek. E. V. Bunkše (2000, 36), atsaucoties uz D.

Kosgrovu, norāda, ka ģeogrāfijā vārdam *landscape* (ainava, *angļu val.*) ir divas nozīmes: „Pirmajā darbojas „apvienošanas princips”, kas ļauj mums uztvert kādu zemes vai ūdens daļu kā apvienotu un unikālu telpisku veidojumu. Tas nozīmē, ka „*landscape* attēlo ārpasauli, kuru uztveram ar pieredzes starpniecību. Ainava nav tikai redzamā pasaule – tā ir šīs pasaules konstrukcija, kompozīcija.” Šo konstrukciju rada cilvēks savā subjektivitātē, savā iztēlē... Otrajā nozīmē ainava parāda cilvēka ietekmi fiziskajā vidē. No šī viedokļa ainava ir „*sociāls produkts*”, „kas radās no tā, ka cilvēki kolektīvi pārveidoja dabu””.

Līdz ar to ainava nav ne daba, ne atrodas tajā cilvēces dimensijā, kas ir pretstats „dabai”. Kā mūsu mājvietas labi zināmā apkārtnē, tā *ir* ar mums, ne *pret* mums. Dzīvojot tajā ainava kļūst mūsu daļa, tāpat kā mēs esam tās daļa. Pasaulē, kas ir konstruēta kā daba, katrs objekts ir sevī noslēdzies lielums, kas ar citiem mijiedarbojas caur kādu ārēju saskari. Savukārt ainavā katrs komponents savā būtībā satur mijattiecību kopsummu (Ingold 2005, 191). Pēc Meiniga (1979a), ainava vispirmām kārtām ir tas kopums, ko mēs redzam, tā sajātu gamma, ko saņemam, nevis pakļauta izskaidrojumiem zinātņu loģiskuma garā.

Turpinot, Meinigs (1979a) norāda, ka katra ainava ir skats, tomēr ainava nav identisks termins *skatam*, jo skata ideja savā būtībā ir limitēta – to ierobežo apzināta konkrētu skatupunktu izvēle, estētisko kvalitāšu piedēvēšana. Skats vairāk asociējas ar noteiktu perspektīvu, fokusēšanos uz konkrētiem elementiem, ierobežojumiem, kurus determinē vispārīgas idejas par skaistumu vai labumu. Turpretim ainava ir visuresoša un daudz vairāk sevī ietveroša, kaut kas, ko var novērot, bet ne obligāti – apjūsmot. Ainava vienmēr ir ar mums un mēs esam iesaistīti tās veidošanā. Tajā pat laikā ainavas kā skata idejas pētījumi zinātnē ir attīstījušies tieši pēdējo divdesmit gadu laikā (skatīt, piemēram, Tveit *et al.* 2006; Ode *et al.* 2008). Tiem ir lietišķa nozīme ainavas plānu, tūrisma attīstības u.c. jautājumu risināšanā.

Ainava ir visuresoša, tā ir mums visapkārt, līdz ar to saistīta, bet ne identiska terminam *vide*¹ (Meinig 1979a). Vide un ainava, termini, kas bieži tiek savā starpā jaukti galvenokārt nespeciālistu starpā, pēc sava satura ir krasi atšķirīgi, tajā pat laikā – savstarpēji saistīti. Beikers (Baker 2006 [2003], 78) norāda, ka jēdziens ainava norāda vispirmām kārtām uz formu, struktūru, veidolu, cilvēku un zemes/telpas mijiedarbības fizisko manifestu, kamēr termins *vide* ir asociējams ar *vietas* (*milieu, fr.*) funkcionēšanu un procesiem, kas nav saistīti ar redzamo veidolu un materiālo izteiksmi. Papildinot, Meinigs (1979a) atzīmē, ka *vide* ir ikkatras dzīvas būtnes neatdalāma sastāvdaļa, tā aptver un uztur to pie dzīvības; mēs vienmēr esam vidē, vienmēr ārpasaulē aptverti. Ainava nav tieša mūsu organiskās esības daļa. Ainava ir mūsu redzes un iztēles definēta un mūsu prāta interpretēta. Tā ir panorāma, kura mainās mums pārvietojoties pa jebkuru maršrutu. Stingri ņemot, mēs nekad neesam tajā iekšā, tā atrodas mūsu acu priekšā un kļūst reāla tikai tad, kad mēs sākam to apzināt.

Tāpat, ainava ir saistīts, bet ne identisks termins vietai (Meinig 1979a). Vietai pamatā ir divas koncepcijas: publiska (noteikta teritorija, fiksēts novietojums) un privāta (personiskā

---

¹ Jāpiezīmē, ka ar terminu *vide*, īpaši, Latvijā, šodien tiek saprasta vairāk vides aizsardzības problemātika.

vietas izjūta). Saskaņā ar Tuanu (2007 [1977]), ģeogrāfiskā telpa kļūst par vietu tad, kad cilvēks ir ieguvis pieredzi telpā vai piešķīris šai telpai nozīmi. Jebkurā gadījumā, katra vieta ietver sevī ainavu un ainavas izpētes koncepcijas un metodes pieļauj ainavu pētīšanu arī no „vietas” skatupunkta, proti, no cilvēku pieredzes, zināšanu un izjūtas skatījuma. Cilvēciskais aspekts ir akcentēts 2000. gadā izstrādātajā Eiropas Ainavu konvencijā, kur ainavas jēdziens tiek skaidrots caur cilvēka uztveri.

„Ainava nozīmē teritoriju tādā nozīmē, kā to uztver cilvēki, un kas ir izveidojusies dabas un/vai cilvēku darbības un mijiedarbības rezultātā.”
(oficiāls tulkojums)

„Landscape means an area, as perceived by people, whose character is the result of the action and interaction of natural and/or human factors.”

Nemēģinot analizēt katra definīcijā ievērtā vārda etimoloģisko nozīmi, gribētu uzsvērt galvenos jēdzienus. Vispirms, ainava ir teritorija, kaut angļu vārda *area* tulkojums ir neprecīzs (teritorija, no latīņu *terra*, ietver tikai sauszemi). Jebkurā gadījumā, runa ir par ģeogrāfisku novietojumu, telpu, tādējādi ainava nav abstrakcija vai tēls, tai ir noteikti veidošanās konteksti. Ainavas nav īpašas teritorijas, konvencijā ir uzsvērts, ka ainavas ir visur, arī degradētās un pamestās vietās. Ainava ir veidojusies dabas un cilvēka darbības rezultātā – tādā tādā ir veselums (holistiskais) aspekts, ar lielu nozīmi iepriekšējo paaudžu atstātajam mantojumam. Ainavai ir noteikts raksturs (latviešu valodas tulkojumā gan nav ietverts šis aspekts), kas nozīmē, ka ainavas viena no otras atšķiras pēc dabas un cilvēka mijiedarbībā veidotām telpiskām struktūrām. Visbeidzot, konvencija ir atstājusi atvērtu jautājumu par cilvēku lomu ainavas interpretēšanā. No šīs definīcijas izriet, ka, pēc būtības, jebkuram sociālās grupas pārstāvim (vai viņš būtu vietējais iedzīvotājs, atīstītājs, ainavas viesis, u.tml.) ir tiesības izteikties par ainavu. Tādējādi, daļēji šāda pieeja iezīmē ainavas fenomenoloģisko izpratni, saikni ar Esību un Esību-pasaulē (skatīt piemēram, Wylie 2007, Tilly 1994, Lorimer 2005, Merleau-Ponty 2003 [1945]). Būt par cilvēku nozīmē radīt distanci starp sevi un to, kas ir apkārt, tajā pašā laikā veidot saikni, lai pārvarētu šo distanci, ar dažādu paņēmienu palīdzību – uztveri (redzēšanu, dzirdēšanu, pieskārieniem), ķermeniskām darbībām un kustībām, kā arī tīšu emocionalitāti un apzināšanos, kas balstīta ticības, lēmumu pieņemšanas, atmiņas un vērtību sistēmās (Tilley 1994, 12).

Vietas ainava

Šajā pētījumā es ainavu konceptualizēju kā dzīves telpu veidojušos noteiktā ģeogrāfiskā novietojumā un vēsturiskā kontekstā, un kurā ir likts uzsvars uz ainavu kā pieredzes un nozīmju akumulācijas un pārmantotības vietu. Tādējādi es ainavu redzu kā dzīves vietu galvenokārt vietējiem iedzīvotājiem, kas vēsturiski ir veidojusies noteiktās telpiskās aprisēs, caur cilvēka darbību ir pieņēmusi un laika gaitā mainījusi savu formu un veidolu. Ainava kā vieta, ar kuru cilvēkiem ir īpašas saiknes. Līdz ar to arī ainavas robežas (bieži saistītas ar seno administratīvo dalījumu, īpašumu robežām) ir galvenokārt vietējo iedzīvotāju sociālo un uztveres īpatnību noteiktas, tikai netieši saistītas ar konkrētās vietas

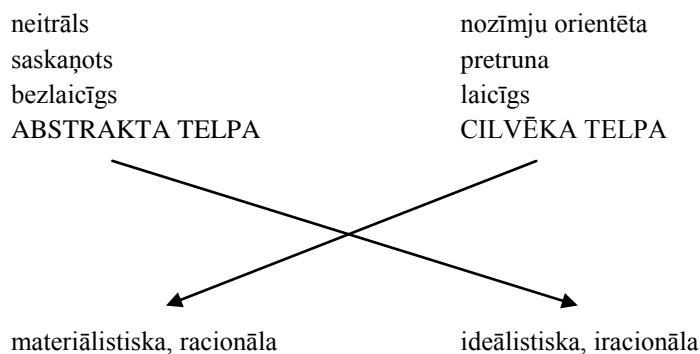
dabas apstākļiem. Ainavas kā dzīvesvietas skatījumam ir saistība ar antropologa Ingolda koncepciju (2006 [2000], 193), „ainava ir pasaule, kādu to pazīst tās iedzīvotāji, tie, kuri apdzīvo tās vietas un pārvietojas starp tām”. Taču tā izslēdz tās daudzās nozīmes, kuras ainavai piešķir ģeogrāfi, ekologi, arheologi u.c. pētnieki. Tādēļ šajā pētījumā nozīmīgs uzsvars ir arī uz paša pētnieka interpretāciju.

Pēc Bess (Besse 2000, 101), tradicionāli ainava ir dabīgo apstākļu un ierobežojumu (ģeoloģisko, morfoloģisko, botānisko u.tml.) un cilvēciskās, ekonomiskās, sociālās un kultūras realitātes mijiedarbība un kombinācija. Kā de La Blašem, „ainavai ir sava fizionomija (seja un izteiksme)” (*physionomie d'une contrée, physionomie du paysage, fr.*). Proti, ainava ir kāda zemes nogabala īpaša un atšķirīga izteiksme, raksturs. Bez tam, tā nav subjektīva realitāte, kāds iztēles auglis, ko ir radījis ģeogrāfa intelekts. Tā ir objektīva realitāte, caur kuru var identificēt noteiktu teritoriju, to ir nepieciešams izprast, lokalizēt, norobežot gan telpiski, gan kvalitatīvi (Besse 2000).

Ainavas, kuras varētu saukt par *vietas ainavām*, sevī ir akumulējušas to, ko Hoskins (Meinig 1979c) nosauc par vēstures lokālu izpausmi, bet Tuans (2007 [1977]) šādā kontekstā runā par cilvēka pieredzes vietām. Ainavas robežas te netiek vilktas pamatojoties uz dabas apstākļu īpatnībām, vēsturisko vai tagadējo zemes izmantošanas raksturu jeb citiem vārdiem lokālajām ainavas telpām. Tās ir cilvēku – vietējo iedzīvotāju, vēsturiskās attīstības gaitā iezīmētas. Latgalē, līdz ar vēsturiskā apdzīvojuma (ciemu) raksturu, lielākā daļa ainavu ir veidojušās seno ciemu robežu ietvaros. Tās ir pieredzes ceļā iegūtas zināšanas par savu dzīves vietas ainavu, tās var salīdzināt ar cilvēka labi pazīstamo vidi – mikrokosmu, kas ir nošķirts no pārējās pasaules (makrokosma) ar tikai viņam labi pazīstamām (bieži mentālām) robežām. Šajās ainavās atklājas cilvēku attiecības ar to. Te iederētos Bess vārdi (Besse 2000, 101), ka ainavā pastāv kāda *iekšēja* substance, kura no *ārpuses* nav saskatāma. Pēc atsevišķu ģeogrāfu domām, tā ir ainaviskās pieejas robeža. Tajā pat laikā daudzu ģeogrāfu centienos ietilpst tieši šo robežu pārvarēšana, lai varētu izprast ainavas „patieso” dabu. Es domāju, ka šī iekšējā substance ir cilvēku īpašās attiecības ar ainavu (ainavas izjūta), kas reti ir pieejama pētniekam (novērotājam, ‘autsaideram’), un šīs attieksmes projekcijas tajā.

K. Tilī (Tilley 1994, 8) ainavas fenomenoloģijas aspektā analizējot telpas kontekstuālo būtību, norāda uz divām principiāli atšķirīgām telpas izpratnēm – „zinātnisko” jeb abstrakto telpu un „cilvēcisko” jeb nozīmju telpu:

satvars	dzīves vide
bez fokusa	fokusēts
ģeometrija	konteksts
virsmas	blīvumi
universāls	specifisks
objektīvs	subjektīvs
reāls	relatīvs
aprēķināts	neaprēķināms
ārējs	iekšējs
sistēma	stratēģija

Šo telpu īpašību salīdzinājuma mērķis ir parādīt, ka cilvēka apdzīvotā telpa (ainava) ir nezinātniska, bet materiālistiska un racionāla. Tādējādi, runājot par ainavas elementiem, nosacījumiem un aspektiem, ir svarīgi redzēt tos no cilvēku piešķirto nozīmju skatupunkta. Zinātniskām abstraktās telpas konstrukcijām un pētnieciskām pieejām pietrūkst cilvēka dzīvēs izdzīvotās intimitātes, kas sasaista cēloņus un sekas, tās intimitātes, kas var leģitimizēt cilvēku dzīves (nezinātniskas sistēmas) (Reisch 1991, 7) projekciju ainavā. Nozīmju telpa jeb cilvēciska dzīves vide ir kompleksa, saskaņā ar Tilī (Tilley, 1994), tā ietver specifiskas sasaistes kopas starp fizisko telpu (dabas vidi), ko nav radījis cilvēks, mentālo, kognitīvo un reprezentāciju telpu un starp telpu, ko veido kustības, plūsmas un mijattiecības starp cilvēkiem un vidi. Nozīmju telpa ir jēgpilna cilvēka dzīves projekcija vietas ainavā. Tādējādi, vietas ainavu es redzu kā *ķermeniskas pieredzes un uztveres telpu, kurā izpaužas cilvēka gaitas, saikne, zināšanas un attieksme pret to.*

Šīs koncepcijas ietvarā ar *saikni* es saprotu cilvēka sasaisti ar vietu (piemēram, bērnības ainava), kas izpaužas nevēlēšanās aiziet no tās, vai arī tās (ne)regulārā apmeklējumā. Tāpat saikne ar vietu var izpausties netieši, caur paaudzēs nodotām zināšanām, senču īpašumiem vai vienkārši mīlestībā pret vietu. Tā ir īpašā vietas izjūta. *Zināšanas* savukārt ietver sevī zināšanas par vietas vēsturi, dažādiem notikumiem un cilvēkiem, kas ainavu veidojuši, atsevišķām ainavas vietām, kas nav vienkārši „ieraugāmas” nezinātājam, dabas apstākļiem un to potenciālu ainavā (daba kā zināšanu veids), šīs zināšanas ietver arī ainavas mentālo robežu karti. Tostarp *attieksme* parādās ainavas kopšanā, izpratnē un cieņā pret ainavas vērtībām (to apzināšanā). Savukārt ķermeniskums ir saistīts ar mūsu fizisko klātbūtni ainavā (ne kā novērotājam no malas), uztverot un pieredzot ainavas telpu.

Visbeidzot, vietas ainavas ideja ļauj aplūkot ainavu „personiski”. Šī ideja ļauj attīstīt gan fenomenoloģiskās pētnieka attiecības ar ainavu, gan pašu ainavu skatīt kā viengabalainu veidojumu, kurā, lai gan laiks ir iezīmējis savas pārvērtības, tā ir skatāma arī ārpus laika robežām. Proti, ainavu, kurā vienlaikus ir saskatāma kā pagātne, tā tagadne un nākotne. Tātad ainavu *cauri laikiem*, redzot to kustībā, nevis kā procesu rezultātu. Vietu ainavas ir kā viena cilvēka dzīves stāsts, kas ir bijis pakļauts dažādām varām, ar saviem aktivitātes un pasivitātes cikliem, visbeidzot, alegoriski, ar savu dzimšanas, brieduma, miršanas, atdzimšanas laiku (kurā, lai arī sāktas jaunas darbības, to veidošanos ietekmē daudzas pēctecības). No vienas puses šo ainavu stāsti – biogrāfijas, ietver vispārēju notikumu

lokālās izpausmes, tādus kā valsts sociālekonomisko apstākļu lokālo projekciju, politiskās iekārtas raksturu, no otras – daudzas „intīmas” detaļas, kas veidojušas un ietekmējušas ainavas attīstību dažādu nejausību, gadījumu notikumu iespaidā.

Akadēmiskās terminoloģijas aspektā, jēdziens *vietas ainava* var izraisīt daudznozīmīgas interpretācijas un sarežģīt jau tā komplicēto ainavas jēdziena izpratni. Tomēr jāatzīst, ka šāds termins ir nepieciešams vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, sarunvalodā lietotais jēdziens *ainava* lielākai daļai iedzīvotāju asociējas ar skatu, kas bieži vien ir skaists un apjūsmojams, bet tikpat lielā mērā – arī bezpersonisks. Vietas *ainava* ļautu paplašināt šo skata ideju ar to īpašo auru (*genius loci* – vietas garu), ko cilvēks sajūt (var sajust) atsevišķās vietās. Otrkārt, zinātnes kontekstā latviešu valodas terminoloģijā ar *ainavu* saprot galvenokārt ainavas telpu kāda mēroga ietvaros. Padomju laikos, arī pirmās Latvijas neatkarības laikā, zinātniskajam *ainavas* terminam bija pievienots vārds *ģeogrāfiskā*, ar to norādot kādu specifisku ainavu, kuras koncepcija (forma, funkcijas) visticamāk nav izprotamas vietējā iedzīvotāja uztverei un ir atšķirīgas no ainavas kā gleznošanas objekta. Taču, pētot Zemi kā cilvēka mājas (Batimere 2000), ir svarīgi nonākt tiešā saskarsmē ar vietējo iedzīvotāju (vai citu cilvēku) uztveri un izpratni par vietas ainavu. Saturiski tuvs termins varētu būt *lokālās ainavas*, tomēr arī šim, Latvijā samērā plaši lietotajam jēdzienam, ir cita nozīme. Lokālās ainavas galvenokārt ir saistītas ar ģeogrāfisko rajonēšanu, tā saucamajiem, plānošanas līmeņiem vai klasifikācijas sistēmām un ir cieši pakļautas ģeogrāfiskam mērogam. Tās ir ainavu telpas, kuras veido noteikta dabas pamatnes, funkcionāla vai vizuāla ainavas struktūra, piemēram, lokālās dabas ainavas telpas, lokālās darbības (funkcionālās) ainavas. Savukārt jēdziens *vietas ainava* pēc būtības neiekļaujas šo klasifikācijas pamatprincipu sistēmā. Treškārt, vietas ainavas koncepcija mazinātu ainavas jēdzienā iztrūkstošo saikni ar zemi (kā tas ir daudzās citās valodās, piemēram, *land-scape*, *angl.*).

Ainavas pētniecības tradīcijas

Kopš *ainava* ir zinātnes studiju objekts, ir attīstījušies dažādi to pētījumu virzieni: vieni pētījumi balstīti uz ģeomorfoloģijas un veģetācijas zinātnes pamatiem; otri pētījumi koncentrēti uz cilvēku apdzīvojumu un zemes lietojumveidu studijām vēsturiskā kontekstā; citi – ar reģionālu pieeju un mēģinājumiem veikt holistisku sintēzi *ainavstudijās*; un arī kultūrģeogrāfijas pieejas pētījumi, kur *ainava* tiek skatīta kā sociāls konstrukts ar simboliskām vērtībām. Šie pētījumu virzieni un tos pārstāvošie zinātnieki ir devuši arī savas *ainavas* definīcijas, kas daudzējādā ziņā ir visnotaļ atšķirīgas: daudzas ir cieši saistītas ar noteiktas zinātniskās skolas paradigmām (piemēram, definīcijas *ainavekoloģijas* laukā), citas iziet ārpus metodoloģiskiem rāmjiem un mēģina *ainavas* definīcijā ietvert visus tās aspektus. Piemēram, latviešu *ainavzinātnieka* Ā. Kraukļa *ainavas* definīcija (saruna, 2005), kurā ir mēģināts apvienot gan cilvēka intersubjektīvo *ainavas* izpratni, gan kvantitatīvās *ainavekoloģijas* izpētes atziņas:

„Ainava ir gan fiziska realitāte ārpus cilvēka, gan šī realitāte cilvēka uztverē, izjūtās, izpratnē un/vai iztēlē, t.i., tēls cilvēka apziņā, gan cilvēkā vai ārpus cilvēka pastāvošas ainavas atveidojums krāsu, grafiskā, skulpturālā, vārdiskā, muzikālā „gleznā”. Tomēr jebkurā gadījumā ainava ir cietzemes, gaisa, ūdens un dzīvības sfēras savienojums lokāla mēroga vienlaidus platībā un vienlaikus – atšķirīgu pēc šīm īpašībām, bet savstarpēji saistītu areālu mozaīka.”

Vēl viens piemērs – M. Antropa (Antrop 2006, 188) ainavas definīcija, kurā mēģināts konceptualizēt ainavas sarežģīto dabu, vēl arī uzsverot, ka ainavā ietvertais stāsts ir vēstījums.

„Es uzskatu ainavu par sintētisku un integrālu konceptu, kas attiecas gan uz materiāli-fizikālo realitāti, kas veidojas nepārtrauktā dinamiskā mijiedarbībā starp dabas procesiem un cilvēka darbību, gan uz nemateriālām vērtībām un simboliem, kuru rezultātā ainava ir vēstījums.” (autores tulkojums)

„I consider landscape as a synthetic and integrating concept that refers both to a material-physical reality, originating from a continuous dynamic interaction between natural processes and human activity, and to the immaterial existential values and symbols of which the landscape is the signifier.”

Cilvēka ģeogrāfijas izpētes tradīcijās ainavu zinātne lielākoties ir mēģinājusi atbildēt uz jautājumiem: „kā un kāpēc šī ainava ir radīta?”, kā arī „ko šī ainava nozīmē?” (Baker 2006 [2003], 113). Taču mūsdienās arvien biežāk tiek uzdots jautājums „kā un kāpēc ainava mainās?”. Zināmā mērā šis uzstādījums pēdējās desmitgadēs ir kļuvis par atskaites punktu dažādu paņēmienu un metožu izstrādāšanai ainavpētniecībā cilvēka ģeogrāfijas jomā.

Lai cik atšķirīgas būtu ainavas teorētiskās nostādnes, tās visas vieno ideja par ainavu kā veselumu, uzsverot ainavas holistisko dabu. Šī ideja balstās geštaltpsiholoģijā, kas kā psiholoģijas virziens attīstījās 20. gadsimta sākumā. Geštaltpsiholoģijas zināmākā pamatnostādne ir: parādība kā veselums nav vienkārša to daļu summa. Ričards (Richards 2009, 92) šo apgalvojumu precīzē sakot, ka adekvātāk būtu formulēt to tā, ka pati kopuma/veseluma struktūra nosaka, kas ir tās sastāvdaļas.

Zinātniskos pētījumos par ainavas holistisko raksturu aptuveni pirms 200 gadiem viens no pirmajiem runāja Humbolts (Humboldt), definējot ainavu kā reģiona kopējo raksturu. Var uzskatīt, ka 19. gadsimts iezīmēja ainavas kā zinātnes izpētes objekta sākumu. Piemēram, K. Rozenkrancs (Rosenkranz) 1850. gadā *ainavas* definēja kā hierarhiski organizētas visu dabas valstu lokālas sistēmas (Bastian 2001, 758). Vācijā jau 20. gadsimta sākumā tika nodibināta ainavu zinātnes skola *Landschaftskunde*, kuru interesēja „ar zinātniskām metodēm analizējamas dabas veidoto struktūru telpiskās izpausmes” (Rougerie, Beroutchachvili 1991).

Vācijā ģeogrāfijas valodā termins *Landschaft* (ainava) kļuva nozīmīgs un populārs 19. gadsimta beigās. *Landschaft* tika izmantots, lai aprakstītu (1) zemes virsmas redzamo veidolu vai (2) norobežotu zemes virsmas daļu vai reģionu. Angļu valodā *Landschaft* tika pārņemts neviennozīmīgā izpratnē. Ričards Hartshorns (Richard Hartshorne 1899-1992) savā monumentālajā darbā *The Nature of Geography* (Ģeogrāfijas raksturs) ainavas (*landscape*) jēdzienu mēģināja izskaidrojot izmantojot tā laika vācu zinātnieku atšķirīgās pieejas. Zigfrīds Pasaržs (Siegfried Passarge, 1866-1958) ar *Landschaft* saprata tikai un vienīgi fizikālās zemes formas, savukārt Otto Šlūters (Otto Schlüter, 1872-1959) ainavas koncepcijā ietvēra arī kultūras elementus. Amerikāņu zinātniskajā valodā terminu *landscape* ieviesa K. Sauers (Carl Sauer, 1889-1975), izmantojot iepriekš minēto vācu zinātnieku atziņas. Savā nozīmīgajā esejā *Morphology of Landscape* (Ainavas morfoloģija) ar ainavas jēdzienu tika saprasta zemes forma (a land shape), pie tam, vienkārši, fiziskā izpratnē. Citiem vārdiem, ainava – areāls, ko veido noteiktas dabas un kultūras formu kopas. Bez tam, sākotnēji Sauers ainavas jēdzienu pielīdzināja areāla un reģiona jēdzienam. Sauera galvenā ideja iepriekšminētajā darbā bija pierādīt, ka kultūras izpausmes (formas) ir iespējams studēt un pētīt līdzīgi kā dabas formas ainavā. Sauers bija tas, kurš ģeogrāfijā ieviesa terminus dabas un kultūrainava, kur dabas ainava ir cilvēka pilnīgi neskarta vai maz skarta, bet kultūrainava – cilvēka darbības vai attieksmes izmainīta. Šis dalījums ilgu laiku palika ģeogrāfijas pētījumu uzmanības lokā (Baker 2006 [2003]; Holt-Jensen 1988). Sauers bija arī viens no pirmajiem ģeogrāfiem, kas attīstīja fenomenoloģisko pieeju ainavas interpretācijā – tika pētītas ainavas formas kādas tās ir redzamas pētnieka acīm (Duncan, Duncan 2009).

Paralēli vācu un amerikāņu ainavskolai 19./20. gs. pastāvēja arī franču ainavu pētīšanas skola. Tās nozīmīgākās personības bija Pols Vidals de la Blašs (Paul Vidal de la Blache, 1845-1918) un Žans Bruns (Jean Brunhes). Viņiem ainava bija cilvēka aktivitātes izpausme, cilvēka darbības nospiedums uz zemes virsmas. Teorētiski jēdziens apkaime, apvidus (*pays*) tika nodalīts no ainavas (*paysage*), savukārt praktiski šis dalījums (starp ainavu un areālu/reģionu) bieži vien bija izplūdis. Sauera interese par ainavu lielā mērā bija saistīta ar Hetnera (Hettner) argumentiem, ka ir nepieciešams identificēt ģeogrāfijas pētījumu kodolu. Viņaprāt, ģeogrāfija kā zinātne nevarēja pastāvēt pētot abstraktas attiecības starp cilvēku un viņa vidi. Hetners uzskatīja, ka, bez sava izpētes objekta, ģeogrāfijai ir lemta „parazītiska eksistence”. Līdz ar to, Sauers mēģināja attīstīt domu, ka ģeogrāfijas pētījumu objekts ir ainava un ģeogrāfijas uzdevums ir pētīt dabas ainavu transformāciju kultūrainavās. Vēl jo vairāk, Sauers bija tas, kurš redzēja ainavu kā reģionālās ģeogrāfijas elementārvienību. Šāds skatījums labi saskanēja ar Rihtofena (Richthofen) ģeogrāfijas perspektīvu – ģeogrāfiju kā horoloģisku pētījumu jomu, zinātni par reģioniem (Baker 2006 [2003]; Holt-Jensen 1988).

Kompleksā ainavas ģeogrāfijas daba vislabāk var tikt ilustrēta ar franču ģeogrāfu metaforu – ainava kā zemes vaibsts (*physionomie*). Francūžiem aprakstīt un izprast ainavu bija fundamentāls ģeogrāfisks uzdevums, viņi ainavas analizēja kā kultūras veidojumus. Ainavas atspoguļoja sabiedrības darbības un idejas. Tās tika skatītas kā zemes sejas izteiksmes, fizionomijas, kurām ir jābūt precīzi un akurāti aprakstītām un interpretētām, bet

nekad – vērtētām tikai pēc izskata (līdzīgi kā cilvēku sejas, arī ainavas ir jālasa ļoti rūpīgi) (Baker 2006 [2003]; Holt-Jensen 1988).

Ainavu kā vēstures ierakstu, palimpsestu, kas satur bagātīgu informāciju, redzēja ne tikai jau minētais Bērklīja skolas pārstāvis Sauers vai de la Blašs. Minami ir arī tādi amerikāņu vēsturiskie un kultūrģeogrāfi kā D. W. Meinigs, Dž. B. Džeksons (J.B. Jackson), britu ģeogrāfi un vēsturnieki Dārbijs (H.C. Darby), O. Rakhams (Rackham), Hoskins (W.G. Hoskin) un R. Muirs.

Pēc-Sauera laikposmu iezīmē humānistiskās ģeogrāfijas grupa, kas sāka rakstīt 1970. gados. Galvenā šīs grupas ideja bija saistīta ar fenomenoloģiskiem pētījumiem, taču ne caur Sauera atziņām, bet gan pa tiešo interpretējot Huserlu un Gēti, filozofisku pozitīvisma un telpiskās analīzes kritiku (Duncan, Duncan 2009).

Ideja, ka ainava ir teksts vai rakstīts, dzēsts un pārrakstīts palimpsests, strukturālistu darbos ir aktuāla kopš 1970. gadiem (piemēram, Meinig (ed) 1979). Post-strukturālistu pieejas ainavas kā teksta lasīšanā (piemēram, Duncan, Duncan 1988) ir attiecināmas uz izvērstu teksta definīciju, kas ietver visdažādākās kultūras izpausmes un satur „pārmantotas nozīmju nestabilitātes, integrācijas fragmentāciju vai tās trūkumu vispār, autora kontroles iztrūkumu, daudz balsību un sociālas pretrunas” (Duncan, Duncan 2009). Post-strukturālistu pieeja ainavpētniecībā balstās atšķirīgos ainavas lasījumus un atšķirīgās interpretācijās.

Daudziem pētniekiem ainava ir vizualitātes forma vai izpausme (piemēram, Cosgrove 1998 [1984], Cosgrove, Daniels (eds.) 1988). Tuans (1979, citēts no Duncan, Duncan 2009) ir rakstījis, ka humānistiskiem ģeogrāfiem ainava kā zemes virsmas daļa nav bijusi tik interesanta kā ainava kā cilvēku vizuāla un estētiska pieredze. Kosgrovs un Daniels (Cosgrove, Daniels (eds.) 1988) atsaucoties uz marksistiskiem kultūrvēsturniekiem, ainavas ideju saistīja ar īpaši elitāru, distancētu veidu kā skatīties uz ainavu, kas savukārt spēlē ideoloģisku lomu kapitālistiskās šķiras attiecībās un politiskās varas simbolizēšanā un leģitimizēšanā (Duncan, Duncan 2009). Šajā aspektā parādās vismaz trīs centrālās marksistiskās ainavas idejas: ainava *vienmēr* tiek saprasta kā *jau gatava* reprezentācija (simboliska, nozīmīga, piktorāla, iztēlota), ainava katrā ziņā ir *vizuāla, gleznota* (tā vietā lai īstenotu empīriskus ainavas aprakstus Sauera garā, tā aicina uz kritisku iztaujāšanu par gleznu, bildi). Visbeidzot, materiālistiskā nostāja piedāvā samērā specifiskas ainavas vizuālās reprezentācijas interpretācijas (Wylie 2007).

Ainavas pētniecības tradīcijas Latvijā

Latvijas ģeogrāfi un dabaspētnieki (R. Putniņš, Ģ. Ramans, K. Kupfers, K. Melderis u.c.) savos darbos 20. gs. sākumā terminu *ainava* jeb *Landschaft* vēl lietoja paretam. Taču jau 1911. gadā iznākušajā K. Kupfera „Baltische Landeskunde” atlantā (Kupffer 1911) „Igaunijas un Kurzemes kalnu un ūdeņu pārskata kartē” blakus apzīmējumiem *nogāzes*,

pauguru virsmas, kalna virsotnes parādās *Hügellandschaft* (pauguraiņu ainavas). Vēlāk arī 1925. gadā iznākušajā „Grundzüge der Pflanzengeographie des Ostbaltischen Gebietes” (Kupffer 1925) Kupfers floras apakšapgabalu iedala ainavās jeb reģionos.

Tomēr publicēti pētījumi par ainavām, kādi tie tika veikti, kaimiņzemē Igaunijā (J. Granö), Latvijas zinātnē izpaliek. Vien 1935. gadā tiek publicēts Ģederta Ramana veiktais pētījums par „Latvijas teritorijas ģeogrāfiskiem reģioniem”, kur reģionu aprakstā ir saskatāma holistiska izpratne par telpu, kas sasaucas ar darba ievadā apskatītiem ģeogrāfijas uzdevumiem: „... Jaunākos laikos ģeogrāfija sākusi darīt kaut ko vairāk par analīzi. Tā iet no analīzes uz sintēzi, no atsevišķu teritorijas elementu izplatības pētījumiem uz pašu teritoriju kā telpu, kur elementi ietilpst, atrodas dažādās savstarpējās attiecībās, reaģē viens ar otru, un pār visu, - noteic teritorijas ārējo izskatu ģeogrāfiskā ainavā” (Ramans 1935, 178).

Savukārt vienīgā līdz 2. pasaules karam publicētā ainavas definīcija zinātnes kontekstā ir atrodama Latviešu Konversācijas vārdnīcā (Latviešu... VI, 11147-11148) un tās autors ir Ģ. Ramans: „Ģeogrāfiskā ainava ir lielāka vai mazāka zemes virsmas daļa ar visiem tās objektiem, formām un līnijām, kā tie redzami cilvēka acij. Ģeogrāfiskā ainava ir sintētisks jēdziens un satur daudz ģeogrāfisku elementu: zemes virsmas formas, ūdeņus, veģētāciju, cilvēku, viņa mājokļus un darbus ... Tās izpratnei vajadzīga ne vien speciāla ģeogrāfiska izglītība, bet zināmā mērā arī estētiska nojauta. Pēdējā palīdz vērotājam uztvert ģeogrāfiskās ainavas vispārējo noskaņojumu, pirmā - ieraudzīt ainavas sastāvdaļas, no kurām šis noskaņojums rodas...”.

1930.-40. gados ģeogrāfija piedzīvo pirmo “dalīšanos” disciplīnās – fiziskajā un cilvēka ģeogrāfijā, kas cieši atsaucas arī uz ainavpētījumiem. Parādās tādi jēdzieni kā dabas un kultūrainava. Savukārt 1939. gadā notiek “apvērsums” ainavpētniecībā, kad ainavekoloģijas pamatlicējs K. Trolls sāk pētīt ainavas no gaisa, izmantojot aerofotouzņēmumus. Šajā laikā attīstās vismaz trīs ainavpētniecības virzieni: (1) kultūras ģeogrāfija, kas pāraug humanistiskajā ģeogrāfijā, un kur ainava ir redzējuma veids, sociāls veidojums; (2) vēsturiskā ģeogrāfija, kas vēlāk attīstās ainavu arheoloģijā, te kultūrainava tiek pētīta vēsturiskā mantojuma kontekstā; un (3) ainavekoloģija, kur ainava, izmantojot ģeogrāfiskās informācijas sistēmas un tālīzpēti, ir no mēroga atkarīga holistiski hierarhiska sistēma (Antrop 2004; Rougerie, Beroutchachvili 1991). Jāteic, ka pirmie divi virzieni Latvijā Padomju Savienības periodā *oficiāli* netika attīstīti.

Latvijas ģeogrāfijas vēsturē ainavpētījumus dabā pirmais ir aizsācis Kamils Ramans un tādējādi gan izstrādājis un teorētiski pamatojis, gan iedzīvinājis praksē pirmo *ainavas* zinātniski ģeogrāfisko koncepciju. Ģeogrāfiskās ainavas pētījumi 1950.-1960. gados bija orientēti galvenokārt uz klasifikāciju izveidošanu: (1) taksonomiskās sistēmas un (2) tipoloģijas izstrādi (Крыклиц 1963). Tādējādi 1950. gadu zinātnē, vizuālā ainava bija pavisam zudusi no zinātniskās leksikas. Ainavas piederēja pie dažādām telpiskām sistēmām (Bunkše 2000, 41). Likumsakarīga ir arī tolaiku ģeogrāfiskās ainavas definīcija: “Par ģeogrāfisko ainavu ir lietderīgi uzskatīt jebkuras taksonomiskas pakāpes likumsakarīgi veidotu vienotu dabisko teritoriālo kompleksu, kas piedalās fiziski

ģeogrāfiskā rajona vai apakšrajona uzbūvē” (Паман 1959). Vēlāk Latvijas ģeogrāfi (K. Ramans, A. Melluma, A. Kalniņa, R. Āva, V. Šteins, O. Nikodemus u.c.) ainavpētījumus veltīja dažādu ģeogrāfisko kompleksu komponentu un to mijiedarbības izpētei. 1970. gados tiek attīstīti pētījumi ainavu aizsardzības un veidošanas kontekstā (A. Melluma, K. Ramans), kuros ir atrodamas ainavas vēstures pētījumu iezīmes.

1980. gados ģeogrāfiskās ainavas definīcijas, ko gribētos nosaukt par „oficiālu” definīciju, autors Padomju Latvijas enciklopēdijā arvien ir K. Ramans (Padomju... I, 93): “Ģeogrāfiskā ainava ir noteikta, dabiski norobežota teritorija, kas vienota pēc izcelsmes un attīstības vēstures, ar kopīgu ģeoloģisko pamatu un mikroklimatu; tās robežās atkārtojas noteikts reljefa ģenētisko veidu, hidrotermisko apstākļu, augsnes veidu un biocenožu kopums”. Šajā pašā izdevumā (Padomju... I, 279) lasāma arī antropogēnās ainavas definīcija: “Antropogēnā ainava ir dabas komplekss, ko stipri mainījusi cilvēka darbība. Starp antropogēno un dabas ainavu nav krasas robežas, jo katrā ainavā ir iežu un reljefa, ūdens un mitruma apstākļi, iedarbojas zonālie un azonālie ainavu veidojošie faktori”.

Ja līdz 1980.-1990. gadiem ainavu ģeogrāfija Latvijā nodarbojās galvenokārt ar fizikālās ainavas izpēti, tad vēlāk uzmanība tika pievērsta vizuāli estētiskajam faktoram, kā arī funkcionālajai pieejai ainavpētniecībā (skatīt, piemēram, Меллума 1972; Melluma, Leinerte 1992; Krauklis 1997; Nikodemus 2001). Savukārt latviešu estētiskās ainavas uztverēs un interpretācijās lielu ieguldījumu (ne tikai Latvijas, bet arī pasaules cilvēciskās ģeogrāfijas kontekstā) ir devis latviešu ģeogrāfs E. V. Bunkše (piemēram, Bunkše 1973; 1990; 2007).

1.2 AINAVAS LAIKA UN PĀRMAIŅU DIMENSIJA

Laiks un pārmaiņas ainavā ir sarežģīta tās komponente, jo ainavas forma un veidols reaģē uz visām pārmaiņām, kas notiek dabas procesos un ritmos, ekonomiskā un politiskā vidē, sabiedrībā u.tml. Vēl, ainavas laika dimensija ir saistīta ar dažādām laika izpratnēm, piemēram, hronoloģisko vai subjektīvo laiku. Īpaši, pētot ainavu kā mājvietu vai nozīmju telpu (ainavas fenomenoloģiskais skatījums). Visbeidzot, vēsturiskās ainavas studijas ir saistītas ar pagātni, laiku, kurā ir bijušas citas sapratnes un attieksmes attiecībā pret dažādām praksēm ainavā.

Izmaiņas ainavā ir saistītas ar dažādiem izmaiņu rosinātājiem (piemēram, ekoloģiskās pārmaiņas/katastrofas, jauns politisks režīms, karadarbība, individuāla cilvēka darbība). Dodžšons (Dodgshon 1998), analizējot sociālās izmaiņas, norāda, ka tās nevar reducēt uz ārējiem izmaiņu virzītājspēkiem vai normāliem sabiedrības procesiem. Izmaiņas ir epifenomens, kas rodas īpašu apstākļu, izdevību un sagādīšanās rezultātā sabiedrības

perifērijā. Ainavas izpētē izmaiņu studijas pārvarā ir saistītas ar izmaiņu galveno virzītājspēku noteikšanu un ainavas atbildes reakciju uz izmaiņām (tā saucamās, morfoģenētiskās studijas). Jautājumi attiecībā uz izmaiņu raksturu, secīgumu, apstākļu sakrītībām, nejaušībām parasti paliek neuzdoti vai tiek diskutēti teorētiskā līmenī. Līdzīgi ir arī ar jautājumiem, kas saistīti ar ainavu (piemēram, telpisko struktūru) noturību jeb pretestību pārmaiņām.

Vietas ainavas pārmaiņu studijas būtu saistāmas ar vismaz diviem izmaiņu aspektiem. Izmaiņu procesi, kas ietekmē ainavu – kāds ir to mērogs (piemēram, nacionālais, lokālais)?, kāds ir to ietekmes spēks (ainavas atbildes reakcija, spēja piemēroties, piemēram)?, un morfoloģiska analīze – kas ir ietekmēts?, kā ainava maina formu un telpisko struktūru. Vienlaicīgi, ainava laika gaitā pati par sevi var būt pārmaiņu vai noturības virzītājspēks. Citiem vārdiem, ainavas attīstība ir saistāma ne tikai ar ārēju spēku ietekmi, bet arī ar ainavā notiekošiem iekšējiem procesiem, esošo (pārmantoto) ainavas telpisko struktūru, ekoloģisko un sociālo raksturu. Gan ainavas noturība, gan pārmaiņas ir saistāmas ar ainavas pēctecīguma raksturu, kas laiktelpas izpratnē ietver:

- telpisko struktūru un formu pēctecīgumu, kur ainavas morfoloģiskās pēctecības (konkrētas ainavas struktūras) un šo struktūru pārveides (atbildes reakcijas uz dažādām ietekmēm) iespaido ainavas attīstības virzību,
- kā nozīmju pēctecīgumu jeb ainavas elementiem piešķirto nozīmju pārmantotību, vērtību stabilitāti/mainību, kas ietekmē ainavas telpiskās struktūras un funkcionālās izmantošanas attīstību,
- kā attīstības secīgumu, kur notikumu attīstība, to ietekme uz ainavu, kā arī pašas ainavas secīga attīstība ir saistīta ar inerces procesu un/vai kauzāli determinētu notikumu gaitu, un
- kā darbības pēctecīgumu (saistīts arī ar ainavas sociāli funkcionālo raksturu), kur noteiktas prakses, institucionālās aktivitātes, paražas un tradīcijas uztur ainavu.

Vēsturiskā ģeogrāfijā ainavu telpisko struktūru un formu pēctecības ir viens no visvairāk pētītiem aspektiem. Tālāk šajā nodaļā es vispārīgi apskatīšu nozīmīgākos jautājumus ainavu vēstures un pārmaiņu teorētisko nostādņu kontekstā. Savukārt ainavas attīstības secīguma teorētiskiem jautājumiem, kā arī jautājumiem par laiku (tā raksturu) un izmaiņu dabu, ainavas mērogā ir maz pievērsta uzmanība. Šos jautājumus es detālāk apskatīšu galvenokārt pēctecīguma teorijas skatījumā nākamajā nodaļā.

Pārmaiņas ainavā un to raksturs

Ainavas pārmaiņām ir dažādas dabas. Tās var būt kā pakāpeniskas (parasti no iekšienes izraisītas, piemēram, lēna adaptācija jaunām sabiedrības vērtībām vai tehnoloģijas attīstībām), tā krasas (politisko spēku rosinātas, piemēram, zemes reformas). Pēdējās

parasti raksturojas ar ļoti radikāliem pārkātojumiem ainavas telpā – gan vizuāliem, gan funkcionāliem. Pārmaiņu dinamika un to komplikētība ainavā ir atkarīga no mēroga, kādā mēs tās aplūkojam. Kā uzsver R. Muirs (2000, 17), līdzko kādas izmaiņas ainavā ir notikušas, tās nes sev līdzi jaunas izmaiņas. Pārmaiņām ir nelineāra daba, tās virmo un projicējas no vienas vietas otrā, un, lai kur tās notiktu, tās rada jaunām pārmaiņām labvēlīgu vidi. Kopsavilkumu pār ainavas attīstības izmaiņu etapiem un lūzuma punktiem Latvijā ir devusi Melluma *et al.* (2006, 10-11).

Tikmēr, ja, kopumā ņemot, vēl simts gadu atpakaļ ainavas mainījās lēni, pašlaik to izmaiņas noris ļoti strauji, īpaši, lielo pilsētu vai atraktīvu dabas objektu (piemēram, jūras, lielo ezeru piekrastu) tuvumā. Pagātnē ainavām piemita daudz izteiktāks raksturs jeb identitāte. Tās bija veidotas ilgstošā laikposmā un vienā veidolā bija mājvieta daudzām paaudzēm. Šo ainavu relikti vēl daudzviet ir saglabājušies. Šodienas ainavas atšķiras ar savu dinamiku gan laika, gan telpas mērogā, kā arī ar cilvēku mainīgo uztveri, vērtībām un uzvedību ainavā (Antrop 2005).

M. Vidgrens (Widgren) Berlīnes PECSRL konferences plenārlekcijā 2006. gadā ziņoja, ka ‘neviens ainava nav radīta lokāli’. Ainavu veidošana, vai patiesībā, tās nemitīgās pārmaiņas, ir pakļautas globālai tirgus ekonomikai, politiskai videi, lauksaimniecības politikām u.tml. Bet tikpat ainavu attīstība ir saistīta ar, tā saucamo, lokālo līmeni, tas ir, nejausībām, paražām, individuālām darbībām un izpausmēm. Taču arī šie notikumi un paražas ir veidojušies ārpus noteiktas ainavas robežām kā vispārēja sociālā tīklojuma daļa. Māsija (Massey 1995, 183) norāda, ka lokālais vienmēr ir plašāku kontekstu, ‘globālo’ spēku daļa, kur globālais attiecās uz jebkuru ģeogrāfisku robežu pārkāpšanu, uz ‘pasauli’ aiz vietas robežām.

Kā kritiski izvērtēt ainavai nozīmīgu laiku un/vai notikumu secīgumu? Švartzs (Schwartz 2004) šajā sakarā norāda, „kamēr visi ir vienprātīgi, ka vēsturei ir nozīme, neviens nevar vienoties par to, cik liela vēsturei ir nozīme”. Kā atrast un izvērtēt nezināmos lokālā mēroga vēsturiskos notikumus, kas, iespējams, ir veicinājuši liela mēroga ainavu pārmaiņas. Un pretēji, ne vienmēr ‘svarīgie’ globālā vai reģionālā mēroga notikumi ir atstājuši nozīmīgas ietekmes uz ainavas dzīvi. Ainavas attīstība parasti tiek vērtēta attiecībā pret izmaiņām, kas tajā ir notikušas, īpaši, uzsverot lielo notikumu, tādu kā, zemes reformas, revolūcijas, ietekmi. Šos periodus parasti dēvē par lūzuma posmiem (piemēram, Melluma *et al.* 2006), t.s., Brodēla (Braudel) *événementsielle*. Laiks starp šiem lūzuma posmiem, ir adaptāciju periods, Brodēla *longue durée*, kurā ainava lēnām piemērojas notikušām pārmaiņām. Tomēr šādai horizontālai laika izpratnei ainavās ir virspusēja telpas un laika mijattiecību perspektīva. Reišs (Reisch 1991) norāda, ka zinātnisko notikumu laiks (piemēram, lūzuma posmi hronoloģiskā aspektā) ir parasti daudz mazāks kā laiks, ko sabiedrība patērē šo notikumu akumulācijai savās individuālās, nāciju vai kultūras dzīvēs.

Ainavu vēsturiskā izpētē laika perspektīva ir saistīta galvenokārt ar dažādu globālu un lokālu politisko vai ekonomisko procesu, vai pārmaiņu virzītājspēku ietekmju skatījumu. Ainavas vēstures pētījumos līdz pagājušā gadsimta 90. gadiem ir likts liels uzsvars uz telpas un morfoloģijas studijām (skatīt, piemēram, Kolen, Witte 2006, Dodgshon 2008,

Baker 2006 [2003]). Mazāk uzmanības ir pievērsts laikam, īpaši, runājot par laika sociālām izpausmēm, notikumu virknējumiem un to izpausmēm ainavā, notikumu, darbību un procesu temporalitāti. Dodžšons (Dodgshon 2008) norāda, ka cilvēka ģeogrāfijas pētījumos ir bijusi tendence apiet laika elementu, ka vēsturiskie ģeogrāfi veidoja kartes un analizēja ainavas kādā noteiktā laika momentā, ne cauri laikam jeb laika gaitā. Ainavu pārmaiņu studijās, izņemot tos pētījumus, kuros studēta cilvēku pieredzes laika izjūta, mērķis ir bijis noskaidrot, kas ir mainījies. Kā vieta ir izskatījusies, kādas ir bijušas tās funkcijas, apsaimniekojums. Visbeidzot, ko mēs esam zaudējuši vai ieguvuši zemes lietojuma, kultūras mantojuma, dabas kvalitāšu, simbolu un nozīmju kontekstā. Vēsturiskais ģeogrāfs Muirs (2002), uzsverot pārmaiņu sarežģīto raksturu un tā izpausmes telpā, atzīst, ka vēsturiskās ainavu ģeogrāfijas uzmanības centrā atrodas ainavas objekti (apdzīvojamība, lauki u.c.), nevis pārmaiņas kā tādas. Muirs (ibid.) norāda, ka pārmaiņas ainavā nav izsakāmas lineārās progresijas skatījumā, kur notikumi laikā un telpā izbeidzas kādā noteiktā punktā.

Tā kā ainava ietver ne tikai telpas (absolūtās, relatīvās, mijiedarbību izteikmēs) un tai attiecīgu laika dimensiju, bet arī individuālās cilvēku dzīves pasaules, tai laika skatījumā ir ļoti komplicēts raksturs. Saskaņā ar Dodžšonu (Dodgshon 2008), ģeogrāfija (un ainavas pētījumi) no vienas puses ir saistīta ar vēsturisko un arheoloģisko laika konstrukciju, no otras – ar relatīvo vai 'izdzīvoto laiku'. Pie tam, izdzīvotais laiks ainavu vēstures pētījumos ir pagātne, sociāla konstrukcija. Tas ir laimīgs, smags, joprojām dzīvs, romantisks, beidzies, sāpīgs, atkārtotais, pieredzēts, pirms un pēc, taču nekad – absolūts. Respektīvi, laiks tiek izteikts saistībā ar notikumiem, kuru ilgums, ietekmes un mērogi ir ļoti dažādi. Šiem notikumiem un to izpausmēm ainavā, ir dažādas dabas, sākot ar noteiktiem ritmiem (piemēram, saistībā ar lauka darbiem, dabas sezonālītāti), beidzot ar dažāda mēroga notikumiem cilvēku individuālajās vai kopienas dzīvēs. Katrs notikums ir savstarpēji saistītu cēloņu-secu sakarību izpausme, tam ir noteikta mēroga ietekme uz ainavu jeb sava temporalitāte. Abstraktā hronoloģiskā laika un izdzīvotā sociālā laika savstarpējā pretruna ir analizēta Ingolda (2000) darbā, attīstot temporalitātes koncepciju ainavās. Cik daudz ainavas vēstures pētījumos uzmanība tiek pievērsta notikumiem, to secībai, izpausmei, ilgumam, ietekmei uz ainavu? Ainavu pētījumos, pretēji, tiek studēts ainavas veidols (morfoloģija), un meklēti ainavu pārmaiņu cēloņi. Pēctecību teorijas pielietošana ainavas pētījumos pieļauj pavērst skatījumu no secu analīzes uz cēloņu analīzi, priekšplānā izvirzot notikumu, ainavas naratīvu, un dodot iespēju runāt par ainavas attīstību gan no vēsturiski hronoloģiskās, gan temporālās perspektīvas.

1.3 PIEEJAS AINAVU INTERPRETĀCIJĀ

1.3.1 AINAVAS LASĪŠANA

Ainava ir vēstures vizualizācija (Newcomb 1966), bagātākais vēsturiskais ieraksts, kas mums ir pieejams (Hoskins 1991 [1955], 14). Zemes formas, veģetācija un cilvēka radītās struktūras ainavā ir pagātnes, līdzīgi arī kā tagadnes, liecinieces – katra ainava sastāv no stabiliem elementiem un mainīgiem elementiem, vecā un jaunā sakopojumu (Hart 1998, 14). Alegoriski ainavu, cilvēka darbu un dabas procesu holistisku kopumu, varam salīdzināt ar palimpsestu – terminu, kas šodien plaši tiek lietots gan vēsturiskās un kultūras ģeogrāfijas, gan arheoloģijas koncepcijās. Palimpsests ir pergaments vai papirus, kurš rakstīšanai izmantots atkārtoti, iepriekšējo tekstu nokasot vai nomazgājot. Arheoloģiskajā literatūrā tiek izdalīti vairāki palimpsestu veidi, piemēram, īstie palimpsesti, kur visas iepriekšējo darbību pēdas ir izdzēstas, un kumulatīvie palimpsesti, kur cilvēka darbības pēdas ir saglabājušās vēsturisko slāņu veidā viena uz otras, bet ir tiktāl pārveidotas, ka ir grūti vai pat neiespējami šos slāņus vienu no otra atdalīt to oriģinālā veidolā (Bailey 2007). Palimpsesti ir labākie liecinieki ainavas nepārtrauktai mainībai laikā un telpā. Šo palimpsestu interpretācijā tiek izmantota *ainavas lasīšanas* pieeja, kura tiek lietota dažādos kontekstos.

Ainavas lasīšanas (*landscape reading, angl.*) koncepcijai, kā to uztver cilvēki un kā tā tiek izmantota pētniecībā, ir vismaz divas dabas. No vienas puses to var uztvert kā ainavas veidošanās *saprašanas* metaforu. Ainavas vizuālie elementi ir saistīti ar informācijas *nolasīšanu*, taču – ne burtiskā nozīmē. Šajā gadījumā runa var būt par ainavas vēsturiskās attīstības gaitas rekonstrukciju, ainavas morfoloģijas pētniecību dažādos kontekstos (tajā skaitā, ainavas biogrāfiskā kontekstā), ainavas dabas apstākļu un cilvēka darbības mijattiecību pētīšanu. Respektīvi, vairāk fenomenoloģisku un pozitīvistisku pieeju ainavas vēstures rekonstrukcijā. No otras puses, ainavas lasīšana ir saistīta ar diskursa analīzi. Ainava tad kā noteikts vizuālās reprezentācijas tips mistificē, padara neskaidru, sagroza, slēpj realitāti (Wiley 2007). Šajā kontekstā Kosgrovs un Daniels raksta (Cosgrove, Daniels, 1988), ka no post-modernā viedokļa ainava vairs neizskatās kā palimpsests, kura ‘īsto’ vai ‘autentisko’ nozīmi var rekonstruēt izmantojot korektus paņēmienus, teorijas vai ideoloģijas. Drīzāk ainavas palimpsests ir ņirbošs teksts, ko atspoguļo datora teksta programma un kura nozīmi var radīt, paplašināt, pārveidot, izstrādāt un visbeidzot izdzēst ar viena taustiņa palīdzību. Postrukturālisti, tādi kā N. Dunkana un Dž. Dunkans (skatīt, piemēram, Duncan, Duncan, 1988), ainavas lasīšanu saista ar literārām un sociālām teorijām: ainava kā teksts, intertekstuāls manifests. Šajā pētījumā es vairāk uzmanību veltīšu ainavas saprašana (lasīšana) caur fenomenoloģiskām atziņām, faktiski šo pieeju īstenojot ainavas vēsturiskā rakstura rekonstrukcijā un biogrāfiskā ainavas attīstības interpretācijā.

Vēsturiskās ainavas lasīšanas redzeslokā parasti ir jautājumi, kas galvenokārt ir saistīti ar ainavā redzamajiem elementiem un ainavas izmaiņām, kuru gaitu un raksturu mēs varam

noteikt lasot ainavu slāņus. Šajā skatījumā ainava ir vēsturisks dokuments, kas mums vēsta stāstus par cilvēkiem, kas šo ainavu ir veidojuši, un kultūru, kurā šī ainava ir iegravēta. Kā jebkuru citu dokumentu, ainavu var izlasīt, ja tikai ir nepieciešamās iemaņas un skaidrojošā vārdnīca (Lewis 1998). Gan cilvēciskās ģeogrāfijas, gan vēsturiskās ģeogrāfijas pētījumu jomās šīs ainavas koncepcijas tiek plaši lietotas.

Ainavu lasīšanas koncepcija balstās uzskatā, ka ainava ir autobiogrāfiska – tās evolūcijas stāsts (naratīva) ir iemiesots tās formā. Taču šo stāstu, kas bieži vien ir kodētā formā, izlasīt var tikai pieredzējis *kriptogrāfs*, tāds, kurš skrupulozi ir apguvis izpratni par ainavas veidošanās procesiem (Muir 2002, 6). Ainavu lasīšana ir skatījuma veids uz ainavu, kuru savās studijās izmanto ainavu vēsturnieki un arheologi, kultūrģeogrāfi. No vienas puses tā ietver ainavas elementu izpēti lauka apstākļos, no otras – vēsturisko datu interpretāciju konkrētas vietas piemērā. V. Hoskins, viens no pazīstamākajiem britu ainavu vēsturniekiem, ir izteicies, ka ainavu pētījumā mēs noskaidrojam nevis šīs vietas vēsturi, bet gan vēstures lokālu izpausmi. Viņam ainava bija senatnes piemineklis, bagātīgs vēsturisko datu arhīvs, tajā pat laikā arī problēma, kas ir pētāma, kompleksu jautājumu kopums, kas ir adresējams tagadnei (Baker 2003, 115). Hoskina skatījums uz ainavu, līdzīgi kā Sauera, pilnībā ir balstīts empīriskā. Šādā skatījumā ainava ir objektīvs, ārējs, materiālo faktu un lietu kopums, kas ir apzināts caur tiešiem novērojumiem (Wiley 2007, 33).

Elementi, kas ir vēsturisko ainavu liecinieki, un senās kartes ne vienmēr pašas par sevi var izstāstīt vietas stāstu. Pilnīgai ainai bieži vien ir nepieciešami arī citi datu avoti (arhīvu materiāli, aerofoto analīzes) un metodes (sporu putekšņu analīzes, ģeofizikālie pētījumi). Taču šo pētījumu degpunktā nav vienkārši kāda objekta (piemēram, senas apmetnes un tai apkārtesošo lauku veidola) rekognoscija pati par sevi. Ainavas vēsture un ainavas arheoloģija tiek uzskatīta par procesa orientētām pētījumu jomām. Vispirmām kārtām to mērķis ir pētīt izmaiņas, kuru rezultātā ainavai ir tieši tāds un ne citāds šodienas veidols, proti, izskaidrot kā un kāpēc šīs izmaiņas ir notikušas (Muir 2002; Turner 2006). Tajā pat laikā liela daļa ainavvēsturnieku maz izmanto dažādas sociālās teorijas pētījumu interpretācijās, uztverot ainavu kā neitrālu „pozitīvistu” darba lauku, nevis kā telpu atvērtu dažādām diskusijām (Olwig 2004).

Cilvēka darbības nospiedumi ainavā

Materiālie relikti saglabājas dabas īpatnību un cilvēka veidoto artifaktu veidolā. Šo reliktu apzināšana vairo tās zināšanas, ko mēs esam ieguvuši atmiņu un vēstures izzināšanas ceļā. Taču neviens fizikāls objekts vai pēdas pats par sevi nav mūsu ceļvedis uz pagājušo. Tie stāsta par pagātni tikai tad, ja mēs zinām, ka tie tai pieder (Lowenthal 1985, 238).

Ainavu pētījumi parasti tiek sākti ar šodien redzamo elementu sakopojumu, hronoloģiskā secībā virzoties tālāk pagātnē šo elementu izskaidrošanā. Kas ir tie ainavas elementi, kuru lasīšana ir ģeogrāfu (ainavu vēsturnieku) redzeslokā? Ģeogrāfa acīs ainava ir cilvēka

darbības nospiedums (Besse 2000, 104), atšķirībā no (ainavu) arheologiem, ģeogrāfi parasti neveic zemes ekskavācijas. Līdz ar to ainavas lasīšana var aprobežoties līdz zemes virspusē redzamajām „zīmēm”. Taču sadarbībā ar arheologiem un paleoģeogrāfiem šī analīze var būt daudz dziļāka laika dimensijā. Runājot S. Schamas vārdiem (1995, 574), „Ne robežas starp savvaļu un kultivētu lauku, ne tās, kas atrodas starp pagātni un tagadni, ir viegli novelkamas ... mums vajag tikai mazliet parakt zem augsnes virskārtas ... lai atklātu grūti aptveramu bagātīgu atmiņu mālsmilts slāni ...”.

Saskaņā ar Muiru (2006 [2000]), ainavu vēsturnieka kompetencē ir ainavā redzamās vairāk vai mazāk pārveidotās formas jeb elementi. Pie tam runa iet par ne tikai cilvēka radītiem objektiem (ēkām, ceļiem), bet arī par pārveidotajiem dabas objektiem (iztaisnotām upēm, tīrumiem, pļavām un ganībām u.tml.). Ainavu var lasīt pēc meža izpausmēm (piemēram, koku sugu sastāvs, koku formas, meža ceļi), dažādu nosusināšanas sistēmu pēdām ainavā, robežām, apdzīvoto vietu rakstura ainavā, laukiem (senajiem tīrumiem) un to ežām, noaru kāplēm, žogiem, koku rindām ainavas telpā u.tml. Katrā no lielajiem ainavu veidošanās periodiem Latvijā ir saglabājušās zināmas šo procesu pēdas. Tā, ilustrācijai, Latvijas pirmās brīvvalsts laikā privātīpašumu robežas iezīmēja ar koku stādījumiem (Rucavas apkārtnē, piemēram, tika stādīti pīlādži). Padomju Savienības periods daudzas no šīm atstātajām zīmēm ir iznīcinājis lauku masivizācijas rezultātā. Tās zīmes lauku ainavā, kas savukārt ir palikušas no šī laikmeta, ir lielās laukakmeņu kaudzes un novadgrāvji, izveidoti lauku masveida meliorācijas laikā, daudzdzīvokļu māju ciemati ar tiem raksturīgo apkārtnes ainavu (šķūnīšiem, mazdārziņiem), lielfermu kompleksi, piepilsētas mazdārziņu ainavas. Interantas ir zīmes, kas ainavā saglabājušās dažādu veidu tīrumu apsaimniekošanas rezultātā.

Šodienas ainavās ir akumulējušies dažādu laikposmu raksturojošie elementi. Liela to daļa ir pārveidota, pielāgota šodienas funkcijām. Gandrīz katrā lauku sētā un tās apkārtnē ir izsekojama tās vēsture pēc dabā redzamā. Tas varbūt vienkāršs koks vai krucifikss, kas ir liecinieks senām ceļu krustcelēm, aizaugusi bērzu aleja, kurā tik tikko vēl ir saskatāms ceļš, liepu rindas, kas stāsta, ka šeit ir dzīvojuši bitenieki.

Ainavas vēstures stāstu var skatīt gan kā noteikta laikposma elementu krātuvi, gan redzēt to kā laiktelpas veselumu. Pēdējais skatījums ietver holistisku ainavas dzīves cikla redzējumu, kurā ir apvienotas kā materiālās, gan nemateriālās liecības par vietas ainavu. Pie tam, šāds skatījums laika dimensijā ir ļoti dziļš – lai saprastu ainavu, ir nepieciešams ielūkoties tās senā vēsturē. Pēdējos gados šādā skatījumā ir attīstīta ainavas biogrāfijas koncepcija, kuru es apskatīšu nākamajā nodaļā.

1.3.2 AINAVAS BIOGRĀFIJA

Šodien ar ainavu biogrāfijas perspektīvu saistīti vairāki ainavas izpētes skatījumi. Runa ir par cilvēkiem kā ainavu autoriem, rakstīšanas praksi par ainavām un ilgtermiņa ainavu vēsturēm, kuras es mazliet sīkāk apskatīšu šajā sadaļā.

Ainavas biogrāfijas idejas aizsācējs M. Samjuels 1970. gadu beigās ainavu veidošanas kontekstā rakstīja par cilvēkiem kā ainavas radītājiem, salīdzinot tās ar mākslas darbiem, kuras rada dažādi mākslinieki. Šādā skatījumā ainavas biogrāfijas metode ir integratīva pieeja, kas balstās uzstādījumā, ka ainava nav bezpersonisku spēku darbības neapzināts iznākums, bet gan reālu cilvēku konkrētas rīcības rezultāts (Samuels 1979). Respektīvi, cik nozīmīgs ir atsevišķu cilvēku devums ainavas veidošanā. Tajā pašā laikā šie cilvēki – ainavas autori, rīkojas noteiktā vietas dabas apstākļu un sociālā, ekonomiskā un politiskā kontekstā.

Ainavu biogrāfijas perspektīva pēdējos 10-15 gadus lielā mērā ir asociēta arī ar rakstīšanas praksi par ainavām. Taču šī rakstīšana ir nevis vienkārši *par ainavu*, bet gan *no ainavas* skatupunkta, radoši un kritiski mēģinot apvienot ceļus, kuros zeme, dzīve un zināšanas ir savstarpēji sasaistītas (Wylie 2007). H. Lorimera darbos (piemēram, Lorimer 2006), ainavu biogrāfijas aptver daudzas kultūrģeogrāfijas dimensijas: zināšanu telpas, naratīvu vietas, ainavā realizētas (iemiesotas) darbības, vizuālos un materiālos artefaktus, esošo ainavas mantojumu. Šāda ainavas perspektīva ir iespējama, ja mēs pieņemam ideju, ka ainavu neveido bināras mijattiecības starp cilvēku un dabu (Meinig 1979a), ka katrs ainavas komponents būtībā satur cilvēka/dabas mijattiecību kopumu (Ingold 2000).

Tātad, pretēji ainavas attīstības vēsturiski hronoloģiskai retrospektīvai, ainavas biogrāfija attīsta ainavas rakstura komplekso analīzi, akcentējot tās dažādos aspektus, ieskaitot visdziļākās (intīmās) detaļas. Citiem vārdiem, ainavas biogrāfija, tā vietā, lai uzskaitītu tikai bezpersoniskus datus un faktus, runā par piedzīvoto ainavā, fenomenoloģiskām atklāsmēm.

M. Samuels 1970. gadu beigās rakstīja, ka ainavas biogrāfijas pieeja atšķiras no citām ģeogrāfiskām tradīcijām, jo tā fokusējas vairāk uz indivīdu lomu ainavas veidošanā. Šodien Dž. Vailī (Wylie 2007) norāda, ka runa iet par jaunu ģeogrāfiskās historiogrāfijas pieeju, kurā tiek re-prezentētas personīgās atmiņas sasaistē ar ainavas attīstību, intelektuālās lauka pētījumu pieredzes un piedzīvotās pieredzes un atklāsmes ainavās.

Pēdējos gados nozīmīgs ainavas biogrāfisku pētījumu virziens ir attīstījies Nīderlandē. Šos pētījumus ir uzsākuši antropologi, galvenokārt Kopitofs (Kopytoff 1986; Kolen 2005), kuri aprakstīja dažādu lietu biogrāfijas, uzsverot, ka objektiem ir pašiem savas dzīves vēstures. Objekti tiek nodoti no vienas personas otrai, no vienas paaudzes nākamai. Šajā procesā tie tiek bojāti un laboti, pazaudēti un atrasti, tādējādi tie gūst arvien jaunas un jaunas nozīmes. Līdzīgi arī ainavas tiek nodotas no paaudzes paaudzei, tiek pārveidotas un iegūst un zaudē savas nozīmes. Nīderlandiešu pētnieki ainavu biogrāfijas perspektīvā ainavas uzlūko kā ilglaicīgu dzīves stāstu, kas ilgst citkārt pat tūkstošus gadus. Šajos pētījumos nozīme tiek piešķirta stāstiem un naratīvam, ko dažādi cilvēki stāsta par vienu un to pašu ainavu, akcentējot orālās vēstures lomu ainavas pētījumos. Īpaša uzmanība tiek pievērsta dažādiem ainavas toponīmiem.

Nīderlandes ainavu un reģionu pētījumi ainavas biogrāfijas skatījumā šodien tiek veikti vismaz trīs interdisciplināros virzienos (Kolen, Witte 2004), izmantojot:

- a) ģeogrāfisko pieeju, kurā ir integrētas dažādas kultūrģeogrāfijas, antropoloģijas un ainavu arheoloģijas idejas. Uzmanības centrā atrodas telpisko veidojumu un *pārveidojumu* pētījumi no pagātnes līdz šodienai.
- b) etnoloģisko pieeju, kas integrē kultūrvēstures, antropoloģijas un muzeju jaunos virzienus (inovatīvos projektus). Šajā pieejā uzmanības centrā neatrodas pati ainava, bet gan ikdienas dzīves vēsture un kultūra reģionālā perspektīvā.
- c) sociālo zinātņu pieeju, kas saistīta ar mantojuma un ainavas pieredzi un daļēji balstās diskursa analīzē. Tās mērķis ir integrēt ainavas mantojumu plānošanā. Šīs pieejas atbalstītāji uzskata, ka ir jārunā par daudzām biogrāfijām nevis vienu ainavas biogrāfiju, jo mantojuma aspekti plānošanas procesā ir saistīti ar dažādajiem cilvēku pieredzes veidiem ainavā. Šajā perspektīvā pētījumi ietver neviennozīmīgās vēstures konstrukcijas, tajā skaitā atmiņas un alternatīvos stāstījumus, kurus attīsta dažādi indivīdi un sabiedrības grupas (ne obligāti tādi speciālisti kā vēsturnieki, vēsturiskie ģeogrāfi un arheologi).

Ainavas biogrāfiskā pieeja laiku ainavā skata galvenokārt caur nozīmēm, kas ainavai tiek piešķirtas. Tomēr ainavas izpētē īpašs jautājumu loks vienmēr ir veltīts pārmaiņām ainavā (*kad* un *kur* tās ir notikušas, *kas* tās ir izraisījis?). Šie jautājumi ir saistīti ar vēsturisko hronoloģiju, periodizāciju, politisko, ekonomisko un citu procesu norisēm un to kontekstualizācijām.

Visbeidzot, pastāv arī jautājums par ‘nepieciešamību’ vajadzību ainavas biogrāfijas pētījumos veikt ainavas lasīšanu. Zinātnes pasaulē eksistē plaši atzīts dalījums starp diviem zinātņu tipiem: *nomotētisko*, kuras ietvaros tiek pierādīta nerimtīgi atkārtoto procesu un notikumu vispārīgu un abstraktu likumu pastāvēšana, un *ideogrāfisko*, kuras ietvaros tiek izprasts unikālais un neperiodiskais (Nagel 1979, 547). Ģeogrāfija vienmēr ir balansējusi starp šiem abiem virzieniem attīstot kā sistemātiskos (fizio-ģeogrāfisko un sociāl-ekonomisko procesu), tā reģionālos (unikālo vietu) pētījumus. Katra ainava ir pētāma gan no to veidojošo procesu, gan šo procesu lokālās izpausmes (formas) viedokļa. Ainavas formu mēs varam iepazīt tikai to *lasot*, skrupulozi uzskaitot un kontekstualizējot ainavas dažādu laikposmu elementus, no kuriem daļa ir gandrīz izgaisuši, daļa mainījuši savu funkciju, bet daļa joprojām dzīvi. Nolasāmais ainavas veidols ir tas, kas atšķir ainavu vienu no otras un ietver ainavas īpašo stāstu(s). Līdz ar to ir pamats teikt, ka jebkuras ainavas biogrāfijas izpēte ir aizsākama ar tās lasīšanu.

Teorētisko pieeju ainavas pārmaiņu analīzei, izmantojot pēctecīguma teoriju, es apskatīšu nākamajā sadaļā.

1.3.3 PĒCTECĪGUMA TEORIJA UN KONTEKSTI AINAVAS PĀRMAIŅU ASPEKTĀ

Pāctecīguma (path dependence, *angl.*) teorija pēc būtības sevī ietver ideju par noteiktas notikumu gaitas (secīgu notikumu virknējuma) sarežģīto, pārsvarā nelineāro, dabu, uzsverot nejaušību, apstākļu sakritību, institucionālās atražošanās, secīgas attīstības lomu notikumu attīstībā. Par šo teoriju vai pieeju savu disciplināro akadēmisko jomu ietvaros pēdējās desmitgadēs diskutē galvenokārt sociologi (piemēram, Abbot 1990, Reisch 1991, Goldstone 1998, Mahoney 2000, Pierson 2004) un ekonomisti (piemēram, Arthur 1989, 1994; Liebowitz, Margolis, 1995). Ģeogrāfijas laukā pašlaik tikai ekonomiskie ģeogrāfi (piemēram, Martin, Sunley 2006, MacKinnon et al. 2009) ir pievērsušies šīs teorijas izpētei, lai loģiski izprastu sociālā faktora un institūciju lomu reģionu attīstības gaitā. Meta-teorētiskā līmenī inerces koncepcija (viena no atslēgas koncepcijām pāctecīguma analizē) ir apspriesta Dodžšona (Dodgshon 1998) darbā par sociālajām pārmaiņām no ģeogrāfijas redzējuma.

No ainavu izpētes viedokļa, pāctecīguma ideja var sniegt jaunas atziņas un skatupunktus analizējot ainavas izmaiņas likumsakarības un pāctecības, kā arī iesaistot kauzalitātes skatījumu ainavu studijās. Taču līdz šim pāctecīguma asociācijas ainavu izpētes kontekstā ir vairāk metaforiskas tādā nozīmē, ka tās ir lietotas, lai vienkāršotu pagātnes ietekmi uz tagadni. Arī socioloģijā pastāv definīcijas, kurās pāctecīgums tiek skaidrots relatīvi vienkārši. Tā, saskaņā ar Sevelu (Sewell, 1996) definīciju, pāctecīgums nozīmē, ka tas, kas ir noticis iepriekš, ietekmēs iespējamo notikumu secību vēlāk.

Sevela apgalvojums ir stūrakmens arī ainavu vēstures pētījumos. Viens no fundamentāliem principiem vēsturisko ainavu izpētē ir *prior potior* (Hart 1998, 14), kas nozīmē „senākais ir daudz spēcīgāks” vai „pirmais ietekmē visu, kas tam seko”. Līdzīgu domu formulē B. Roberts (2000, 50), norādot, ka „tas, kas ir bijis līdz šim vienmēr veido satvaru tam, kas ir pašlaik”. Citiem vārdiem, mēs nevaram izskaidrot šodienas ainavas veidolu neredzot tās saikni ar pagātni. Tomēr reti, kad uzmanības centrā ainavu studijās ir bijuši nejauši vai neparedzēti notikumi, kas tā vai citādi ir ietekmējuši ainavas tālāko attīstības gaitu. Vēl vairāk, ainavpētījumos maz ir runāts par vēsturisko secīgumu jeb, citiem vārdiem, izmantotas vēsturiskās socioloģijas nesenās atziņas (Mahoney 2000), ka „lietu secība ir nozīmīga” un ka „secīgumā lietas pašas par sevi ietekmē to norises gaitu”. Ainavpētījumos, kuru detalizētību bieži vien izsaka pētāmais mērogs, uzmanības centrā parasti ir pašas izmaiņas kā tādas un to virzītājspēki, kā arī to ietekme uz ainavu. Bez tam, jo lielāks ir ainavas izpētes telpiskais mērogs (piemēram, Latvijā novada līmenis plānošanā, ainavas apvidus), jo vispārīgāks ir skatījums uz šiem jautājumiem. Lai arī bieži tiek apgalvots, ka nav iespējams, piemēram, Eiropas mērogā vispārināt, jo lielākā daļa zināšanu nāk no vietu studijām un lokālo datu avotiem (Antrop 2003), šīs vietu studijas ir veiktas vismaz pagasta līmenī. Lokālā un vietas ainavas līmenī pētījumus veic salīdzinoši mazāk pētnieku (visbiežāk antropologi, arheologi, kas strādā vietas ainavas mērogā, arī ainavu vēsturnieki).

Lai konceptualizētu šos jautājumus ainavu attīstības pētījumos un metodiski aprobētu pēctecīguma teoriju reģionālā un vietas mēroga ainavu izpētē, pamatā tiks izmantots Mahonija (Mahoney, 2000) metodoloģiskais pētījums par attīstības pēctecīgumu vēsturiskajā socioloģijā. Papildus ir izmantoti arī citu autoru darbi šīs tēmas ietvaros.

Pēctecīguma koncepcijas: pašpastiprinošā un reaģējošā notikumu gaita

Pēctecīgums raksturo to vēsturisko secīgumu, kuros gadījuma rakstura notikumi aizsāk gan formālu, gan neformālu institūciju darbību vai notikumu virkni ar deterministiskām īpašībām. Lai identificētu pēctecīgumu, ir nepieciešams izsekot vēsturiskajiem notikumiem, sākot ar šodien redzamajiem rezultātiem, un pierādīt, ka šie notikumi paši par sevi ir nosacīti nejauši vai neparedzēti un nevar būt izskaidrojami balstoties uz vēsturiskās attīstības gaitu (Mahoney 2000).

Pēctecīguma ietvaros parasti tiek izdalīti divi dominējošie notikumu gaitas tipi (Mahoney 2000). Pirmais ir paš-pastiprinošā notikumu gaita (*self-reinforcing sequence*), kuru raksturo formālās vai/un neformālās institucionālās vides veidošanās un ilgtermiņa atražošanās. Paš-pastiprinošajai notikumu gaitai (turpmāk PNG) bieži vien piemīt īpašība, kuru ekonomikā sauc par „augošo atdevi” (increasing return, *angl.*). Citiem vārdiem, šīs institūcijas laika gaitā grūti pārveidot, lai gan izmaiņas sola būt vēl ienesīgākas. Otra pieeja pēctecīguma studijās ir reaģējošā notikumu gaita (*reactive sequence*). Reaģējošā notikumu gaita (turpmāk RNG) izpaužas laikā sekojošu un cēloņsakarīgu notikumu virknēs. Šim pēctecīgumam atbildes reakcija piemīt tādēļ, ka katrs notikums daļēji ir reakcija uz iepriekš notikušu notikumu. Respektīvi, katrs solis vēsturiskajā notikumu gaitā ir atkarīgs no iepriekšējiem. RNG pēdējais notikums parasti ir pētījuma degpunktā un pārējā notikumu virkne tiek uzskatīta par ceļu, kurš ved uz šo iznākumu. Lai RNG tiktu uzskatīts par pēctecīgu, notikumam, kurš šo trajektoriju ir ievirzījis, ir jābūt nejaušam. Bez tam ir nepieciešams, lai visai notikumu gaitai piemistu relatīvi „dabiskas” secīguma īpašības. Daudzi secīgi notikumi šādam raksturojumam neatbild un beigās nevar būt saistīti ar pēctecīgumu (Mahoney 2000).

Ņemot vērā to, ka uz vēstures izpēti orientēti pētnieki (runa ir par sociologiem) fokusējas uz konkrētiem rezultātiem, laika secīgumu un attīstības procesiem ilgstošā laikposmā, viņu redzeslokā ir vai nu viena vai otra secīguma pieeja. Turpretim ne-vēsturiski orientēti zinātnieki šo teoriju savos pētījumos ignorē. Tas tāpēc, ka viņi neizskaidro konkrētus rezultātus, bet drīzāk cenšas vispārināt notikumus un parādības, lai tos izskaidrotu un piemērotu lielākajai daļai vietas studiju, neņemot vērā nejaušības kā tādas (Mahoney 2000).

Saskaņā ar Mahoniju (2000), pēctecīguma teorijas ietvaros veiktajam pētījumam ir jāatbilst trim definējošām īpašībām. Pirmkārt, pēctecīguma analīzē ir jābūt ietvertai to notikumu cēloņsakarību analīzei, kas ir notikuši senākajos vēsturiskā secīguma posmos. Piersons

(2004) piezīmē, ka tieši agrākiem notikumiem secīgumā ir liela nozīme, bet notikumiem, kas notikuši vēlāk vairs nav tādas nozīmes uz notikumu iznākumu.

Otrkārt, pēctecīguma notikumu gaitā senākie vēsturiskie notikumi ir *nejaušības*, kas nevar tikt izskaidrotas balstoties uz vēl senāku notikumu vai „sākumstāvokļa” apstākļiem. Citējot Goldstounu (1998, 834), „pēctecīgums ir raksturīgs tikai tādi sistēmai, kuras gala iznākums laika gaitā nav sākumstāvokļa determinēts. Sistēma, kurai piemīt pēctecīgums, ir tāda, kurā rezultāti tikai stohastiski ir saistīti ar sākumstāvokli.” Kā klasisks piemērs iepriekšētajam tiek minēts eksperiments ar Poljas urnu (Polya's urn).

Treškārt, tiklīdz notiek kāds neparedzēts (nejaušs) gadījums, pēctecīgais secīgums iezīmē deterministisku cēloņsakarību gaitu jeb, citiem vārdiem, to, ko mēs varētu saukt par „inerci” – t.i., kolīdz procesi ir uzsākti un virzās uz noteiktu iznākumu, šie procesi cenšas būt nepārtrauktā darbībā un turpina virzīties uz konkrētu rezultātu. Šīs inerces raksturs var atšķirties atkarībā no pētāmā secīguma tipa. PNG gadījumā inerce ietver mehānismus, kas reproducē noteiktu institucionālo vidi laika gaitā. RNG, pretēji, inerce ietver reakcijas un pretreakcijas mehānismus, kas piedod notikumu virknei ‘dabisku loģiku’ un kurā viens notikums ‘dabiskā ceļā’ ved pie nākamā. Lai gan abi secīguma tipi raksturojas ar relatīvi deterministiskām īpašībām, tajos var tikt identificētas specifiskas apstākļu sakritības, kas rosina pēctecīguma trajektorijas maiņu (ceļa maiņu).

Lai īstenotu ainavu biogrāfiju pētījumu šajā kontekstā un noskaidrotu, kura tipa pēctecīgums piemīt konkrētajiem ainavpētījumiem (kā arī vai šie piemēri ir pēctecīgi), kā arī dotu vispārīgākus, tiks detāliskāk apskatīts katrs no pēctecīguma secīguma tipiem (pēc Mahoney 2000).

Pašpastiprinošā notikumu gaita

Ainavu izpētes sakarā PNG pēctecības ir nozīmīgas tādēļ, ka jebkura veida cilvēka darbība atstāj tiešas vai netiešas pēdas ainavas veidolā (tās telpiskā struktūrā, piemēram). Ainavas pētniecībā īpaši būtu pievēršama uzmanība tām institūcijām, kas ietekmē (nosaka) sabiedrības dzīvesveidu (ikdienas prakses). Lauku ainavā tās ir, piemēram, zemkopības sistēmas, rekreācijas vietu veidošanas prakses, apdzīvojamā veidošana. Ekonomiski viena no galvenajām PNG īpašībām ir tās eventuāla neefektivitāte (skatīt piemēram, Liebowitz, Margolis 2000), sociālā skatījumā – nespēja pārtraukt institūcijas darbību (skatīt piemēram, Mahoney 2000; Djelic, Quack 2007). Tālāk es mazliet sīkāk apskatīšu šīs notikumu gaitas teorētiskos veidošanās un attīstības aspektus.

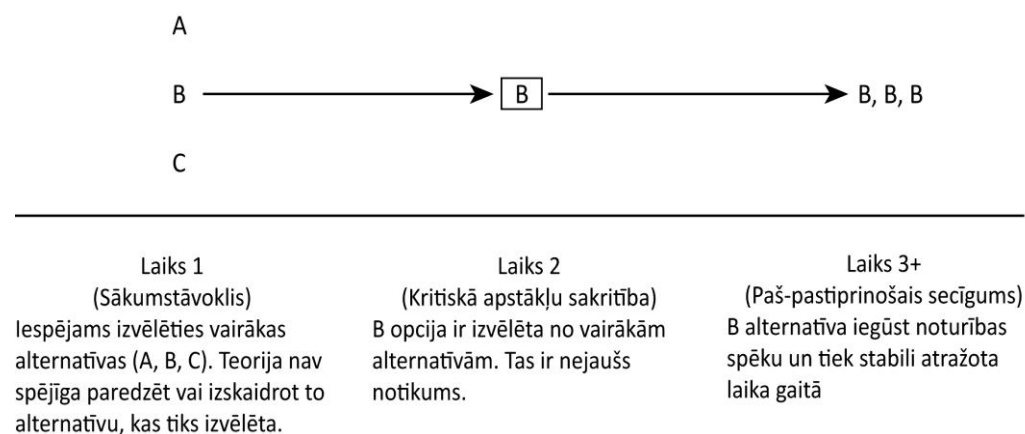
Saskaņā ar Mahoney (2000), PNG pēctecīgumā pirmie soļi, kas sperti kādā noteiktā attīstības virzienā izraisa tik spēcīgu noturību, ka laika gaitā ir grūti vai pat neiespējami šo trajektoriju mainīt. Ekonomikas vēsturē šādi piemēri ir daudzās potenciāli neefektīvas tehnoloģijas, piemēram, datoru klaviatūras, automašīnas, videomagnetofoni, televizori, datoru programmēšanas valodas, elektrības padeves sistēmas u.c. Lai gan ekonomisti

fokusējas vairāk uz tehnoloģiju vai rūpniecības novietojumu izmantojot pēctecīguma teorijas, daudzi analītiķi uzskata, ka „augošās atdeves” jēdziens var būt attiecināms arī uz plaša spektra politiskām un socioloģiskām institūcijām. Neraugoties uz to, ka šīs institūcijas ir atšķirīgas pēc savas būtības, tām visām ir kopēja īpašība – tās ir ilglaicīgas un nevar tikt izmainītas uzreiz vai bez grūtībām. Šī īpašība jebkuru institūciju padara par interesantu izpētes objektu pētniekiem, kas ir ieinteresēti PNG jautājumos.

Analizējot institūcijas no pēctecīguma skatījuma, sociologi seko Stinkhombes (Stinchombe) vēsturiskās eksplikācijas modelim, kas identificē divu tipu cēloņus: (1) īpaši apstākļi, kas rosina tradīcijas (t.i., institūcijas) rašanos un (2) vispārīgs process, kurā sociālā vide (t.i., institucionālā vide) atražo pati sevi. Tādējādi, vēsturiska izskaidrojuma skatījumā, tie procesi, kas ir atbildīgi par institūcijas izveidošanos, ir atšķirīgi no tiem procesiem, kas nosaka šīs institūcijas atražošanu.

Paš-pastiprinošā notikumu gaitā institucionālās veidošanās periodi sakrīt ar „kritiskām apstākļu sakritībām”. Kritiskās apstākļu sakritības raksturojas ar īpašiem apstākļiem, kuros ir jāizvēlas starp vairākām alternatīvām. Šīs apstākļu sakritības tiek sauktas par kritiskām, jo tiklīdz kāds noteikts ceļš tiek izvēlēts, kļūst grūti atgriezties sākumstāvoklī, kurā vēl bija izvēles iespēja starp divām vai vairāk alternatīvām. Kritiskās apstākļu sakritības lielākā daļā gadījumu tiek apzinātas izmantojot pretfaktoloģiskās metodes, kurās pētnieks iztēlojas objekta vēsturisko gaitu, ja būtu izvēlēta cita alternatīva. Šādi pretfaktoloģiskie eksperimenti parāda, ka izvēloties citas alternatīvas pētāmā objekta attīstība būtu krasi atšķirīga (Mahoney 2000).

1.1. attēls. Nejaušības teorētiska ilustrācija pašpastiprinošā notikumu gaitā (pēc: Mahoney 2000).

Pēctecīguma gadījumā izvēles process kritisko apstākļu sakritības periodā ir nejaušs (contingent, *angl.*) (1.1. att.). Nejaušība šeit attiecas uz teorētisko nespēju deterministiskā vai iespējamības formā paredzēt vai izskaidrot specifisko iznākumu. Šis varbūtiskais gadījums tādējādi ir parādība, kuras notikšanu neviens nevarēja paredzēt pie tiem nosacījumiem, kas teorētiski izskaidro cēloņsakarīgu procesu darbību. Lai gan daži

analītiķi varbūtību konceptualizē kā dabā pastāvošu nesistemātisku variāciju, kas pēc būtības nevar būt izslēgta no kauzālām teorijām, vairums vēsturisko sociologu uzskata, ka varbūtības jēdziena lietošana nenozīmē to, ka pasaules izpratnei ir raksturīga iespējamība. Sacīt, ka notikums ir varbūtisks, nenozīmē to pašu, kas apgalvot, ka notikums ir nejaušs, bez jebkādas saistības ar iepriekšējiem notikumiem (Mahoney 2000).

Ainavas konteksts

Ainavas pētījumos PNG ir saistīts galvenokārt ar sociālo procesu pētījumiem, piemēram, institūcijām, normām, praksēm, tradīcijām, paražām. Ainavu ģeogrāfiem un vēsturniekiem galvenās intereses būtu saistītas ar to *kā* un *cik ilgi* šīs ceļu pēctecības atspoguļojas ainavā(s), kā tās ietekmē ainavas morfoloģiju, tajās notiekošos procesus gan telpiskā, gan laika mērogā. Tikmēr institūcijas rašanās pati par sevi (kad un kāpēc tika izvēlēts šis darbības ceļš, kādas bija kritiskās apstākļu sakritības), domājams, būs ar sekundāru nozīmi. Jāpiezīmē gan, ka reizēm ir ļoti kārdinoši un dažreiz pat nepieciešami pētīt tieši dažādu prakšu un paražu aizsākumus, īpaši, ja šo prakšu aizsākumi ir saistīti ar ainavas raksturu. Piemēram, Jūrmalciema aizjomu apsaimniekošanas prakses (Stūre 2009). Tomēr šos aizsākumus identificēt ir relatīvi grūti. Kā norāda Olvigs (Olwig 2009), šādas tradīcijas parasti ir aizsākušās „neatminamos laikos”. Pēctecīguma institūciju ir iespējams rekonstruēt pēc dažādām tās īpašībām, piemēram, neefektīgu ilgtermiņa institucionālu reprodukciju (Djelic, Quack 2007). Sociologi piedāvā dažādus metateorētiskus modeļus, piemēram, utilitāros, funkcionālos, varas un leģitīmos skaidrojums, lai labāk izprastu institucionālo mehānismu reprodukciju un pārmaiņas.

Reaģējošā notikumu gaita

Saskaņā ar Mahoniju (2002), reaģējošā notikumu gaita (RNG) ir secīga (laikā virknētu) un kauzāli saistītu notikumu ķēde. RNG katrs notikums ir gan reakcija uz iepriekšēju notikumu, gan cēlonis tam sekojošam notikumam. Vien būtiski, ka senākie notikumi ir īpaši nozīmīgi šajā kontekstā, jo pat visniecīgākās izmaiņas vienā no tiem var laika gaitā akumulēties un iegūt lielu nozīmi attīstības secības beigās. Šim secīgumam ir līdzīga loģika alfabētam: A ved uz B, kas ved uz C, kas ved uz D, u.tt., tā lai pēdējais secīguma notikums ir atkarīgs no pirmā. RNG gadījumā senākie notikumi izraisa turpmāko attīstību nevis atražojot noteiktu struktūru (kā tas ir paš-pastiprinošā secīgumā), bet gan iedarbinot attīstības ķēdi ar cieši saistītām reakcijām un pretreakcijām.

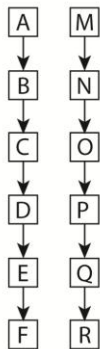
Nejaušības un cēloņsakarīgas apstākļu sagādīšanās

RNG gadījumā nav pašsaprotami kā būtu jākonceptualizē secīguma sākumstāvoklis, un kā uzsver Mahonijs (2000), tā ir būtiska problēma, jo lēmums pieņemt kādu noteiktu stāvokli

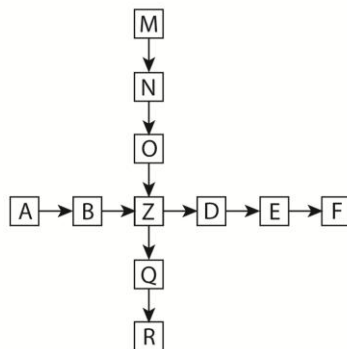
vai notikumu par analīzes sākumpunktu var tikt uzskatīts par pētnieka patvaļu. Pētnieks šādā gadījumā ir tendēts iet atpakaļ laikā, lai atrastu to punktu, kurā parādās pamatcēloņi attīstības secīguma izskaidrošanai. Šeit parādās nepieciešamība pēc kritērijiem, lai varētu identificēt attīstības secīguma sākumstāvokli.

Šajā attīstības gaitā notikums, kas iedarbina secīgu notikumu ķēdi, ir (nosacīti) nejaušs. Teorētiski šis notikums ir „lūzuma punkts”, kas nebija sagaidāms vai paredzams. Taču šis notikums pats par sevi var atrasties (notikt) divu citu secīguma ķēžu krustojšanās punktā. Vēsturiskie sociologi lieto terminu „apstākļu sagādīšanās” (*conjuncture*, *angl.*), kurā satiekas jeb laikā pārklājas divas atšķirīgas notikumu ķēdes. Šis laika moments bieži vien nav paredzams, bez tam arī šis specifiskais notikums, ko ģenerē apstākļu sagādīšanās, var būt ārpus teorētiski iespējamiem izskaidrojumiem. Tādēļ apstākļu sagādīšanās bieži vien tiek uzskatītas par nosacīti nejaušiem notikumiem.

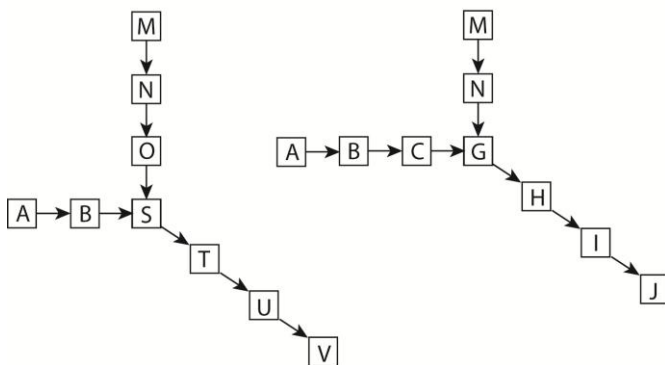
1. piemērs. Divas neatkarīgas notikumu ķēdes

2. piemērs. Apstākļu sagādīšanās bez ilgstošām sekām

3. un 4. piemērs. Apstākļu sagādīšanās ar ilgstošām sekām

1.2. attēls. Secīguma un apstākļu sagādīšanās piemēri (pēc: Mahoney 2000).

1.2. attēlā ir parādīti hipotētiskie piemēri attīstības secīgumam un apstākļu sagādīšanās varbūtībai. Šajos piemēros burtu šūnas reprezentē atšķirīgus notikumus, kas ir saistīti laika un cēloņsakarību virknējumā. 1. piemērs reprezentē gadījumu, kurā paralēli norit divi savstarpēji nesaistīti reaģējošās notikumu gaitas secīgumi, šajā piemērā nenotiek „apstākļu sagādīšanās”, proti, šīs notikumu gaitas nesatiekas. Pārējie trīs piemēri rāda to, kas var

notikt šo secīgumu krustošanās gadījumā. 2. piemērā divas notikumu gaitas krustojas radot notikumu (Z), kas veidojies apstākļu sagādīšanās rezultātā un nav atrodams abu šo notikumu virkņu trajektorijās. Taču šajā piemērā notikums Z neietekmē kopējo notikumu gaitu attīstību un tās atjauno savas trajektorijas.

Savukārt 3. un 4. piemērs ilustrē apstākļu sagādīšanās gadījumus ar ilgstošām sekām. Šajos piemēros divu atsevišķu notikumu gaitu pārklāšanās rada attīstības trajektoriju, kas ir atšķirīga no tām, kas notiktu, ja apstākļu sagādīšanās nenotiktu. Taču piemēros 3 un 4 notikumu gaitas pārklājas atšķirīgos laika posmos. Rezultātā, sekojošā notikumu gaitas trajektorija, kas radusies atšķirīgos apstākļu sakrītības laikposmos ir stipri savādāka. Respektīvi, ir ļoti būtiski, kad notikumu gaitas savstarpēji pārklājas – vai ātrākos vai vēlākos to attīstības secīguma punktos.

Neparedzamība, naratīva un saistītais secīgums

Tālāk Mahonijs (2000) uzsver, ka pat tad, ja pētniekam ir ziņas par to nosacīto nejaušību, kas izraisījusi atbildes reakcijas secīguma attīstību, viņam var būt grūtības paredzēt vai izskaidrot šī secīguma iznākumu. Saskaņā ar haosa teoriju, iznākumu nevar droši paredzēt balstoties vien uz sākumstāvokli un notikumiem šajā agrīnajā posmā. Tādēļ pēctecīguma pētniekam ir jāpievērš liela uzmanība nevis tiešai saiknei starp lūzuma punktiem un rezultātu, bet gan tiem notikumiem, kas noris agrīnajos secīguma posmos. Šo posmu daudzpakāpju attīstības gaitai ļauj izsekot vēsturiskās naratīvas (Reisch 1991). Šāda pieeja, kā norāda Mahonijs (2000), ļauj veiksmīgi pielietot arī pretfaktoloģiskās analīzes, proti, iztēloties kā risinātos notikumi pie citu apstākļu pavērsiena.

Notikumi, kas risinās RNG ir savstarpēji cieši saistīti, Grifins un Reidžins (Griffin and Ragin) tos sauc par „pārmantoto secīgumu” (inherent sequentiality, *angl.*) (ibid.). Mahonijs tālāk diskutē par to, ka ir nepieciešams izskaidrot saites starp notikumiem, ne tikai uzskaitīt secīgi notiekošos savstarpēji saistītos notikumus. Lai arī ir grūti vispārināt visus RNG gadījumus, saistītā secīguma procesi ir saistīti ar trīs pamatnostādņēm, kas ļauj pēctecīguma pētniekiem izbēgt no patvaļīgā izskaidrojuma, ka „tas vienkārši notika, un tad notika tas, un tad tas...”.

Balstoties daudzu pētnieku atziņās, Mahonijs (Mahoney 2000) norāda, ka, pirmkārt, notikumi pēctecīguma RNG veido nenovēršamus vai pietiekamus nosacījumus tam sekojošiem notikumiem. Kauzālais determinisms bieži vien tiek definēts ar *nenovēršamiem* vai *pietiekamiem* nosacījumiem pasvītrojot atbildes reakcijas secīguma deterministisko dabu. Zinātniskās analīzes kontekstā *nenovēršami* un *pietiekami* (necessary and sufficient, *angl.*) cēloņi nav ekvivalenti termini un ir būtiski izprast atšķirību starp tiem. Saskaņā ar Abotu (Abbot 1990), *pietiekamas* saiknes projicējas uz priekšu laika mērogā, vedinot jautāt kā vieni notikumi liek notikt nākamajiem. Savukārt *nenovēršamās* saiknes projicējas atpakaļ laikā, jautājot, kādi notikumi varētu būt kavējuši lietu pašreizējo stāvokli no citas / tālākas attīstības.

Otrkārt, saistītais secīgums pieļauj ļoti detālas to kauzālo mehānismu interpretācijas, kas saista sākumstāvokli ar esošo rezultātu. Kauzālais mehānisms ir starpgadījumu process, caur kuru viens mainīgais projicē kauzālu efektu uz citu mainīgo. RNG katrs starpnotikums reprezentē kauzālu mehānismu, kas sasaista sākuma lūzumpunktu ar gala iznākumu.

Pēdējais komponents saistītā secīguma analīzē ir laika dimensijā skaidri izteikta notikumu secība. Mahonijs (2000) norāda, ka lielā daļā sociālo pētījumu laika mērogā izteikt notikumu gaitu ir grūts uzdevums. Vēsturiskie sociologi šīs grūtības pārvar izmantojot naratīvas analīzes, kas iezīmē sociālo fenomenu kā stāstus, kuri satur skaidru hronoloģisko secību. Hronoloģiskā secība naratīvos parasti seko loģikai, kurā viens notikums dabiskā ceļā ved uz nākamo.

Ainavas konteksts

Reaģējošās notikumu gaitas gadījumā izpētes centrā atrodas visa ainavas mikrovēsture. RNG teorētiskais satvars nosaka, ka secīguma (jeb noteiktas ainavas dzīvesstāsta) iznākums ir atkarīgs no notikumiem, kas norisinās laiktelpā ap to un eventuāli ietekmē ainavu lielākā vai mazākā mērā. Bez tam, tas, vai konkrētās ainavas attīstībai piemīt pēctecīgums (jebkurā gadījumā ainavas attīstība būs atkarīga no iepriekš veiktajām darbībām), no ainavas izpratnes viedokļa ir vienlīdz nozīmīgs ar pašas pieejas pielietojumu ainavas vēstures izpētē. Šīs pieejas pamatā ir ainavas attīstības sasaiste ar notikumiem dažādos laikos un apmēros. Pēctecīgai ainavas attīstībai hipotētiski ir jābūt saistītai ar kādu nejaušu notikumu (vai, t.s., apstākļu sakritību) tās attīstības gaitā. Saskaņā ar teoriju, šāds notikums pavērs notikumu gaitu citā, subsekvētā un deteministiski nosacītā virzienā.

Ainavas pārmaiņu analīzes skatījums

Lai arī abi ceļu pēctecīguma veidi ainavas izpētē ir vairāk vai mazāk saistīti, PNG pēctecīgums būtu vairāk piemērojams plašāka mēroga vēsturiskās ainavas analīzēs, piemēram, lai labāk izprastu noteiktas lauksaimniecības un mežsaimniecības prakšu ietekmes, apdzīvojamības tipus, vai arī kāda ir saikne lēmumu pieņemšanas procesā (attiecībā gan uz neformāliem, gan formāliem likumiem) ar pēctecīgumu. Tikmēr RNG konceptuālais satvars ir vairāk attiecināms uz vietas ainavu mikro-vēstures pētījumiem, jo nejaušajiem notikumiem, kas ietekmē ainavas attīstību, bieži vien ir ļoti lokāls raksturs.

Šāda pētījuma kontekstā pirmajā tuvinājumā izvirzās vairāki jautājumi, piemēram:

- kādi var būt gadījuma (varbūtiski, nejaušu sakritību rezultātā) rakstura notikumi ainavas attīstībā?
- kādi ir kritēriji šo notikumu „atpazīšanai” ainavas attīstības kontekstā?
- cik lielā mērā šādi gadījumi ietekmē (un vai vispār ietekmē) ainavas attīstību?

- kādā ainavas līmenī (mērogā) tie ir pētāmi?
- kas ir tie avoti, kur šādi jautājumi ir adresējami un ir meklējamas atbildes?
- ar ko šāda veida (pēctecīguma) pētījums atšķiras no ainavas hronoloģiski vēsturiska pētījuma?

Pēctecīguma teorija operē ar visnotaļ neviennozīmīgiem jēdzieniem, īpaši no ainavu skatupunkta, kurus es apskatīšu turpmākā tekstā. Tie ir: sākumstāvoklis, nejaušība, vēsturiskais secīgums.

Sākumstāvoklis

Pēctecīguma ideja ekonomikā attīstījās no jaunajām intelektuālajām kustībām, piemēram, fizikā un matemātikā līdzīgas idejas nāca no haosa teorijas (Margolis, Liebowitz 2000). Ne-lineāros modeļos haotiskas sistēmas tālāka virzība ir atkarīga no sākumstāvokļa, līdzīgi arī pēctecīguma teoristi (piemēram, Pierson 2000) uzskata, ka iniciālie traucējumi izsauc spēcīgu atbildes reakciju un ievirza sistēmu jaunā gultnē. Tikmēr būtiski, ka sākumstāvoklis netiek uzskatīts par atslēgas stāvokli, lai noteiktu sistēmas attīstības iznākumu. Saskaņā ar Goldstounu (Goldstone 1998, 834), pēctecīgums piemīt tādai sistēmai, kuras iznākums ir tikai varbūtiski saistīts ar sākuma pozīciju. Sistēmas iznākums ir atkarīgs no notikumiem, kas risinās starp iniciālo un beigu stāvokli, pēc daudzu pēctecīguma teorētiķu domām, svarīgi ir īpaši tie notikumi, kas norisinās sistēmas attīstības sākumposmā.

Kas varētu tikt uzskatīts par ainavas (sistēmas) sākumposmu vai sākumstāvokli? Īpaši ņemot vērā ideju, ka „ainava atrodas nemītīgā savas attīstības stāvoklī” (Ingold 2000, 199). Tomēr šis jautājums ir svarīgs ne tikai teorijas ontoloģisko jautājumu risināšanā ainavas mērogā, bet arī savā būtībā satur jautājumu par ainavas vecumu un vēsturisko notikumu, ainavas senā telpiskā mustura ietekmi uz šodienas procesiem un lēmumu pieņemšanu. Cik tālu pagātnē mēs raugāties, lai saprastu un skaidrotu šodienas ainavu? Tā, piemēram, ainavu biogrāfiskā pieeja uzsvē pat 1000 gadu senu notikumu ietekmes ‘svarīgumu’ uz ainavas dzīvi kopumā (Kolen, Witte 2004). Saprotams, ka jebkuras ainavas seno liecību iespējamību ierobežo datu pieejamības trūkums. Tikpat jautājums, vai nepieciešams iet laika dziļumā līdz paleoģeogrāfiskiem interpretējumiem. Es sliecos domāt, ka ainavai nav izteikta sākuma vai beigu stāvokļa šo jēdzienu ikdienas lietojuma izpratnē. Attiecoties uz *sākumu* kā kaut ko tādu, kur laikā un/vai telpā kaut kas sākas, mums būtu jāatzīst, ka ainava nav nekas vairāk kā abstrakcija (vai sociāla konstrukcija), jebkurš sākums būtu tikai spekulācija. Savukārt ainavas iznākums (sistēmas galastāvoklis), īpaši ainavas izpētes gadījumā, ir vienīgi laikam un tā atskaites punktam pakļauts jēdziens.

Konceptualizējot ainavu kā temporālu fenomenu, ritmisku cilvēka darbošanās izpausmi (Ingold 2000) noteiktos kultūras un sociāl-ekonomiskos apstākļos, un ņemot vērā tās

atkarību no dažādiem ‘globāliem spēkiem un procesiem’, varētu uzskatīt, ka iniciālais stāvoklis ainavā ir tas, kurā cilvēks apmetās tajā uz dzīvošanu, šī vārda plašākajā nozīmē. Tātad, daudzviet ainavas sākumstāvoklis var sniegties pat vairāk kā tūkstošgadu senā pagātnē. No otras puses, iniciālais stāvoklis var raksturot laikposmu, kurā sākas jauns, piemēram, politiskais režīms, kā tas ir noticis Baltijas valstīs vairākkārt 20. gadsimta laikā.

Tomēr reti, kad jauna politiskā vai ekonomiskā ēra pilnībā iznīcina seno ainavu. Vienmēr saglabājas kādas pēdas. Bez tam, jauno ainavu apdzīvotājiem ir sava kultūras un citu ainavu atmiņu un pieredzes bagāža, kas ietekmē jauno ainavu apdzīvošanu. Piemēram, ainavas apdzīvojuma – viensēta, ciems, veidošana. Vienīgais objektīvais ainavas sākumstāvoklis varētu būt tad, ja ainava burtiski radusies no jauna, piemēram, vulkāniskas izcelsmes sala. Bez tam, vai sākumstāvoklis ainavas perspektīvā ir ‘punkts’ laikā, ko var izteikt absolūtā skaitlī (noteiktā datumā). Vai tas ir periods, laikposms, kurā cilvēks jau darbojas ainavā?

Tā kā sākumstāvoklis nav pats par sevi skaidrs un noteikts punkts laikā, Mahonijs (2000) noteiktu zinātnes jomu ietvaros iesaka attīstīt objektīvus kritērijus šo temporālo ‘punktu’ definēšanai. RNG gadījumā ir ļoti kārdinoši virzīties atpakaļ laikā līdz brīdim, kamēr nav iespējams noteikt sistēmas rezultātu (respektīvi, šodienas ainavas veidolu), tādējādi konstruējot sistēmu kā pēctecīgu. Šādos gadījumos Mahonijs (ibid.) rosina izmantot salīdzinājumus ar citiem piemēriem un vispārīgās izpratnes, kas ir (bijis) vēsturiski iespējams. Piemēram, ainavas, kas attīstās perifērijās visticamāk šodien būs mazapdzīvotas vai pamestas, tādu procesu kā urbanizācija un marģinalizācija ietekmē. Savukārt šādu ainavu apdzīvotība hipotētiski varētu būt saistīta ar RNG, tādējādi konceptualizējama kā ceļu pēctecīga. Jebkurā gadījumā, ainavu perspektīva pieprasa papildus ne tikai sociāl-politisko apstākļu interpretācijas, bet arī telpisko analīzi, proti, ainavas novietojuma un dabas potenciāla novērtējumu.

Nejaušības, vēsturiskais secīgums un ainava

Skečā par ‘laika ķīmiju’ Marko Maetams (Maetamm 2007), igauņu mākslinieks, raksta:

Vispirms ir nākotne. Tā kustās. Tad tā apstājas un pārtop tagadnē. Kad tā atkal sāk kustēties, tā kļūst par pagātni. Pagātne ir tas pats, kas nākotne, tikai pēc tagadnes. Un pēc pagātnes nākotne nāk atkal.

Šis fragments mazliet ironiski parāda to, kā notikumi norisinās cilvēku dzīvēs. Vispirms mēs lolojam sapņus, daudz strādājam, lai tos varētu piepildīt, kad mēs sasniedzam mērķus, tie kļūst par pagātni. Arī ainavā, to ietekmējošie notikumi ir veidojušies daudzu indivīdu sapņu un cerību, vērtību, vajadzību, iespēju un izdevību rezultātā. Cilvēki domā pirms tie pieņem noteiktus lēmumus, līdz ar to var teikt, ka viņi paši ir savu dzīvju noteicēji, līdzīgi kā savu ainavu veidotāji. Tomēr šo indivīdu dzīvēs notiek lietas, kas nav iepriekš noteiktas, plānotas vai kā citādi paredzētas. Nejaušības notiek pat tad, ja mēs pieļaujam, ka cilvēki

cenšas uzvesties saskaņā ar racionālās izvēles teoriju vai, piemēram, socialās izvēles teoriju, kas analizē cilvēku noslieci uz kolektīvu lēmumu pieņemšanu. Goldstouns (Goldstone 1998) norāda, ka problēma ar šādiem „vispārīgiem likumiem” ir tāda, ka tie pastāsta ļoti maz par to, kāpēc daudzas nāciju vēstures ir izgājušas šādu un ne citādu savas attīstības ceļu.

‘Lūzuma punktus’, kuros mūsu dzīves bieži ievirzās citās gultnēs, mēs dēvējam par nejaušībām (apstākļu sakritībām, veiksmi, neveiksmi u.tml.). Šādā skatījumā dzīve patiešām ir „īpaša faktoru un notikumu ķīmija” (Reisch 1991, 6). Nejaušība ir arī atslēgas termins pēctecīguma analizē, taču ņemot vērā tā daudznozīmību, tas zināmā mērā ir uzskatāms arī par teorijas ‘nastu’. Saskaņā ar Mahoniju (2000), pēctecīgā reagējošās notikumu gaitas secīgumā nejaušs notikums parādās kā ‘lūzumu punkts’, kas nebija (un nevarēja būt) paredzēts. Respektīvi, kāds unikāls notikums kādā vietā ir atgadījies tikai vienreiz, tad iespējams izplatījies, bet ne atkārtojies, neraugoties uz līdzīgām situācijām un sākumstāvokļiem citviet. Šādā gadījumā nosacīti unikālo iznākumu ir veidojuši nejauši apstākļi vai izvēles, kas nošķir kādas noteiktas sistēmas iznākumu no citām sistēmām, kas veidojušās līdzīgos sākumstāvokļa apstākļos (Goldstone 1998). Kas būtu uzskatāms par nejaušu notikumu ainavu vēsturē, kuru nebūtu bijis iespējams paredzēt un kas varētu pagriezt ainavas attīstību citā virzienā? Es domāju, ka katrā īpašā gadījumā ainavas vēsture ir pietiekami atvērta šādām diskusijām un ka katrs gadījums ir individuāls. Un tomēr, vai ir iespējami vispārinājumi?

Ainavu attīstība parasti iet rokurokā ar lielajiem sociālpolitiskajiem notikumiem – tie no pētnieka skatupunkta raugoties arī lielā mērā veido vietas vēsturi un katrreiz ir pagrieziena punkts ainavas biogrāfijā. Tomēr, lai identificētu kādu nejaušu notikumu, kas eventuāli ir izmainījis ainavu, ir nepieciešams abstrahēties no šiem sociāl-politisko fonu noteicošajiem procesiem.

Jāpiezīmē, ka socioloģiskos pēctecīguma pētījumos analizētas tiek galvenokārt notikumu gaitas. Vēsturiskās ainavas izmaiņas pētījumi šādā skatījumā ir daudz komplicētāki, jo ainava pati sevī ietver notikumu un to izpausmju kopumu, kuru ietekmē daudzlīmeņa sociāli procesi (neskaitāmi notikumu virknējumi). Citiem vārdiem, notikumi (notikumu gaitu starpposmi, iznākumi) ainavās iegūst savas telpiskās aprises, kas raksturojas ar dažādu pakāpju noturību vai mainību.

2. METODES UN MATERIĀLS

2.1 PĒTĪJUMA METODES

Ainavas lasīšanas historiogrāfija

Uz lauka pētījumiem balstītas ainavu vēsturiskas kartes (tematiskas shēmas), kas raksturotu kādas teritorijas pagātnes detālisku raksturu (piemēram, lauku sistēmu, apdzīvojumu), Latvijā līdz šim nav veidotas. Šajā virzienā Latvijā daudz ir strādājuši arheologi, taču viņu pētniecības intereses sniedzas daudz tālākā pagātnē. Viens no jaunākiem darbiem vietas ainavas interpretēšanā ir 2009. gadā izdotā I. Stūres grāmata par aizjūmu ainavām Jūrmalcīemā. Eiropas mērogā šādi ainavu pētījumi ir bijuši aktuāli, piemēram, Anglijā, sākot jau ar pēckara gadiem (piemēram, Hoskina un Dārbija (Darby) pētījumi), kā arī Vācijā, Zviedrijā, Francijā. Nozīmīgi pētījumi šajā jomā ir bijuši arī 1970. gadu beigās un 1980. gados (Baker, Billinge 1982; Baker 1988; Langton 1988). Ir publicēti arī metodoloģiski darbi, piemēram, R. Muir „The New Reading the Landscape. Fieldwork in Landscape History” (2006), kur detaliski tiek analizēta lauku ainavas elementi un vēsture. Ir daudz polemisku publikāciju par vēsturiskās ģeogrāfijas attīstību, vietu vēsturiskajām izmaiņām ģeogrāfiskā perspektīvā, teorētiskām pieejām vēsturiskajā ģeogrāfijā, vēsturiskajiem avotiem un tehnikām (Baker *et al.* 1982, Meinig 1979, u.c.). Zināmā mērā ainavas vēsturisku pētījumu kārtējā atdzimšana notiek pēdējās desmitgades laikā. Te varētu būt loma arī Eiropas Ainavu konvencijai, kas ir izraisījusi interesi par ainavām ne tikai šauram ģeogrāfu lokam. A. Beikera (Baker 2006 [2003]) ģeogrāfijas un vēstures savstarpējo attiecību historiogrāfiskās grāmatas „Ģeogrāfija un vēsture. Vienojot reiz nodalīto” (Geography and History. Bridging the divide) ievadā izskan, ka angļu valodā šāda rakstura darbu nav bijis kopš H. B. Džordža (George) „Mijattiecības starp vēsturi un ģeogrāfiju” (The Relations of Geography and History), kas tika publicēta 1901. gadā. Nenoliedzami, tas ir uzskatāms par būtisku laikposmu zinātniskās domas attīstības perspektīvā.

Kopumā vēsturiskās ģeogrāfijas darbi tiek balstīti vietas studijās, jo, saskaņā ar Beikeru (Baker 2006 [2003], 220), vēsturiskās ģeogrāfijas perspektīvā katra vieta tiek uzlūkota kā atšķirīga, ar savu īpašo raksturu, vēsturi un ģeogrāfiju. Latvijā šāda ranga zinātnisko darbu publicēšana būs iespējama tikai pēc ilglaicīgu sistemātisku pētījumu veikšanas. Citās valstīs publicētie darbi, īpaši zemēs ar pavisam atšķirīgu sociālpolitisko vēsturi un kultūru, noder vairāk kā ievirzes un iedvesmas avoti pētījumu veikšanai. Vēl būtiski ir izprast atšķirību starp pagātnes liecību inventarizēšanu un to kontekstualizēšanu ainavas mērogā. Pagātnes liecību inventarizēšanu veic daudzas sabiedriskas organizācija, piemēram, Valsts Pieminekļu aizsardzības inspekcija, projekta „Neapzinātais kultūras mantojums kopējā dabas un kultūras telpā” ietvaros Valsts Zemes dienests un Ziemeļvidzemes biosfēras rezervāts, Valsts Mežu dienests u.c. Savukārt to kontekstualizēšana ainavas mērogā ir sarežģīts un laikietilpīgs process, kuru tad arī apzīmē ar *ainavas lasīšanu*.

Ainavas lasīšanas paņēmieni

Ainavas vēstures praktiķiem ir nepieciešami dažādi (atšķirīgi un specializēti) ainavas izpētes paņēmieni (Muir 1999, 60-61), piemēram, aerofotoainas, dažādu laikposmu arhīva dokumenti, botāniskās liecības, dažādi lauka izpētes darbi, intervijas. Papildus ir izmantojamas C-14 datējuma tehnikas, palinoloģiskās vai dendrochronoloģiskās u.c. analīzes. Citiem vārdiem, ir jāizmanto visi iespējamie resursi un zināšanas, lai vietas vēsturi atklātu pēc iespējas pilnīgāk. Bez tam šo darbu veicot mehāniski, strādājot vienas zinātnes disciplīnas ietvaros, ar konvencionālām akadēmiskām pieejām (skatīt, piemēram, Lewis 1979), pētījuma rezultāti var izrādīties sausa vēsturisku faktu izgaismošana. Tādēļ, kā norāda daudzi ainavu vēsturnieki (piemēram, Muir 2006 [2000]; Roberts 2002), šiem pētījumiem ir jāpievieno lielākā daļā dabas un sociālo zinātņu ietvaros grūti definējamā dimensija – iztēle. Iztēle kā spēja pēc dabā redzamajām zīmēm vizualizēt zināmu vietas kopainu (noteikta laikposma ainavu). Ideālā gadījumā iztēle dod iespēju redzēt ainavas attīstību kopumā, vēl jo vairāk, to redzēt tādu kādu tā ir, bez „blakus trokšņiem”, piemēram, kādas zinātniskās skolas perspektīvas skatījuma. Psiholoģijā iztēli traktē kā jaunu tēlu veidošanu, pamatojoties uz iepriekš uztverto. Šteinertam un Gētem jauno zinātnisko paradigmu kontekstā iztēle bija cītīgi izkopts process, kas ļauj ieraudzīt visu fizisko objektu un dabas procesu ideālo formu (Mūks 2003 [1998], 33). Šāda pieeja ļauj pārvarēt kartēzisko empīrismu ainavas studijās, proti, ainava ir veidota no dzīvas dabas materiāla (šeit uzskatot arī abiotisko vidi kā dzīvu) ar *rokām*, kas pieder dzīvīem cilvēkiem ar visiem viņu untumiem, vājībām, vajadzībām, sapņiem u.tml. Bez tam šāda rakstura pētījumi iet rokrokā ar fenomenoloģisko pieeju ainavpētniecībā. Tam, ko redz, dzird, izjūt un pārdzīvo pētnieks, ir sava realitāte, kas vairāk vai mazāk apzināti iespiežas jebkurā pētījumā. Fenomenologs teorētiski ir vairāk saistīts ar savas pētījuma pieredzes aprakstīšanu. A. Holt-Jensens (1988) raksta, ka fenomenologi uzskata, ka nepastāv pasaule, kas būtu neatkarīga no cilvēka pieredzes, kamēr ideālisma ideja pieļauj arī reālās pasaules eksistenci ārpus indivīda apziņas. Kā izteicies viens no pazīstamākajiem fenomenologiem ģeogrāfiem Tuans, „ģeogrāfija ir cilvēka spogulis, zināt pasauli ir tas pats, kas zināt sevi” (citēts no Holt-Jensen 1988, 81). Šajā izpētē es necentos izbēgt no nosacīti subjektīvās dimensijas, mana fenomenoloģiskā pieredze abās vietu studijās netieši varētu būt ietekmējusi pētījuma rezultātus, veidojot sintētisku objektīvā un subjektīvā izklāstu.

Ainavas lasīšana kopumā ietver:

- ainavas vizuālo novērtējumu – cilvēka darbības ietekmes (vēsturiskās un šodienas darbības nospiedumus, šodienas darbības), dabas elementu īpatsvaru un ainavas dabisko reģenerāciju;
- ainavas kartogrāfiskā materiāla analīzi – dažādu laiku aerofoto, topogrāfisko un tematisko karšu analīzi;
- ainavas stāstu interpretācijas – intervijas un sarunas ar vietējiem iedzīvotājiem;
- ainavas vietvārdu analīzi;
- dažādas detalizētības pakāpes iedzīvotāju sastāva analīzi;
- ainavas kontekstualizēšanu dažādu mērķu ietvaros.

Detāliska ainavas seno elementu lasīšana papildus ietver:

- dažādu ainavas elementu padziļinātu izpēti – zemes vaļņu, noaru kāpļu, koku (augāja) izkārtojuma, koku sugu un vecuma, akmeņu un to krāvumu, ēku palieku, ceļa segumu u.c. elementu (skat. 1. pielikumu) kartēšanu (izmantojot GPS) un analīzi;
- augsnes izpēti ainavā notikušo procesu analīzei;
- sporu putekšņu analīzi un C-14 datējumu tehnikas.

Vēsturiskās ainavas telpiskās struktūras

Ainavu vietu studiju rezultātā ir iespējams veikt reģionāla mēroga vēsturisko ainavu kartēšanu, izmantojot dažādus vispārinājumus. Vēsturisko ainavu veido dažādas komponentes, pēc kurām ir strukturējama ainavas telpa. Vēsturiskās ainavas raksturu veidojošās komponentes ir (pēc Rippon, 2004) ir šādas:

- *apdzīvojuma struktūra* – cilvēku dzīves un darba vietas;
- *satiksmes un sakaru tīkli* – gan cilvēka veidotie (ceļi, kanāli), gan dabīgie (upes, upju grīvas, jūras). Līdzeklis lauksaimniecības produktu un saražoto preču nogādāšanai uz apdzīvoto vietu struktūrām;
- *lauku un tīrumu sistēmas* – šīs teritorijas lielākoties izmantotas kā aramzeme, ganības un pļavas, vēlāk arī dārzkopības vajadzībām. Zemes izmantošanas veidu nosaka dabas vide (klimats, augsnes, reljefs) un cilvēka radītie faktori, kā zemes īpašumtiesību struktūras un apdzīvoto vietu sistēmu tuvums. Lauku un tīrumu sistēmu raksturs atspoguļo zemes lauksaimniecisko izmantošanu, zemes lietojuma veida izmaiņas laika gaitā;
- *meži un mežaines* – nozīmīgs kurināmā un celtniecības materiālu resurss, kas tiek transportēts uz apdzīvotajām vietām. Meži var būt arī citu ainavas komponentu daļa, piemēram, briežu dārzi, parki;
- *kopīgā zeme* – parasti piederējusi visai kopienai vai bijusi kopējā izmantošanā visiem apdzīvotās vietas iedzīvotājiem;
- *industriālie kompleksi* – ieguves rūpniecība, ražošana; to izmērs variē no liela mēroga industriālajām ainavām līdz mazāka mēroga ražošanas centriem, kas var būt izkaisīti lauku ainavā;
- *virszemes ūdeņi* – nozīmīgi gan kā ūdens ceļi, gan resurss makšķerēšanai, putnu medībām u.c.;
- *militārās sistēmas* – aizsardzības sistēmas, kas var būt sastopamas viscaur lauku ainavā (piemēram, tranšejas, forti) vai koncentrētas noteiktās vietās. Militārajām sistēmām var būt liela kontrolējoša ietekme cilvēku pārvietošanās ziņā, kā arī apdzīvojuma izveidē;
- *rekreācijas sistēmas* – parki, piekrastes un citi.

Cilvēka piešķirtās nozīmes ainavai:

- *darījumu, tirdzniecības un patēriņa centru sistēmas* – īpaši pilsētas, arī militārie objekti, centri, kuros nonāk lauku ainavas telpā saražotais (lauksaimniecības produkti), rūpniecībā izmantojamās izejvielas, celtniecības materiāli. Šiem centriem liela ietekme uz transporta sistēmas attīstību un zemes izmantošanas veidu;
- *statusa un varas atspoguļojums* – bagātība un vara ir izsekojama pēc zemes un apdzīvoto vietu kontroles un tā, kā tas tiek atspoguļots ainavā. Pilis un muižas veido feodālās ainavas, parādot aristokrātiskās elites varu un autoritāti, ilustrējot to, piemēram, ar briežu dārziem, zivju dīķiem;
- *plānotās, dekoratīvās ainavas* – jau kopš neolīta laikiem sastopamas ainavas, kas speciāli veidotas noteiktu rituālu veikšanai. Vēlāk plānotās ainavas izpaužas kā parki un dārzi ap pilīm un rezidencēm;
- *īpašumtiesību struktūra* – zemes īpašumu, piederības veids parāda ainavas attīstību sociālā kontekstā. Atsevišķa indivīda, institūcijas un apdzīvoto vietu kopienas lēmumi veido apdzīvojuma struktūras, lauku un tūrumu sistēmas raksturu īsākā vai garākā laika posmā;
- *vietas gars* – simbolu, rituālu piešķirtas vērtības vietai, kas var būt gan dabiski veidojušās, gan cilvēka radītas.

Viens no plašāk pazīstamākajiem ainavas vēsturniekiem Ričards Muirs, ainavas elementus, zīmes un senos nospiedumus telpā strukturē šādi (2006 [2000]):

- meži, mežaines un parki;
- apgūtās ainavas;
- līnijas ainavā;
- ceļi;
- sociālais status, vara un ainava;
- ticības ainavas;
- ciemi, mazciemi un viensētas;
- lauki;
- aizsardzība ainavā.

Katrai no šiem ainavas struktūrām vai elementiem ir sava specifika ainavas attīstības un tās izpētes kontekstā, taču tās vieno kopējs mērķis – noskaidrot vietas (ainavas) vēsturi un analizēt tās attīstību. Līdz ar to ainavas vēstures pētījumi varbūt saistīti ar dažādām pieejām (Muir 1999, 50-51):

- (a) kāda noteikta pagātnes pieminekļa (elementa) vai šādu pieminekļu kategorijas izpēte (piemēram, pilskalnu);

- (b) kādas vietas (vai vietu grupas) pētījums, kur savstarpēji ir identificējami vairāki kultūras elementu objekti. Piemēram, pamesto ciemu elementi – aizauguši ceļi, ēku pamati, zivju dīķi u.tml., vai mazciemu un viensētu elementi;
- (c) pētījumu vietas, kas aptver atsevišķas vietas un pagātnes liecības, piemēram, ielejas daļa ar mājvietām, ūdensdzirnavām, slapjajām pļavām, vai arī ainava kopumā.

Senie vēstures elementi Latvijas ainavā

Latvijā ainavu vēstures pētījumi ir veikti nesistemātiski. Galvenais uzsvars ir likts uz atsevišķu pagātnes pieminekļu (piemēram, senkapu, pilskalnu, piļu u.c.) izpēti. 2009. gadā strādājot pie projekta „Neapzinātais kultūras mantojums kopējā dabas un kultūras telpā” viens no galvenajiem uzdevumiem bija izstrādāt metodiku, kurā būtu ietverti visi iespējamie ainavā sastopamie, galvenokārt materiālās kultūras, bet tostarp arī nostāsti un vietvārdi, vēsturiskie elementi. Izmantojot ainavisko pieeju seno vēstures elementu apzināšanā lauku ainavā (daļēji balstot Rippon 2004; Muir 2006 [2000] klasifikācijās), ainavas komponentes jeb tematiskās grupas tika izdalītas saistībā ar cilvēka dzīvesdarbību: mājošānu, pārvietošanos, saimniekošanu laukos, mežā un pie ūdeņiem, resursu ieguvī un ražošanu, karadarbības aktivitātēm, nemateriālās dzīves aktivitātēm. Vēsturiskās ainavas komponentes (Zariņa *et al.* 2009) ir šādas:

- mājvietas,
- ceļi un robežas,
- senie tīrumi,
- koki un koku grupas,
- meži,
- industriālie kompleksi un ražotnes,
- ūdeņi,
- militārās būves un vietas,
- apbedījumu vietas,
- sakrālās vietas,
- mītiskās un nostāstu vietas,
- kultūras, izglītības un sabiedriskās dzīves norišu vietas.

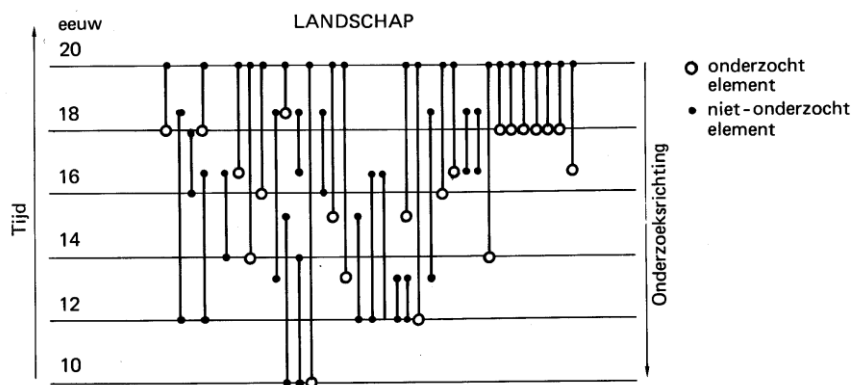
Šī metodika šobrīd jau ir daļēji aprobēta Z-Vidzemes ainavu vēsturisko elementu inventarizācijā. Galvenā ideja, kas ietver ainavisko pieeju, ir šo komponentu elementu (skatīt detālisku sarakstu 1. pielikumā) veidošanās ciešā sasaistē viens ar otru, piemēram, ceļi un alejas, vai zvejnieku apdzīvoto vietu veidošanās ūdens tuvumā, tādējādi uzsverot noteiktas darbības nozīmes un vietas savstarpējo saikni. Tomēr ne visus ainavas vēstures jautājumus var atrisināt vienkārši inventarizējot dabā saskatāmos vēsturiskos elementus. Ainavas lasīšanas koncepcijas galvenais uzdevums ir izskaidrot (redzamo) vēsturi,

respektīvi izskaidrot šodienas ainavu caur pagātnes notikumiem, izmantojot ainavā joprojām redzamās zīmes. Līdz ar to jebkura ainavas analīze ietver ainavas lasīšanas aspektus. Taču ainavas lasīšana var tikt vērsta arī uz kāda noteikta jautājuma noskaidrošanu, kur faktoloģiskais materiāls ir pētāms īpaši skrupulozā ceļā un kur tiek veikta detāliska vēsturiskās ainavas rekonstrukcija.

Ainavas lasīšanas analīze

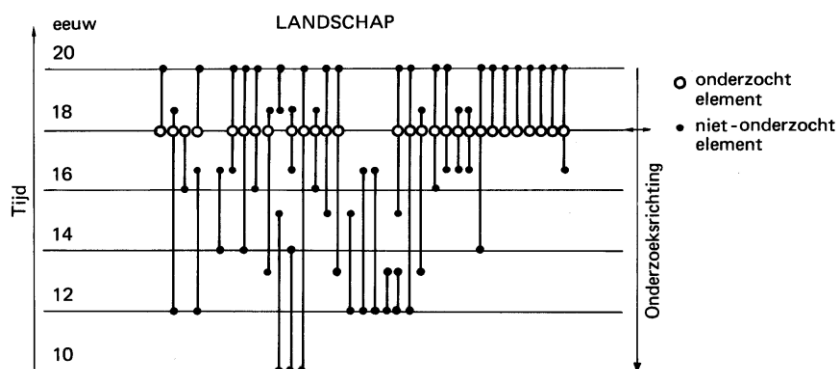
Ainavas lasīšana pētījumā tika veikta izmantojot un savstarpēji integrējot:

(1) *retrospektīvo analīzi* (Šultēs un Luņos), kur pētījums sākas ar šodienas ainavas analīzi, ejot atpakaļ laikā (ainavas vēsturē), ar uzdevumu izskaidrot šodien redzamo ainavu (2.1. att.).

2.1. attēls. Retrospektīvā izpētes analīze vēsturiskā ģeogrāfijā (no: Vervloet, 1984)

(2) ainavas *šķērsriezuma analīzi* (*cross-section analysis*) (2.2. att.), kur tika pētīti vēsturiskie elementi, kas pastāvējuši noteiktā laikposmā (Luņos rekonstruētas un analizētas šņoru zemkopības pēdas).

2.2. attēls. Šķērsriezuma analīze vēsturiskā ģeogrāfijā (no: Vervloet, 1984)

(3) *retrogresīvo analīzi* (Šultēs un Luņos), kur izpētes uzdevums ir saprast pagātni caur šodienas ainavu.

Vēsturiskais konteksts

Vēsturiskais konteksts attiecas uz pagātnes apstākļiem, kuri ir ietekmējuši tagadni (skatīt, piemēram, Schensul 2008, 392). Ainavas pētījumos šādi apstākļi ir politiskie, sociālie, vides, kultūras, dažādi notikumi un to ietekme. Dažādu vēsturisko periodu sasaite un pēctecību analīze vietas ainavā ir veicama, izmantojot gan faktoloģiskā materiāla (karšu, attiecīgā perioda saglabājušos ainavas elementu), gan ainavas stāstu savstarpēji integratīvu pētījumu.

Vēsturiskā diskursa analīze

Vēsturiskais diskurss ir post-strukturālistu pieeja vēstures lasīšanā un rakstīšanā. Vēsturiskā diskursa mērķis ir nevis noskaidrot vai atrast patiesību par pagātnes notikumiem vai identificēt šo notikumu cēloņus vai avotus, bet gan atspoguļot vēsturi kā žanru – nosacītu, daudznozīmīgu un interpretīvu (Yoosun 2008, 393). Ainavas vēsturiskā pētījumā, analizējot gan institucionālās ietekmes, gan ainavas attīstību kopumā, vēsturiskā diskursa analīze ir pielietojama, lai izprastu formālās un neformālās noteiktu laikposmu prakses un to izpausmes noteiktā vietā/ainavā.

Pēctecīguma analīze

Pēctecīgums ir analizēts divos mēroga līmeņos (reģionālā un vietas) un atšķirīgos skatījumos. Saskaņā ar Mahoniju (Mahoney 2000) pēctecīguma teoriju un tās adaptāciju ainavu pētījumos, Latgales ainava ir skatīta *institucionāli pašpastiprinošās pēctecības skatījumā* – analizētas šņoru zemkopības un tai asociētās mantošanas paražas izpausmes 19. un 20. gadsimta sākuma ainavā dažādu vispārinājumu gaismā, kā arī šīs institūcijas transformācija pārejā uz viensētu saimniecību. Pašpastiprinošās analīzes pieeja ainavas izpētē balstās vēsturiskā konteksta un vēsturiskā diskursa analīzē.

Vietu ainavu attīstības pēctecības tika interpretētas izmantojot *reaģējošā pēctecīguma* (reactive sequence, *angl.*) pieeju. Pieeja balstās nejaušību un apstākļu sakritību lomas un cēloņu un sekū izvērtējumā vietas ainavas attīstībā. Lai noskaidrotu apstākļus, kas noteikuši ainavas attīstību, nepieciešams veikt analīzi par ainavas

- (a) nosacītu sākumstāvokli (vides, sociāliem, kultūrvēsturiskiem, politiskiem u.c. nosacījumiem jeb no konteksta atkarīgiem apstākļiem),

- (b) ietekmējušiem makro līmeņa notikumiem (cik lielas ir izpausmes ainavā, ietekmes uz ainavas attīstības trajektoriju),
- (c) ietekmējušiem mikro līmeņa notikumiem, tajā skaitā, vai šie notikumi ir nejauši un kā tie ir ietekmējuši ainavas attīstības virzību, un
- (d) institucionālā pēctecīguma izpausmēm (cik lielā mērā darbības ainava ir mainīga/noturīga, kādas institucionālās prakses uztur darbības ainavā u.tml.).

Ainavas attīstība un tās pēctecīgums tika interpretēts izmantojot ainavu biogrāfijas pieeju.

Ainavas biogrāfijas pieeja

Ainavas biogrāfijas pieeja ietver vēsturisko, telpisko, vides, sociāl-ekonomisko, politisko aspektu interpretāciju caur vietas attīstībai un vietējiem iedzīvotājiem nozīmīgiem elementiem un notikumiem. Ainavas biogrāfijas pieeja tika īstenota savstarpēji integrējot diskursa analīzes, ainavas lasīšanas empīriskos rezultātus, vietas ainavas attīstības izpētes datus, ainavas stāstus (intervijas) konceptuālā veselumā.

Mērogs un laika atskaites punkts

Ainavas izpētes mērogi pētījumam izvēlēti saistībā konkrēto uzdevumu. Saskaņā ar A. Mellumas *et al.* (2006) dalījumu, ainaviskās vienības to raksturošanai ir iedalāmas šādos līmeņos:

- vietas ainavas – personīgās ainavas (lauku sētas u.tml.)
  - tuvuma ainavas
  - skati, skatu telpas
- ainavu telpas/lokālās ainavas (mērogs 1: 10 000, 1: 25 000)
  - lauku, mežu, apdzīvoto vietu ainavas
  - īpašās/tiesiskās ainavas
- ainavu apvidi (dabas apvidi)
- lielainavas (reģionālās ainavas, ainavzemes)

Vietas ainavas mērogs ir detāliskākais ainavas mērogs, kurā mēs ainavu reāli izjūtam ar visām savām maņām. Pēc Grano (Granö 2003, 56-57 [1927]), tās ir *tuvuma ainavas* – ainavas, kuras vienmēr ir ap mums pārvietojoties ainavu telpā. No vienas puses, vietu ainavas ir tās, kur cilvēks izjūt jebkādu sasaisti ar vietu. Tā varbūt lauku sēta (bieži ar savām mikrokosma mentālajām robežām), iela pilsētā, kur atrodas mājas, darba vietas tuvās apkārtnes ainava. Jebkurā gadījumā šeit ainavai ir cieši saistīta ar komplicēto *vietas* jēdzienu ģeogrāfijā: personīgo vietas izjūtu (saistīts ar ainavas veidošanu, piemēram, lauku sētā), proti, vietas ainavisko saturu. No otras puses, vietas ainava ir tā, kurā pētījums tiek

veikts dabā (kartē var tikt attēlots dažādos mērogā). Īpaši nozīmīgs šis mērogs ir ainavas vēsturiskos izpētes darbos, kur tiek strādāts lauka apstākļos un kur liela nozīme ir vienam laukakmenim vai atsevišķam kokam. Vietu ainavas atklāj daudzus īpašus skatījumus rupjāka mēroga – lokālo ainavu kontekstā.

Lokālās ainavas jeb ainavu telpas atspoguļo cilvēka un dabas mijiedarbību konkrētās situācijās (Melluma *et al.* 2006). Ainavu telpās ir labi saskatāmas iepriekšējo paaudžu atstātās zīmes, vēsturisko laika slāņu nospiedumi, ainavas attīstības virzieni. Savukārt ainavu apvidos parādās kultūrvēsturisko un dabas ainavu īpatnības jau lielākā mērogā. Pēc Mellumas (*ibid.*), lielainavas uztur priekšstatus par ainavām vispārējā līmenī, galvenokārt ar ainavu attēlojumiem fotogrāfijās, gleznās, daiļliteratūrā, ceļvežos u.tml.

Par atskaites punktu pētījumam ir ņemta šodienas ainava. Pētījuma uzstādījumā uzsvars ir likts uz noteiktu laikposmu – šņoru zemkopības laiku Latgales vēsturē. Līdz ar to pētījuma degpunktā ir divi nozīmīgi laikposmi: periods pēc dzimtbūšanas atcelšanas (1861. gads – 20. gs. sākums) un Agrārās reformas ietekmētās ainavas (1920.-30. gadi). Padomju Savienības laikposms un neatkarīgās Latvijas notikumi un to ietekmes ir skatītas vienīgi vietu ainavu izpausmēs – analizējot notikumu pēctecības ainavas biogrāfijas ietvaros.

Vietas ainavu izpētes laika dziļums ir cieši saistīts ar vēsturiskā materiāla pieejamību.

2.2 IZPĒTES MATERIĀLS UN PĒTĪJUMA GAITA

Pētījuma vietu izvēle

Pirms Latvijas pirmās neatkarības laikā uzsāktās zemes reformas Latgalē bija 5264 sādžu (Riekstiņš 1930, 375). Katru šo sādžu biogrāfiju aptver īpašas un vienreizējas veidošanās apstākļu sakritības un likumsakarības. Tādēļ apzināti tika meklēta vieta, izmantojot informācijas-orientētu izvēli (Flyvbjerg 2001, 79), kur būtu iespējams veikt šņoru ainavas rekonstrukciju. Pēc Aijas Mellumas ieteikuma (viņa šņoru zemju sistēmas nospiedumus tur bija konstatējusi jau 1970. gados) šīs senās zemkopības sistēmas pēdas tika meklētas Vecslabadas apkaimē, Istras dabas parka teritorijā. Dabas parks savulaik tika veidots kā kompleksais dabas liegums ar mērķi aizsargāt kā dabas vērtības, tā saglabājušos šņoru zemju nospiedumus (Melluma, personīga ziņa). Kopā ar Inesi Stūri tika veikta pirmā šīs teritorijas apsekošana 2005. gada pavasarī un Meļņiku, kā arī Razuvaju un Luņu ciemā, tika atrastas dabā redzamas fragmentāras šņoru zemju pēdas. Labi saglabājušos šņoru zemju pēdu vienlaidus fragmenti tika vēlreiz atklāti 2006. gada aprīlī veicot pētījumus kopā ar LU ĢZZF asistentu Ingu Liepiņu.

Tā kā šī ainava bija pamesta, proti, reprezentēja Latvijas laukos tik biežo parādību – bijušo lauksaimniecības zemju aizaugšanu, kā arī lauku ainavu funkciju maiņu, otrai pētījuma vietai tika meklēta, pretēji, dzīva, joprojām lauksaimnieciski funkcionējoša bijušās sādžas ainava. Šultu sādžas izvēlei par labu darbojās vairāki nosacījumi, kas bija zināmā pretmetā ar Luņu sādžas ainavu. Tie atradās vienā no latviskākajiem Latgales apvidiem, bijušajā Daugavpils apriņķa Vārkavas pagastā (tagad Preiļu rajona Sutru pagasts). Tikmēr Luņi iezīmēja baltkrievu kultūras apdzīvotos reģionus (Ludzas rajona Istras pagasts) (2.3. att.). Savā ziņā šī vieta arī visas Latgales mērogā ir īpaša ar to, ka saglabājusi zināmu līdzību ar senāko ciemu apdzīvojumu (Cimermanis 1999). Bez tam arī viena no „nepārnestajām” bijušās sādžas saimniecībām ir valsts nozīmes kultūras piemineklis. Arī dabas apstākļu ziņā tās ir atšķirīgas. Šultu ainavu veido pamatmorēnas līdzenums ar līkumotas upes ieleju un palienes pļavām, Luņu ainavu – vietumis stipri artikulēts morēnpauguru reljefs ar mālsmilts un grantainiem cilmiežiem, augstā purva plankumiem un pārmitru ezera piekrasti.

2.3. attēls. M. Siliņa Latvijas latviešu zemes kartes (1911. g.) fragments (avots: Latvijas Nacionālās bibliotēkas elektroniskā datu bāze).

Jāuzsver, ka pētījuma mērķis nav veikt šo abu sādžu salīdzinājumu. Abas no tām kalpo par apzināti izvēlētiem piemēriem atšķirīgu vietas ainavu attīstības izziņāšanai.

Sādžu ainavu izpētes gaita

Promocijas darba pētījumu vietas – Luņu sādža un Šultu sādža pēc ainavas vizuālā veidola, dabas pamatnes, cilvēku darbības konteksta ir ļoti atšķirīgas. Vienā gadījumā (Luņos) runa iet par faktiski pamestu teritoriju, kura sevī glabā daudzus cilvēka darbības nospiedumus, otrā (Šultēs) par dzīvu darbības ainavu, kurā senās ainavas liecības un slāņus ir aizvietojusi jauni ainavas elementi, proti, ir notikusi nerimstoša ainavas attīstība.

Līdz ar to Luņos tika pētīta statistiska ainava, kas pieļāva brīvu / netraucētu kustību aptuveni 90 % pētījuma teritorijas, tostarp Šultu ainavas pētījumi bija lielākā gadījumā vietējo iedzīvotāju „pavadīti”.

Izpētes darbs abu sādžu biogrāfiju noskaidrošanai noritēja vairākās kārtās gan kamerālos, gan lauka apstākļos. Lauka pētījumi vienās un tajās pašās vietās noritēja vairākās kārtās, ņemot vērā pieredzējušu ainavas vēsturnieku apgalvojumu (piemēram, Muir 2002), ka vietu nevar ieraudzīt divreiz „vienā un tajā pašā gaismā”.

Luņu sādžā darbs tika uzsākts vispirmām kārtām ar lauka izpēti, paralēli iztaujājot vietējos iedzīvotājus par viņu zināšanām par apkārtnes ainavu. Tālāk sekoja darbs ar kartogrāfiskiem materiāliem, arhīva dokumentiem un zinātnisko literatūru. Ainavas izpētes 3. posmā tika veikti papildus lauka darbi, kuros kamerālajos pētījumos izteiktās hipotēzes un pieņēmumi tika vai nu apstiprināti, vai apgāzti. Ainavas izpētes 4. posms – sarunas ar vietējiem iedzīvotājiem, novadpētniekiem u.tml. papildināja un „apaudzēja” pētījumu ar dažādām, ne mazsvarīgām ziņām, kas ir nepieciešamas ainavas izprašanai biogrāfiskā perspektīvā.

Ierobežojumi lauka izpētē Luņos ir saistāmi ar plašo teritoriju – aptuveni 300 ha, no kuriem lielu daļu klāj mežs. Pirmajā lauka izpētes posmā tika veikti detāliski pētījumi vienā sādžas teritorijas daļā (21 ha), otrajā lauka izpētes posmā pētījumos tika iekļauta visa teritorija, to izstaigājot pa vecajiem ceļiem no vienas sādžas apdzīvotās vietas līdz otrai un citiem ainavas mezglu punktiem (sādžas centrs, krustceles, piekraste, robežas). Darbs pie Luņu sādžas ainavas izpētes tika uzsākts 2005. gada pavasarī, pabeigts 2007. gada rudenī.

Šultu sādžā darbs tika sākts ar šodienas darbības ainavas analīzi, kura tika salīdzināta ar sādžas dalīšanas laika plāniem un citiem kartogrāfiskiem materiāliem. Otrajā etapā tika strādāts pie arhīva dokumentiem un veiktas intervijas ar vietējiem iedzīvotājiem, lai izprastu sarežģītās savstarpējās sādžinieku radniecības saites un to projekcijas zemju

īpašumu kontekstā. Paralēli noritēja netieša fragmentāra līdzdalība vietējo ikdienas gaitās (dažādu svētku un lauka darbu norisēs). Trešajā posmā tika pētīti un kontekstualizēti ainavas elementi. Ceturtajā posmā tika veiktas intervijas ar vietējiem iedzīvotājiem, lai izprastu šodienas ainavas veidolu kā fiziskā, tā mentālā dimensijā. Darbs pie Šultu sādžas ainavas izpētes tika uzsākts 2006. gada pavasarī, pabeigts 2008. gada pavasarī.

Arhīva datu nodrošinājums

R. Muirs raksta, ka nav iespējams salīdzināt viduslaiku ainavas rekonstrukcijas pētījumu, kurš veikts balstoties uz lauka darbiem, fragmentāriem arhīva materiāliem un aerofoto analīzi, ar situāciju, kad ir pieejami skrupulozi dati par katru ēku un skursteni, katru ežmalu, dīķi un sētu (Muir 1999, 67). Šādas kartes un plāni ir nenovērtējamas ainavas vēsturiskās izpētes gaitā, taču to esamība un pieejamība katrai vietai ir atšķirīga. Katrā ziņā abos izpētes gadījumos nodrošinājums ar arhīva plāniem u.c. dokumentiem, pēc kuriem varētu veikt hronoloģisku vietu rekonstrukciju, Latvijas Valsts vēstures arhīvā bija minimāls (citos arhīvos, izņemot Ludzas Novadpētniecības muzeju, tie meklēti netika). Īpaši tas ir attiecināms uz Šultu gadījumu, kur neizdevās atrast pat Reutta muižas (Revitovas) plānus. Starp arhīvā pieejamiem salīdzinoši nedaudzajiem 18. un 19. gadsimta sādžu plāniem pētāmo vietas vai to kaimiņu sādžas arī nebija konstatējamas. Līdz ar to par sādžu izveides laiku var runāt tikai aptuveni.

Pamatmateriāli, uz kuriem tika balstīta ainavas biogrāfiju analīze, bija 1920. gadu sādžu sadalīšanas lietas (LVVA 1679. fonds). Tās ietvēra informāciju par zemes lietojumveidiem (no plāniem un tabulām), zemes īpašumiem pirms un pēc dalījuma, zemju sadalīšanas kārtību (torgiem, savstarpēju vienošanos), parādsaistībām bankai, radniecību, netiešas ziņas par saimniecību lielumu (ēku skaitu), kā arī cita, dažāda rakstura, informācija. Piemēram, sādžinieku vēstules ar lūgumu sadalīt sādžu viensētās, atsevišķu saimnieku neapmierinātības vēstules adresētas zemes ierīcības komitejai, fragmentāra informācija par zemes gabalu nosaukumiem (Šultēs). Papildus šai informācijai tika izmantoti arī tautskaites dati (LVVA 1679. fonds).

Jāpiezīmē, ka, lai arī arhīva materiālu studija ir ļoti būtiska pētījuma daļa, šo dokumentu pārmērīga meklēšana pētījuma ietvaros (piemēram, citu valstu arhīvu apmeklēšana u.tml.) nebija mans galvenais mērķis. Drīzāk, runājot Aijas Mellumas vārdiem (personīga ziņa), viens no pētījuma uzdevumiem bija *redzēt* kā šo arhīva materiālu ziņas izpaužas (izpaužas) ainavā.

Lauka pētījumi

Lauka pētījumiem, konkrēti, ainavas seno elementu (zīmju, nospiedumu) rekognoscija dabā, noritēja galvenokārt pavasaros, kad zemi klāj tikai pērnā gada kūla un ir saskatāmi, t.s., zemes darbi (earthworks, *angl.*). Zemes darbi ir cilvēka veidoti zemes nelīdzenumi,

piemēram, seno lauku robežas (ežas, noaru kāples), senu nosusināšanas grāvju pēdas u.c. veidojumi uz zemes virsmas. Paralēli šiem zemes darbiem tika kartēti pētāmajā teritorijā redzamie akmeņi (akmeņu rindas, krāvumi, atsevišķi laukakmeņi), ēku drupas, pamati, augļkoki, stādīti koki (rindās vai ainavai netipiskas sugas, šeit, dažādi platlapji) u.c. dabā izsekojamie elementi. Kartēšana tika veikta izmantojot globālās pozicionēšanas sistēmas (Magellan Meridian Gold, 1 m precizitāte dabā), ortofoto pirmā uzlidojuma (1995-1997) melnbaltu pamatni M 1: 5000, topogrāfisko karti M 1: 10 000 (1980. gadi).

Kartogrāfiskais materiāls

Disertācijas pētījuma veikšanai tika izmantoti divu uzlidojumu ortofotomateriāli, pieejami LU ĢZZF datu bāzē. Pirmā uzlidojuma (1995.-1997. gadu) melnbaltās ortofotokates un otrā uzlidojuma (2005.) krāsainās ortofotokartes. Ortofotomateriāli M 1: 10 000 tika izmantoti sādžu šodienas darbības ainavu karšu zīmēšanai un kā karšu pamatnes šodienas ainavas elementu kartēm.

Karšu veidošanā izmantotās programmas

Ainavas vektorkaršu zīmēšanai tika izmantota programma *Adobe Illustrator 9.0*. Attēlu, fotogrāfiju un skanējumu apstrādei tika izmantota programma *Adobe Photoshop CS3*. Ainavas rekonstrukciju kartes tika veidotas programmā *ArcView 9.2*. GPS dati tika ielādēti un apstrādāti izmantojot programmu *OziExplorer*.

Tematiskās kartes

Darbā tika izmantotas augšņu kartes, kolhoza plāni, satelītkartes, topogrāfiskās kartes (dažāda mēroga un laikposmu).

Intervijas

Sādžu izpētes gaitā tika intervēti tur dzīvojošie (arī kaimiņu sādžās dzīvojošie) vietējie iedzīvotāji. Sarunā gaitā tika likts uzsvars uz vietējo zināšanām par ainavu un tās daudzajiem aspektiem, nozīmju vietām, izpratnēm par cēloņsakarīgu ainavas mainību, sociālām saiknēm ainavā u.tml. Sarunas notika gan telpās, gan laukā – apskatot nozīmīgās vietas vai elementus. Kā papildmateriāls tika izmantotas dažādas kartes un plāni, no iedzīvotāju puses – vēl arī foto albumi.

3 ŠŅORU ZEMJU AINAVAS: VĒSTURE, PRAKSES, PĒCTECĪBAS

Ainavas interpretācijas ir balstītas uz dažāda līmeņa vispārinājumiem, tādēļ šajā nodaļā es sniegšu ieskatu Latgales vēsturiskajā lielainavā – priekšstatu un faktu ainavā, kas ir veidojusies no zinātniskās literatūras, rakstnieku un mākslinieku darbiem, ceļotāju skatījumiem. Sociāli ģeogrāfiskās prakses tiks apskatītas gan reģionāla mēroga pēctecīguma izpausmju kontekstā, gan vietas mērogā, interpretējot divu bijušo ciemu vēsturi no cilvēciskās ainavu ģeogrāfijas – ainavu biogrāfijas skatupunkta.

3.1 AINAVU VEIDOŠANĀS KULTŪRVĒSTURISKAIS KONTEKSTS

Latgale ir īpašs Latvijas kultūrvēsturiskais reģions, kas pārējo reģionu vidū, it īpaši vēl pagājušā gadsimta sākumā, ievērojami izcēlās ar savām atšķirīgajām rakstura iezīmēm un to radīto gaisotni. Lielos vilcienos tās ir ticība, apdzīvojuma tips un ēku arhitektūra, valoda, etniskais sastāvs. Pamatā tam lielā mērā ir Latgales ģeogrāfiskais novietojums (3.1. att.), robeža ar lielvalsti Krieviju, Baltkrieviju. Politiskās robežas, kas gadsimtiem ilgi Latgali atdalīja no pārējās Latvijas, tika nojauktas tikai 20. gadsimta sākumā, kad Latvija piedzīvoja savu pirmo neatkarību (1918-1940).

3.1. attēls. Latgales plānošanas reģions (2003. g.), kopējā platība ~ 15 tk. km², aptuveni ¼ Latvijas teritorijas. Ar raustītu līniju ir iezīmētas Latgales kultūrvēsturiskā reģiona aptuvenās robežas. Ar sarkanu – ainavu biogrāfisko pētījumu vietas.

Vēsturē, kā vienu no nozīmīgākajiem Latgales attīstības pagriezienu punktiem, var nosaukt tās pievienošanu Polijai (Polijas Inflantija, 1561-1772) un vēlāk, pēc Ziemeļu kara, arī tās iekļaušanu Krievijas impērijas sastāvā kā Vitebskas guberņas sastāvdaļu. Kopumā šie aptuveni 600 dzimtbūšanas gadi ir stipri ietekmējuši Latgales izaugsmi no kultūras aspekta, zemnieku sociālā stāvokļa perspektīvas. Arī dzimtbūšana Latgalē tika atcelta vēlāk kā citur Latvijā. Tikai 1861. gadā tika izdots likums, kas pieļāva izveidot zemnieku privātās saimniecības (Brežgo 1954, 1940). Laikā, kad Latgale apvienojās ar pārējo Latviju, tā bija visvājāk vismazāk attīstīts reģions. Tā, piemēram, tikai 49 % iedzīvotāju, vecāku par 10 gadiem, mācēja lasīt (Latviešu Konversācijas...). Tāpat tā izcēlās ar lauku apdzīvojuma blīvumu (29,4 cilv./km² Latgalē, 14,9 cilv./km² pārējā Latvijā) (ibid.), apdzīvojuma tipu (ciemi Latgalē, viensētas citviet) un lauku apsaimniekošanas īpatnībām.

Viena no raksturīgākajām Latgales iezīmēm ir tās iedzīvotāju etniskais sastāvs. Saskaņā ar 2000. gada tautskaites datiem (Centrālās statistikas...), latvieši ir pārsvarā ir ziemeļu un rietumu Latgales reģionos – Preiļu (67 %) un Balvu rajonā (77 %). Turpretim Daugavpilī latviešu īpatsvars ir tikai 16 %, vairāk pārstāvētās tautības tur ir krievi, poļi un baltkrievi. Bez tam, ja citviet Latvijā ne-latvieši ir sastopami pārsvarā pilsētās, Latgalē tie plaši apdzīvo arī lauku teritorijas. Tā, piemēram, Daugavpils rajonā lauku iedzīvotāji 39 % ir latvieši, 38 % - krievi, 12 % - poļi. Tas norāda, ka slāvu tautu pārstāvji ir nozīmīga Latgales tradicionālās ainavas daļa. Viņi ir daudz vairāk piesaistīti Latvijai kā tie slāvi, kas imigrēja padomju gados un uz dzīvi apmetās galvenokārt pilsētās. Liela daļa Latgales krievu ir to vecticībnieku pēcteči, kas ienāca Latvijā 17. gadsimta beigās, lai izbēgtu no represijām Krievijā. Vēl ir arī jāpiemin zaldāti-arāji, tie slāvu tautības pārstāvji, kas Latgalē apmetās pēc reģiona iekļaušanas Krievijas impērijas sastāvā. Laika gaitā asimilējusies kultūra gan slāviem, gan latgaliešiem ainavā izpaudās līdzīgā veidolā, piemēram, ciemu organizācijā un arhitektūrā (3.2. att.). Vienīgā nozīmīgā atšķirība: krievi piederēja pareizticīgo vai vecticībnieku draudzēm, kamēr latgalieši un poļi, kā arī daļa baltkrievu, bija katoļi.

3.2. attēls. Krievu sēta ciemā 1920. gados (avots: Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs).

Katoļu ticība, Poļu Inflantijas lielākais relikts, ir neatņemama Latgales ainavu sastāvdaļa. Viens no ainavas elementiem ir krucifikss – vieta, kurai tiek piešķirtas daudzas funkcijas un nozīmes. 3.3. attēlā redzamais krucifikss Pušmucovas pagasta Vacumnīku ciemā ir simbols ticības spēkam pāri visam. Attēls ietver sevī faktiski visu 20. gadsimta vēsturi – taču vienīgais, kas ir „izdzīvojis”, ir ticība. Šis krucifikss savulaik ir iezīmējis senā ciema centru – krustceles, periodu, kad zemnieki dzīvoja sādžās un apsaimniekoja kopējus laukus. Ciema neesamība liecina par sādžu sadalīšanu viensētās, periodu, kas bija pārāk īss Latgales zemniekiem, lai pilnībā izbaudītu privātīpašuma iespējas. Tam sekojošais kolektīvizācijas laikmets attēlā redzams gan plašo lauku, gan akmeņu krāvumu, kas sakrauti meliorācijas un lauku masīvizācijas rezultātā, gan silikātķieģeļu fermas veidolā, kas redzama attēla fonā. No fermas ir palikušas vien drupas – tās manifestē padomju laiku ēras beigas, savukārt mūsdienu grūto sociāl-ekonomisko stāvokli parāda krūmiem aizaugošais lauks un neplautais zālājs. Vien krucifikss ir sakopts, ap to 2006. gadā ir izveidoti stādījumi, ierīkots soliņš.

3.3. attēls. Senais krucifikss šodienas ainavā (foto: A. Zariņa, 2007).

Šādiem krucifiksiem, saskaņā ar Zeili (2006), ir vairākas funkcijas. Vispirmām kārtā tās ir ainavas rotas – katoliskās zemes gleznains simbols. Maija vakaros pie krucifiksiem uz Jaunavai Marijai dziesmas nāca dziedāt, tādējādi daudzas no šīm vietām kļuva par nozīmīgām socializācijas vietām. Saskaņā ar Zeili (ibid.), ja dzimtbūšanas periodā katrā ciemā bija vismaz viens krucifikss, tad pēc dzimtbūšanas atcelšanas krucifiksu celtniecība uzplauka un dažādojās (krucifiksi bija sastopami ciemos, pie individuālām sētām, gar ceļiem un krustcelēs, kapsētās). Krucifiksi Latgales ainavā parādījās rusifikācijas periodā, lielākā to daļa izdzīvoja ateisko Padomju Savienības periodu.

Tomēr visraksturīgākā un uzskatāmākā Latgales ainavas vēsturiskā iezīme bija zemnieku šņoru tīrumi.

3.1.1. ŠŅORU ZEMKOPĪBAS AINAVA

Latgalē vietumis saglabājušies cilvēka darbības nospiedumi no šņoru zemkopības laikposma ir saistāmi ar laiku, kas ir bijis smags kā Latgalei, tā Latvijai kopumā. Runa iet gan par dzimtbūšanas periodu līdz 1861. gadam, gan arī pēcdzimtbūšanas laiku, kurā Latgales zemnieki mēģināja izdzīvot pseidobrīvības gaisotnē (skatīt, piemēram, Brežgo 1954; 1940; Svenne 1923; Briška 1969; 1970). Lai gan zinātniskajos rakstos ir maz aprakstu, kā šņoru zemkopība Latgalē tika ieviesta, ir vairāk vai mazāk skaidri zināms kādā veidā un kad tā tika pārtraukta. Šim procesam, proti, sādžu sadalīšanai viensētās un eventuālai šņoru zemkopības izbeigšanai (Latvijas Agrārreformas laikā 1920.-1937. gadam), ir veltītas publikācijas jau Latvijas pirmās brīvvalsts laikā (skatīt, piemēram, Riekstiņš 1935) un rietumvalstu latviešu izdevumos (piemēram, Briška 1969; 1970), padomju laikā (Terentjeva 1973), gan arī tagad (Malahovskis 2006; Stūre 2008).

Vēsturiskā Latgales šņoru lauku ainava, tās saikne ar mūsdienu ainavu

A. Bīlenšteins 1882. gada ceļojumu pierakstos par Latgali raksta, „...zemnieku sēta sastāv lielākoties tikai no divām ēkām, katra ar vienu jumtgali ceļa pusē, un tās šķir tikai pavisam šaurs pagalms, es pat gribētu sacīt – eja. Šo šauro telpu starp abām ēkām pie ceļa norobežo žogs no līmeniski saliktiem tieviem baļķiem un vārti.... Jumti ir no salmiem, taču veidoti ļoti rupji, un pierastos jumtgales dēļus, kas salmiem kalpo par atbalstu, šeit kā greznību laikam nepazīst. Tikpat sveši šķiet augļu dārzi. Retumis pie sētām redzami atsevišķi savvaļas koki. Tādējādi šie ciemi un šīs viensētas ir ļoti nožēlojams un neomulīgs skats... ” (Bīlenšteins, 385-386). Vairākus desmitus gadus vēlāk E. Ritmanis (1924, 230) sava ceļojuma piezīmēs „Pa Māras zemi”, aprakstot Jasmuižas apkārtni secina, „neparastu, bēdīgu iespaidu atstāj Latgales sādžu šaurās zemes strēmeles, kuras kā jostas apjož neskaitāmos uzkalniņus, un piespiež zemi apstrādāt pēc tēvu tēvu parašam. Lauki pilni visvisādu nezāļu”. Pirmās Latvijas neatkarības laika ģeogrāfs Ģ. Ramans zinātniskā rakstā par Latvijas reģioniem (1935, 233), runājot par Latgales augstieni (tekstā Latgales platformu), uzsver tās dabisko skaistumu – reljefa viļņus, purvus un ezerus, „tie daiļo Latgales ainavu, saista vērotāja skatu un simpātijas pie šī Latvijas reģiona, lai arī disharmonijā ar īpatnējo daiļo dabu te stāv nabadzīgas un neglītas iedzīvotāju mītnes – ciemi un viensētas, kas grupējas uz atmežotiem reljefa viļņiem ezeru tuvumā”. Tā Latgales ainavas savulaik aprakstīja citu Latvijas kultūrvēsturisko reģionu iedzīvotāji.

Tomēr iekšējais skatījums uz Latgales ainavu ir bijis citāds. Par piemēru tam O. Zvīdra esejas „Muna dzymtō puse” fragments (1969, 24):

„... Kod uzkōpu vīnā kalnā, atsaklāj ainova, kura sevī ītver daudzus cytus kolnus un kaļņņus lejas i pļovas, i azaru, bet vysapkōrt pi horizonta zyls gradzyns. Šys gradzyns ir tik zyls, ka gribīs šaubeitīs par mežu eistineibu. Šys gradzyns ītver vysu pasauli leidz pošim dabasim ar vysu kas dzeivoj

un nūris, un nivīna nūrise navar īkustynōt šō pasauļa mīru. Šymā gradzynā ir daudzi zemņiku saimisteibu un ļaužu, var redzēt kū jī strōdoj, var redzēt gonu ganeitūs gūvu pulkus un dzērdeit kai jī dzīd un stabulej un kai jūs stabuleišonai klōtu pīsavīnoj ceiruli. Taidōs reizēs, kam gon prōtā nōktu vaicōjums: kas ir vēļ tōļōk aiz zylō gradzyna?...”

Latgales ainavas no pārējās Latvijas vēsturiski atšķirās pēc apdzīvojuma struktūras (dzīvošana ciemos) un ēku arhitektūras, lauku apsaimniekošanas sistēmas (šņoru lauku zemkopība trīslauku sistēmas ietvaros) un ar to asociētās sociālās dzīves (kopēja lauku apsaimniekošana, mantojuma sadalīšana visiem dēliem vienlīdzīgās daļās), kā arī pēc reliģijas izpausmēm ainavā (vizuāli iespaidīgas Romas katoļu baznīcas un krucifiksi). Tomēr saikni ar to pagātnes ainavas telpisko struktūru, kas Latgalē pastāvēja līdz Latvijas pirmajai Agrārreformai, šodienas ainavā nav viegli saskaņāt. Tikai nedaudzās vietās ir saglabājušies maz pārveidoti tradicionālie ciemi, piemēram, Tilti Līksnā, Lielie Klapari Vārkavā, Augusteniški un Kaplava pie Krāslavas u.c. Ciemiem sadaloties viensētās, vecajā ciema vietā palika daļa sētu, kas lielākā vai mazākā mērā saglabāja ciema kādreizējo apveidu, piemēram, Vocīši Andrupenē, Slutiški un Židina Naujenē u.c. (Cimermanis 1999). Jāņem vērā, ka padomju ideoloģija lielā mērā veicināja atgriezties uz dzīvi ciemos. Piemēram, Šultu ciems Sutros, kur senais ciema apdzīvojums tika atdzīvināts tieši padomju laikā.

3.1. tabula. Lauka sētu statistika Latgalē salīdzinot ar pārējo Latviju (dati par 2000. gadu) (Centrālās...)

	Latgalē, vidēji rajonā	Pārējos Latvijas reģionos, vidēji rajonā
Saimniecību skaits, t.sk.	8 021	4 635
nelielas mājsaimniecības	6 807	2 784
privātās lielsaimniecības	993	1 583
Saimniecības, kas ražo 75-100 % lauksaimniecības produkcijas tirgum	2,4 %	8,4 %
Saimniecības, kas neražo lauksaimniecības produkciju tirgum	61,7 %	60,2 %
Saimniecības ar lauksaimniecībā izmantojamo zemi <10 ha	5 902 (72,5 %)	2 952 (63,6 %)
Saimniecības ar lauksaimniecībā izmantojamo zemi >50 ha	93 (1,2 %)	186 (4,1 %)
Vidējais saimniecības lielums	14,73 ha	23,13 ha

Tajā pat laikā šodienas statistika diezgan skaidri uzrāda Latgales lauku atšķirības no pārējās Latvijas (1. tab.). Galvenās ir šādas: nelielo mājsaimniecību skaits 3 reizes pārsniedz līdzīgu mājsaimniecību skaitu citur Latvijā, vidējais saimniecības lielums ir par aptuveni 10 ha mazāks kā citviet Latvijā. Šādas zemju struktūras pamatā lielākā daļā

Latgales lauku ir sena paraša – sadalīt mantojumu (šņoru tīrumus, pļavas, ganības un sētas zemi) līdzīgās daļās starp pieaugušiem dēliem-mantiniekiem.

Šņoru zemju koncepcijas un vēsture

Šņoru zemes bija agrāk Latgalē izplatīts zemes apsaimniekošanas veids, kur katra zemes lietotāja rīcībā atradās daudzas šņorveidīgas zemes strēmeles. Minētajām zemes strēmelmēm ir sastopami dažādi nosaukumi: Latviešu konversācijas vārdnīcā šņores tiek liktas kā sinonīmi drivām (dryvas, *latg.*). A. Latkovskis (1969) norāda, ka šņore (šņūre, *latg.*) pēc savas izcelsmes ir vācu vārds, kas ir aizvietojis iepriekš lietoto vācu vārdu birze (bērze, *latg.*). Birze (biržu zemes) ir radies no darbības vārda berzt, kas nozīmēja, ka rudenos pirms sējas tīrumos ar kāju tika novilkta vai arī ar kārklu zariem nospraustas birzes, lai sējējs varētu labāk redzēt, kur sēt. Bez tam, pēc rudzu apsēšanas un noecēšanas tīrumu saberzēja, respektīvi, nogāzē izveidoja vagas, lai liekie pavasara un rudens palu ūdeņi varētu notecēt un labība neizgulētos. Tā, par bērzi tika dēvēts laukums starp divām vagām. Vēl viens no sastopamajiem šņoru zemju apzīmējumiem ir neivas (ņīvas, *latg.*) (Svenne 1924; Ritmanis 1924). Latkovskis (1969) atzīmē, ka vārdam šņore bija lielāka jēga kā vienkārši lauku tipam. Ar laiku tas pat ieguva pilnas saimniecības nozīmi, uz ko norāda tādi apzīmējumi kā pusšņornieks jeb saimnieks, kam pieder tikai puse no pilnas saimniecības. Sīkāki saimniecību iedalījumi, kas radās brāļiem savā starpā sadalot tēva saimniecību, bija trešdaļnieks, ceturtdaļnieks, piektdaļnieks un sestdaļnieks. Tomēr tautā iegājies pilnas saimniecības nosaukums bija učastka. Pie vienas učastkas piederšie saimnieki bija radi savā starpā un lietoja kopēju riju, piederību un pirti.

Latvijā šņoru zemju aizsākumi ir meklējami 16. gadsimtā, kad Polijas karalis un Lietuvas dižkunigaitis Sigismunds II Augusts 1557. gadā pieņēma valaku nolikumu un ar valdības 1562. gada lēmumu attiecināja to arī uz Latgali (Inflantiju). Valaku nolikuma ietvaros tika nolikts izveidot valsts zemēs katrai ģimenei zemnieku ciematus (sētas) un neatkarīgi no iepriekšējās zemes platības iedalīt vienu valaku zemes. Valaku lielumu noteica zemi uzmērot un nosakot tās iedalījumu labuma šķirās, izdalot labas, vidējas, sliktas un ļoti sliktas kvalitātes zemes (Boruks 1995). Latkovskis (1969) norāda, ka *voloks* (valaka) bija neskaidras un nenoteiktas zemes platības vārds. Valaku likums noteica arī, ka zemniekiem ir jāievieš tam laikam progresīvā trīslauku sistēma. Valaka tika iedalīta trīs laukos – viens lauks tika apsēts ar maizes labību (parasti ziemas rudziem), otrs ar vasarājiem (auzām, miežiem, liniem u.c.), bet trešais palika atmatā. Lauka lielumu vienā valakā noteica 10 morgus, pieņemot, ka viens morgs ir līdzīgs apmēram 0,71 ha zemes². Visas trīs lauka strēmeles kopā izveidoja vidēji 30-33 morgus zemes, kopā ap 21,3-22,8 ha (Boruks 1995).

Eiropā šņoru zemkopības veids iekļāvās atklāto lauku (*open fields*, angl.) sistēmā un bija praktizēts līdz pat 18.-19. gs., kad, sākot ar Anglijā notikušo zemes reformu (*enclosure*

---

² morga cēlies no Ziemeļvācijas zemes vienības *Morgen* (vāc.) – zemes daudzums, ko viens arājs var apart rīta cēlienā (Latkovskis 1969).

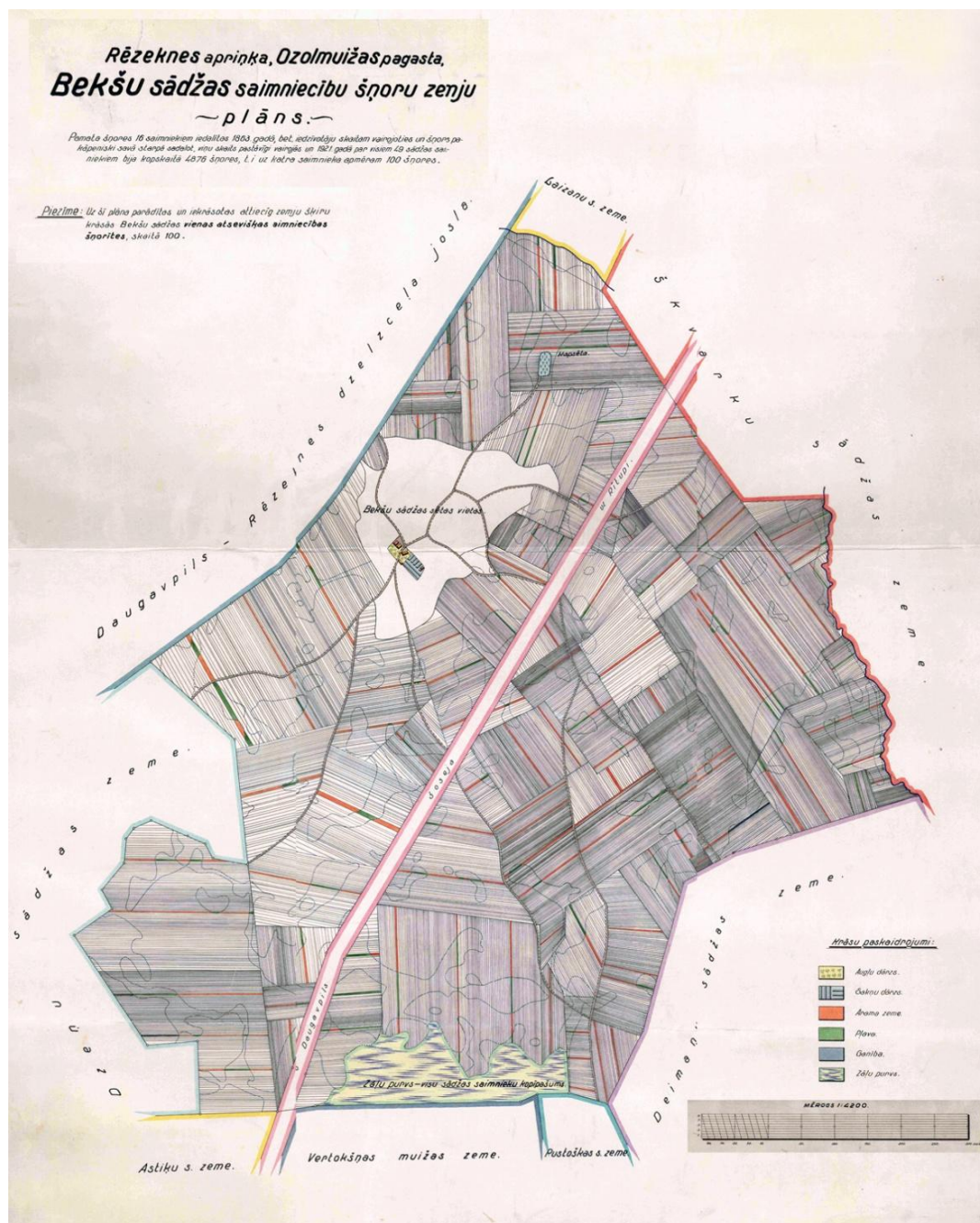
movement, angl.), šī sistēma tika sagrauta, jo tā traucēja muižniekiem introducēt inovatīvas lauksaimniecības tehnikas. Zemju sadalīšana privātīpašumos un to eventuāla iežogošana noritēja paralēli ar Agrāro Revolūciju, kuras ietvaros lauksaimniecībā tika ieviestas jaunas kultūras, augu seka, lielāki un labāki mājlopi. Daudzi no Anglijā pārveidotajiem atklātajiem laukiem vairs netika izmantoti kā aramzemes, bet gan kā pļavas vai ganības, tādēļ joprojām seno šņuru lauku pēdas zemes virsmā ir šajos laukos saskatāmas (Hart 1998).

Konceptuāli, atklātie lauki, pirmkārt, ir atklāti, pretēji iežogotiem laukiem (*enclosed fields*, *angl.*), kas ir iežogoti ar akmens žogiem, dzīvžogiem vai novadgrāvjiem. Otrkārt, tie ir tīrumi (ganības vai tīreļi netiek saukti par atklātiem laukiem). Treškārt, atklātos laukus apsaimnieko vairāk kā viens zemnieks. Šaurākā nozīmē tie ir pazīstami ar nosaukumu kopējās zemes (*common lands*, *angl.*) un tos raksturo 4 pamatīpašības: (1) šņuru lauku struktūra; (2) pēc ražas novākšanas aramzemes un pļavas, kā arī papuves tiek izmantotas kā ganības. Kopumā tas nosaka strikti ievērojamu augu seku, dažreiz viss lauks ir iedalīts trīs lielās vienībās, kur tiek praktizēta trīslauku sistēma; (3) zālāji un tīreļi tiek izmantoti ganībām, un vairumā gadījumu mājlopu skaits tiek strikti regulēts; (4) šīs aktivitātes organizē ciema padome vai muiža (Renes 1988).

Latvijā šī zemkopības sistēma bija ļoti līdzīga. Tomēr ir jāuzsver, ka ar šņuru zemju zemkopību ir jāsaprot ne tikai zemes strukturālas vai agronomiskas īpatnības, bet gan visa sistēma kopumā, ko veidoja ciema iedzīvotāju savstarpējās attiecības šo lauku apsaimniekošanā un attiecīgā dzīvesveida saglabāšanā, kā arī Latgaliešu mentalitātes veidošanā. „Galvenais, ko vienmēr esmu jutis Latgalē – tā ir kopābūšana,” secina V. Avotiņš (Zeile 1997). Šīs kopābūšanas saknes tad arī ir meklējamas ilgstoši praktizētajā kopdzīvē.

Latgalē zemnieku lietošanā esošai zemei pastāvēja divi dažādi apsaimniekošanas veidi: (1) dzimtbiržu valdījumi, kad zemi nepārdalīja un iedalītās šņores pastāvīgi lietoja viena dzimta (sēta), un (2) kopas zeme, kad kopa (obščina) sādžas kultivēto zemi periodiski pārdalīja un bija noteicēja par visas kopas zemes lietošanas veidiem (Riekstiņš 1935). Ainavā šīs atšķirības parādījās tādējādi, ka dzimtbiržu zemēs šņuru zemju platums varēja būt atšķirīgs, atkarībā no ģimenes lieluma, kuras ietvaros šņuru lauki tika pārdalīti. Savukārt kopzemju valdījumos, kur zemi periodiski pārdalīja, visas saimniecības bija ar vienādu zemes platību (Riekstiņš 1930). Saskaņā ar J. Riekstiņa datiem (*ibid.*), kopas zemes valdījumi, ar nedaudziem izņēmumiem, pastāvēja tikai bijušās Pleskavas guberņas daļā (Kacēnu, Linavas, Purvmaļas, Gauru, Augšpils un Pededzes pagastos). Savukārt Brežgo darbā (1954) ir dati, ka obščina jau pēc dzimtbūšanas atcelšana pastāvēja tikai valsts zemniekiem, tādēļ, ka viņu organizācija sekmēja šāda zemes īpašuma veida saglabāšanos. Latgalē 1905. gadā 87,4 % no visa zemnieku sētu skaita (Ludzas apriņķī – 99 %, Rēzeknes – 98,9 %, Daugavpils – 71,5 %) un 90,4 % no zemes kopplatības bija dzimtbiržu valdījumi. Brežgo norāda (*ibid.*), ka obščinas īpatsvars Daugavpils apriņķī ir saistīts ar 1828.-1856. g. izveidotajām kara apmetnēm un vēlāk izveidoto karavīru-arāju sādžu apgabalu. Jāpiezīmē, ka sādžu galvenais uzdevums bija kopīga atbildība par visāda

veida nodevu un kļaušu pildīšanu (Svenne 1923). Taču sādžas un šņoru zemes bija sastopamas ne tikai Latgalē. Latvijas Valsts vēstures arhīvā ir lietas par sādžu sadalīšanu Jelgavas, Bauskas, Ilūkstes un Valkas apriņķos (LVVA, 1679. f. 172. apr.). Zemgales reģionā ciemi un šņoru zemkopības elementi ir saistīti ar šo teritoriju vēsturisku atrašanos Kauņas guberņas sastāvā.

3.4. attēls. Bekšu sādžas saimniecību šņoru zemju plāns (1928.) (LVVA, 1679. f. 190. apr., 994. l.).

Vēl kāda īpatnība atšķir Latgali no citiem Latvijas reģioniem un Krievijas gubernām, respektīvi, saimnieka dēli pieaugot savā starpā sadalīja tēva zemi: sētas vietu un mājas, sakņu dārzu, tīruma un pļavu šņores, kā arī tēva tiesības uz ciema kopganību lietošanu (Briška 1969), kamēr pārējos Latvijas reģionos zemi mantoja parasti tikai viens dēls (Švābe 1962). Tas arī bija viens no galvenajiem iemesliem, kura rezultātā šņoru lauki kļuva arvien šaurāki (nereti līdz pat 2 m platumam (Riekstiņš 1930)) un zemnieku saimniecības arvien mazākas, un visbeidzot šņoru zemkopību noveda strupceļa situācijā.

Iepriekšminētajam kā labs piemērs kalpo viens no retajiem Latvijas Valsts vēstures arhīvā pieejamajiem šņoru zemju plāniem³ (3.4. att.). Attēlā ir redzama Rēzeknes apriņķa Ozolmuižas pagasta Bekšu sādža, kuras 16 saimniekiem 1863. gadā tika iedalītas pamata šņores. Iedzīvotāju skaitam pieaugot un pieaugušajiem dēliem savā starpā sadalot tēva mantojumu, 1921. gadā uz 49 saimniekiem jau ir kopskaitā 4876 šņores, t.i., katram saimniekam aptuveni 100 šņorītes. Ar sarkano krāsu plānā ir iezīmētas viena saimnieka 100 šņores.

Šņoru zemkopības projekcija ainavā: vizuālais un funkcionālais skatījums

Ainavā šņoru zemkopība ir projicējusies ļoti savdabīgā un vizuāli iespaidīgā telpiskā struktūrā (3.5. att.), par kuru, piemēram, E. Ritmanis (1924, 233) ir izteicies visai piezemēti: „„neivas” tā nogurdina acis”.

3.5. attēls. Šņoru zemes (strīpsējumi) Latgalē. Atklātnes gads un autors nezināms (no E. Laura kolekcijas).

³ LVVA pieejamajos Latgales sādžu sadalīšanas lietu viensētu zemes ierīcības plānos šņoru lauku struktūra parasti nav attēlota. Atsevišķiem ciemiem šņoru konfigurācijas ir zīmētas tajos zemes ierīcības projektos, kas ir izstrādāti līdz Latvijas valsts Agrārreformai.

Cits skatījums uz šnoru tīrumiem bija pašiem latgaliešiem. D. Dekters (1959, 16) savā literārajā darbā „Darvu cīma ļaudis” šnoru zemes apraksta šādi:

„...Cīma teirumi stīpēs uz vysom debespusem, sadaleiti garōkōs vai eisōkōs, plotōkōs voi šaurōkōs dryvōs, kū sauce par šņūrēm. Dryvu nu dryvas atdalēja kyulaiņa eža, tīva un izagōzelējuse kai zaļgona cyuška. Acīm beja pateikami pasaskateit uz šaidu dryvu, kas kai audakls lūcējōs pōri mōlainim paugurim un palākom lejom. Šaurōkōs šņūres izaskatēja pēc vepra mugoras, vydā augstōkas un styngrōkim rugōjim, sōnūs zamōkas un nabadzeigu floru. Ari ežu šom gondreiž nikaidu, tikai dziļa voga leidz pat dzaltonom grunts smiļtim. Tys pīrōdēja, ka plotōka šņūre naseņ sadaleita storp mantinīkim. Tūtīs dūšeiga eža sorgōja učastku un pusučastku, kuras rūbežas skaitējōs svāti naaizkaramas nu tāvu laikim....”

Dektera aprakstītās ežas var uzskatīt par vienu no būtiskākajiem elementiem šnoru zemju ainavā, kas ir gan iezīmējušas ainavas fizisko formu, gan simbolizējušas privātuma robežas fragmentētajā zemnieku saimniekošanas koptelpā. Agronoms J. Štikāns (1997) runājis par sava dzimtā ciema šnoru zemju apsaimniekošanu, raksta, ka starp kaimiņu šnorēm pastāvēja apmēram 50-60 cm plata neapstrādāta eža, kura funkcionēja ne tikai kā robeža starp kaimiņiem, bet uz tās arī sakrāva akmeņus, siekstas un nezāļu kušķus. Ņemot vērā pastāvīgo zemes trūkumu, šāda zemes izniekošana uz ežu rēķina vēl tikai pastiprināja šīs zemkopības sistēmas strupceļu.

Bekšu sādžas šnoru zemju (skat. 3.4. att.) piemērā redzams, ka šnoru lauki kopumā ir raksturojami ar taisnām robežām pat pauguraina reljefa apstākļos. Tos viscaur caurauž ieplakās izveidojušies dažādu konfigurāciju zālāju plankumi. Tādējādi gandrīz katra aramzemes šnore vienā laukā šķērso lielāku vai mazāku zālāja (pļavas) plankumu. Šnoru konfigurācijas ciemos, kur funkcionēja dzimtsbiržu valdījumi, bija ļoti dažādas. Tas bija atkarīgs no pārdalīšanas attiecībā uz mantinieku skaitu. Savukārt kopas zemju ciemos visas saimniecības bija sīkas un ar puslīdz vienādu zemes platību (Riekstiņš 1930).

Šnoru zemkopības laikā zemnieki varēja apsaimniekot zemi tikai trīs vai četrus lauku sistēmā, vēl 20. gs. sākumā visur tika izmantoti spīļu arkli un koka egļi (Svenne 1923). Lai gan dzimtsbiržu saimniecības apsaimniekošanas veida izvēlē bija brīvība un likums nespieda visām sādžas saimniecībām ieturēt kopīgu lauku sistēmu, šnoru iekārtā saimniecības savā starpā bija cieši saistītas. Savā starpā bija jāsaskaņo lauku iedalījums un apstrādāšanas laiks praksē (Riekstiņš 1935). Lūk, kā šo saimniekošanu apraksta B. Briška (1969, 6) sava dzimtā Kozu-Solas ciema Varakļānu pagastā piemērā:

„Aramzeme cīmā beja sadaleita četrūs teirumūs un tamūs tyka iturāta šaida augu seka kōrteiba: (1) rudzi, (2) mīži un kartupeli, (3) auzas, zērni un lyni, .. (4) popīve. Junija beigōs (ap Jōnim) uz naaizjimtōs (kailōs) popīves izvede klāva māshus un tū apora. Augusta mēneša vydā sēja rudzus, kuri leidz rudiņam deve krītnu rudzōli. Lūpbareibai rudzōle natyka lītōta, izjamūt tū, ka pēc zemes sasaļšonas uz rudzōles palaide

vuškas voi cyukas. Mōksleigūs māslu .. un kaļčas lītōšona lauku augleibas paceļsonai natyka maneita. Labeibu teirumūs styprōkōs saimes nu sovom šņūrēm rudiņūs nūvōce pyrmōs un vōjōkajom saimem vajadzēja strōdēt pat naktīs lai turātūs tom leidza, jo nanūplautōs šņūres bīži vīn tyka nūbrodōtas. Šūs nūbrodōšonu dēļ reizem iznōce osa bōršonōs un lomōšonōs kaimiņu storpā, bet leidz kautinim un tīsai nikod naaizgōja.”

Tomēr tradicionāli trīslauku sistēmā kartupeļi netika audzēti, jo to audzēšanai bija nepieciešams papildu lauks. Parasti trīslauku sistēmas augu seka bija šāda: papuve – ziemāju labība – vasarāji (labība, lini, kaņepāji) (Boruks 1995). Štikāna (1997) aprakstītajā šņoru zemkopības piemērā Meža-Juru sādžā, kurā ir bijušas 12 sētas, kartupeļi un saknes tika audzēti piemājas dārziņos nelielās platībās, bez tam to ražas ir bijušas ļoti niecīgas. Tīrumos ir audzēta tikai labība, rudzi – maizei, mieži – putraimem, auzas – zirgiem. Āboliņš, kura audzēšanai bija svarīga loma trīslauku sistēmas sabrukšanā un pārejā uz daudzlauku sistēmu, Latgalē nevarēja tikt audzēts zemnieku tīrumos, jo to traucēja pati trīslauku sistēma un primitīvie darba rīki. Proti, zemnieki nespēja ar spīļarkliem un koka ecēsām apart un sastrādāt laukus, kuros iepriekšējā gadā bija audzēts āboliņš (Boruks 1995).

Šņoru zemju raksts ainavā joprojām ir sastopams daudzviet Centrāleiropā, piemēram, Polijā (3.6. att.), Slovākijā. Šeit, saglabājot zemju tradicionālo struktūru, garumā stieptos laukus apsaimnieko tikai viens saimnieks.

3.6. attēls. Šņoru zemju struktūra Polijā, Roztočes Nacionālajā parkā (Ļubļinas apkaimē) (foto: A. Printsman, 2006)

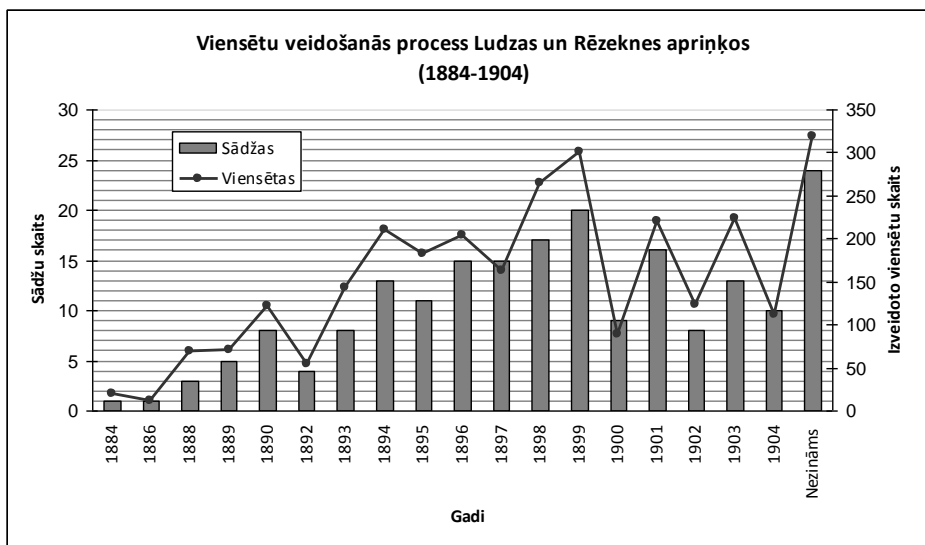
Latvijas pirmās neatkarības laika mērniecības revidents J. Riekstiņš (1935, 88) sava raksta par Latgales sādžu sadalīšanu viensētās nobeigumā cerīgi izsakās, ka „sādžas un šņores izzudušas un izzūd. Drīz mēs tās varēsim vairs skatīt tikai uzņēmumos un par tām lasīt tikai aprakstos”. Viņš gan tolaik nevarēja paredzēt, ka šīs kultūras pēdas ļoti drīz tiks noslaucītas no zemes virsas jau citas reformas – kolhozu veidošanas un zemju

masivizācijas, rezultātā. Viņš nevarēja paredzēt arī to, ka 21. gs. sākumā latviešiem būs būtiski apzināt ikkatru ainavas elementu, kas varētu stāstīt par to, kādi mēs esam bijuši un kā dzīvojuši. Tikai nejaušā kārtā līdz mūsdienām ir saglabājies neliels zemes pleķītis, kur vēl šodien ir iespējams izlasīt pagātnes ainavu caur dabā redzamajiem elementiem un ainavas biogrāfijas studijām.

3.1.2 ŠŅORU ZEMJU TRANSFORMĀCIJAS UN VIENSĒTU AINAVA

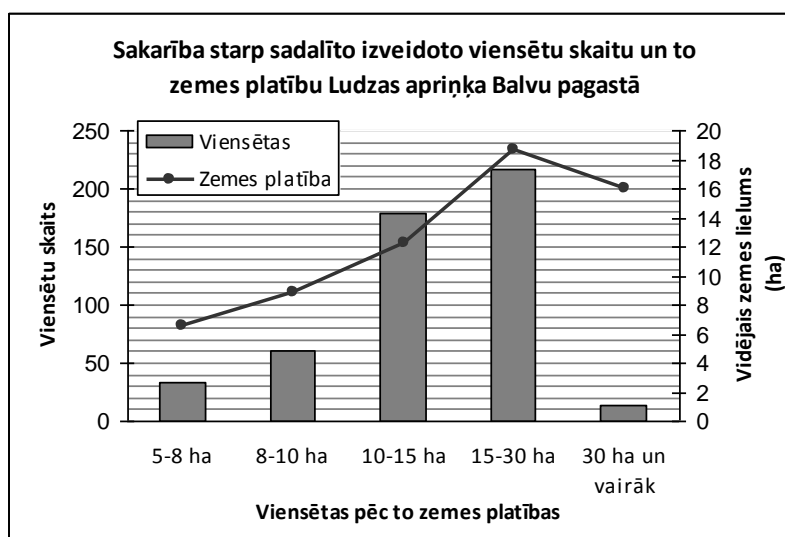
Viensētu ainavas Latgalē tā pirmajā posmā sāka veidoties jau 19. gadsimta 70. gados. Šis process bija saistīts ar Vidzemes zemnieku ienākšanu Latgalē, kur zemes bija lētākas. Pēc zemes nopirkšanas vidzemnieki Latgalē ierīkoja viensētas kādas bija raksturīgas pārējai Latvijai. Šis saimniekošanas piemērs iedrošināja daudzus Latgales zemniekus „iziet viensētās”, par iemeslu izsakot vēlēšanos atbrīvoties no starpgabaliem, uzlabot savu saimniecību, ieviešot daudzlauku sistēmu un sējot zālājus. Tā, 1904. gada vasarā Latgalē jau bija 2900 viensētas (3.7. att.) (Brežgo 1954, 75-76).

3.7. attēls. Sadalīto sādžu un izveidoto viensētu skaits no 1884. līdz 1904. gadam Ludzas un Rēzeknes apriņķos (dati no: Brežgo 1954, 79).

Tomēr pēc Brežgo pētījuma (ibid.) viensētās izgāja galvenokārt tikai turīgākie zemnieki (3.8. att.). Viņa pētījuma dati liecina, ka, piemēram, Balvu pagastā viensētās izgājušās saimniecības, kuru zemes platība pārsniedza 10 ha, veidoja kopumā 81,2 % no kopējā sadalīto sādžu saimniecību skaita. Uz šo aspektu norāda arī viens no aktīvākajiem agrārās

reformas pētniekiem un atbalstītājiem Krievijā A. Kofods, apbraukājot viensētu rajonus Latgalē: „iziešana viensētās Ludzas apriņķī, kā jau visur, izdevīgāka tiem, kam daudz zemes ... Visos rajonos vērojams, ka no izešanas viensētās vismazāk labumu gūst trūcīgie, sevišķi tas redzams Rēzeknes rajonā. Tur bagātnieki daudzās sādžās pratuši izvairīties no ēku pārcelšanas un zemi ieguvuši ap savām mājām” (Кофод 1905, citēts no Brežgo 1954, 78). Tajā pat laikā Barkavas pagastā viensētu pārsvarā bija saimniecību grupa ar zemi 5-10 ha.

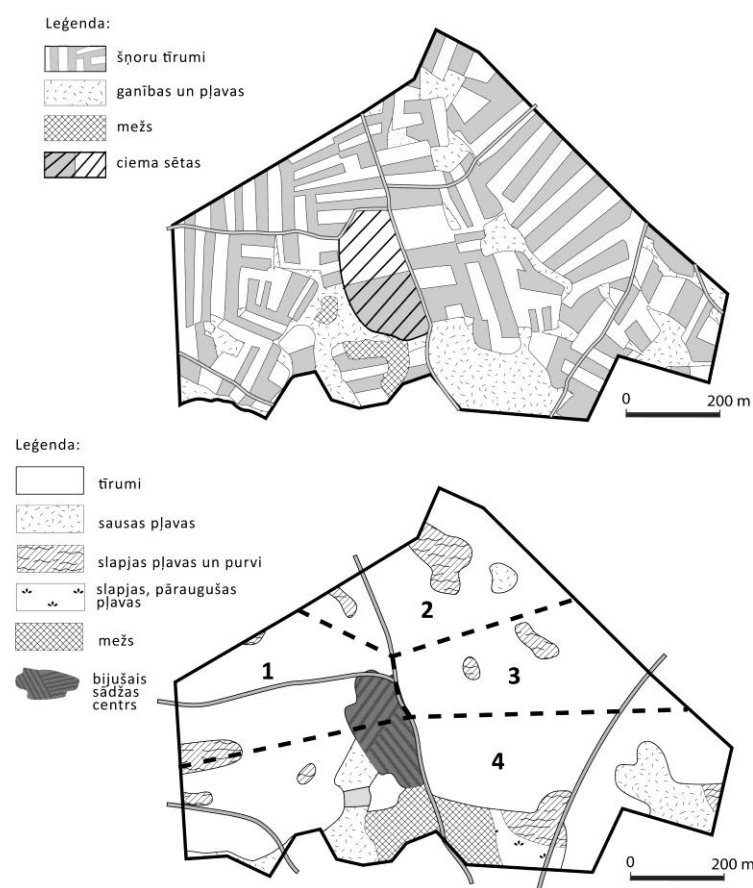

3.8. attēls. Sakarība starp izveidoto viensētu skaitu un to zemes platību Balvu pagastā (dati no: Brežgo 1954, 79).

Vēl viens būtisks aspekts ir pieminams, runājot par izešanu viensētās. Proti, viensētu izveidošana pati par sevi vēl nenozīmēja pārkārtojumus saimniekošanas sistēmā – pāreju uz daudzlauku sistēmu, kas zināmā mērā apturētu zemju tālāku dalīšanu un optimizētu lauksaimniecisko darbību. Brežgo (1954) norāda, ka pāreja uz daudzlauku sistēmu bija novērojama vien gar pašu Vidzemes robežu, sevišķi Balvu pagastā, bet citviet tā reti bija saistīta ar saimniekošanas pārkārtošanu. Līdzīgas atziņas izteic I. Stūre (2008), pētot atsevišķu Vārkavas pagasta ciemu vēstures. Respektīvi, jāpieļauj, ka, izejot uz viensētām, viena ģimene gan turpināja aramzemes apsaimniekot šņoru formā, gan turpināja dalīt ēkas un tīrumus dēļiem pēc to patstāvīgas dzīves uzsākšanas.

Otrs posms viensētu ainavu veidošanā Latgalē ir saistīts ar Stolipina reformu, kuras pamatā bija 1906. gadā pieņemtais likums, kas 1910. gadā tika papildināts ar atzinumu, ka arī obščinas locekļi tiek atzīti par atsevišķu sētu lietotājiem. Bez tam arī atsevišķu zemnieku izdalīšanai no sādžas vairs nevajadzēja 2/3 saimnieku piekrišanas, pietika ar vienkāršu vairākumu (Brežgo 1954, 98). Stolipina reforma lielā mērā bija saistāma ar arvien lielāku zemes trūkumu, zemnieku sociālo diferencēšanos, kā sekas bija zemnieku nepamierinātība un pieaugošie nemieri (Riekstiņš 1935, Brežgo 1954, Švābe 1962). Ja iesākumā nīkuļojošo

zemkopību Latgalē saistīja ar „zemes trūkumu”, tad vēlāk tomēr nobrieda doma, ka saimniecību kultūru varētu paaugstināt, ja koplietojuma zemi pārvērtīs par personīgu īpašumu (Riekstiņš 1935). Bez tam šai reformai bija arī politisks raksturs, kā norāda Brežgo (1954), valdības mērķis reformas ietvaros bija radīt lauku buržuāziju, kas tādējādi sniegtu atbalstu cara valdībai. Švābe (1962) atzīmē, ka reforma bija domāta centīgiem un turīgiem, slinkie un mazturīgie izmantoja likumu, lai pārdotu „dvēseļu zemi” un pamestu zemkopību. Līdz ar to ievērojami pieauga lauku proletariāts, tika saasināta sociālā diferenciācija sādžās. Brežgo (1954, 108) raksta, ka Stolipina reforma stipri sekmēja Latgales zemnieku izputēšanu, jo reformas rezultātā zemnieki zaudēja zemi, zirgu un pārējo lauksaimniecības inventāru, tāpat arī daudzi sīksaimnieki pārdeva savu zemi. No visa pārdevēju skaita Vitebskas guberņā 19 % vairs nenodarbojās ar zemkopību, 41 % pārdeva zemi, izceļojot uz Sibīriju, 16 % pārdeva to, lai nopirktu citu.

3.9. attēls. Litaunieku sādžas (Daugavpils apriņķis, Višķu pagasts) plāns (avots: LVVA, 1679. f. 195. apr., 934. l.). Zemes zemnieku lietošanā piešķirtas 1785. gadā. Kreisajā attēlā ir redzams sādžas plāns 1894. gadā, kad zemes vēl tika apsaimniekotas šņorēs (pelēkā krāsā – vecticībnieka Petrova šņuoru zemes, baltā krāsā – zemnieku). Ganības, pļavas un mežs līdz sadalīšanai viensētās bija kopējš īpašums, atsevišķās vietās tas tika lietots saskaņā ar katra saimnieka īpašuma daļām. Jaunākās kartes leģendā rakstīts, ka šņores tika „novāktas” 1897. gadā, īpašuma robežas pārmērītas 1903. gadā, bet koplietojuma zeme iedalīta viensētās 1909. gadā. Viensētas ar numuriem no 1 līdz 3

pagājušā gadsimta sākumā piederēja trīs brāļiem (~ 8 ha platībā katra), viensēta ar 4. numuru (~ 25 ha platībā) piederēja vecticībniekam Petrovam. Šodien sādžas teritorija ir neapsaimniekota, lielākā daļa ēku – nodegušas.

Par izdalīšanās apjomiem ir pieejami šādi dati: līdz 1908. gada 11. februārim Latgalē bija izdalītas 61 sādža ar 785 sētām (skatīt piemēru 3.9. att.). Pavisam Latgalē, pēc 1909. gada zemkopības un zemes ierīcības galvenās pārvaldes ziņām, bija 5 456 viensētas un atsevišķi zemes gabali (Brežgo 1954). Kopumā Latgales trīs apriņķos Stolipina reformas rezultātā 1907.-1912. gadam izdalījās viensētās 7 109 saimniecības (14 %) ar 82 428 desetīnām zemes (Švābe 1962, 667). Briška (1969) atzīmē, ka, lai gan teorētiski visi Latgales zemnieki Stolipina reformas rezultātā varēja kļūt par viensētniekiem, praktiski tā bija „garlaicīga un lielu uzņēmību prasošā operācija”. Kā iemeslus tam Briška (ibid.) min:

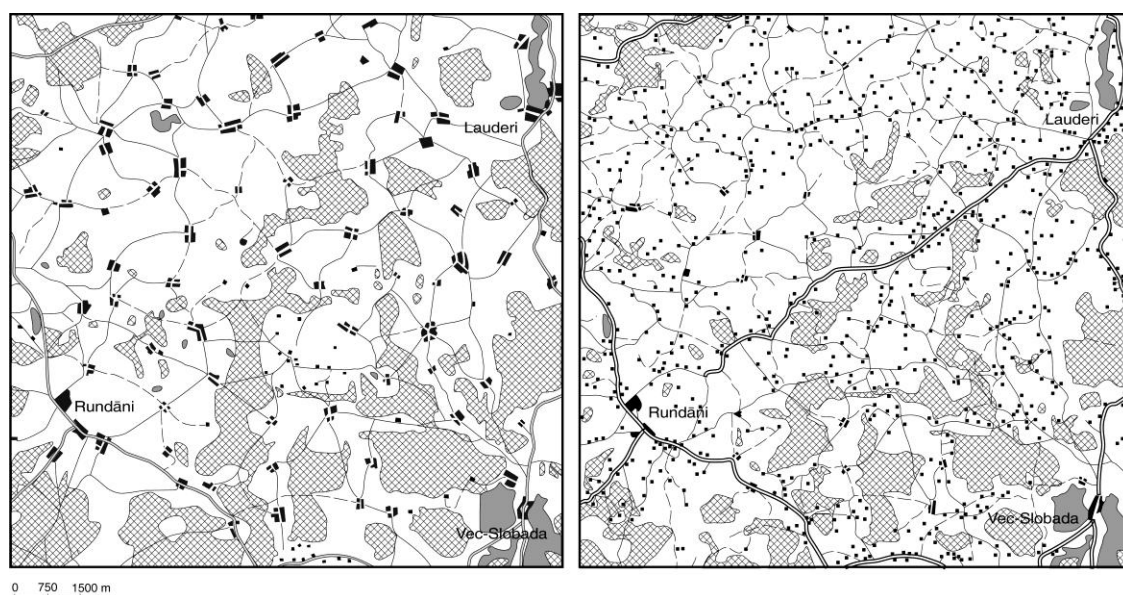
- (1) ciema šņoru zemju lietotāju nespēju labprātīgi vienoties par ciema sadalīšanu – īpaši tam pretojās sīkzemnieki (visšaurāko šņoru lietotāji), jo negribēja zaudēt kopīgās ganības. Iedalāmās viensētu platības sīkzemniekiem likās tika mazas, ka tur nepietiktu vietas lopu ganīšanai;
- (2) māju pārcelšana uz jauniedalītajām platībām bija smags, dārgs un garlaicīgs process;
- (3) lai iegūtu lielākas zemes platības, sīkzemnieki parasti notirgoja viensētas, t.s., „tīruma galā”, respektīvi, ciema ganībās vai celmājā, tādējādi tīruma līšana un aramzemes iekultivēšana prasīja lielu piepūli;
- (4) bija nepietiekams skaits mērnieku.

Riekstiņš (1935) papildus tam piemin arī saimnieku neuzticību jaunajai iekārtai, jo nebija redzējuši to praksē. Neraugoties uz to, Stolipina likuma ietvaros Krievijas valdīšanas laikā viensētās tika sadalītas 901 sādža ar 13 450 viensētām (Mitulis 1927-28).

Pirmais pasaules karš pārtrauca sādžu sadalīšanas darbus, bet nesamazināja vajadzību pēc tiem (Riekstiņš 1930). Tā, trešais sādžu sadalīšanas viensētās posms sākās līdz ar Agrāro reformu jau neatkarīgā Latvijā. Viens no Agrārās reformas mērķiem bija izveidot jaunsaimniecības, paplašināt sīksaimniecību platības uz valsts fonda zemju rēķina (Mitulis 1927-28). Latgalē vēl klāt nāca apjomīgais darbs pie ciemu sadalīšanas viensētās, kas tika izvests no 1920. līdz 1932. gadam (Boruks 1995, 242).

Runājot par dzīvi Latgales laukos kopumā, jāpiezīmē, ka līdz ar Latvijas neatkarības atjaunošanu beidzās Latgales zemnieku blakus peļņas avoti, proti, būvstrādnieku, zemes racēju u.c. darbi Krievijā. Lauku saimniecība, kas 19./20. gadsimta mijā tika uzskatīta par mājas vietu, bet ne ienākumu avotu, nu kļuva par galveno iztikas iegūšanas vietu Latgales zemniekiem. Taču saimniecību mazā platība un primitīvā zemes apsaimniekošana bija

šķērslis ilgtspējīgas saimniekošanas attīstībai Latgalē (Riekstiņš 1930). Malahovskis (2008) sādžu sadalīšanu apraksta kā ļoti sarežģītu procesu, jo bija jārisina ne tika juridiski jautājumi, piemēram, tas, ka zemes īpašumam faktiski bija tikai viens saimnieks, bet reāli uz šī zemes gabala saimniekoja vairāki saimnieki, bet arī zemnieku zemais izglītības līmenis un nevēlēšanās pilnveidot lauksaimnieciskās zināšanas. Malahovskis norāda arī uz kādu īpatnību – zemnieku nevēlēšanos savstarpēji kooperēties, kas celtu lauksaimniecības efektivitāti, lai gan tieši Latgales zemnieki ir tie, kas ilgstoši ir „dzīvojuši un saimniekojuši” kopā.

3.10. attēls. Zemes reformas ietekme uz ainavu telpisko struktūru Latvijas pirmās neatkarības laikā (balts– lauksaimniecības zemes, ieskaitot mitrzemes un zālājus; rūtiņu – meži; pelēks – ezeri), piemērs no Ludzas apriņķa Istras pagasta. Pa kreisi redzamajā attēlā (1922.) latgalieši vēl dzīvo pārsvarā ciemos, attēlā pa labi (1929.) – viensētās (karšu pamatne – Latvijas Armijas topogrāfiskās kartes M 1: 25 000).

Viensētu veidošana Latgalē viesa radikālas pārmaiņas lauku ainavā. Latvijas topogrāfisko karšu M 1: 25 000 (1920. gadu sākums – beigas un 1930. gadi) analīze rāda, ka masveida “iziešanas uz viensētām” rezultātā ainava ir piepildījusies ar jaunām viensētām un ceļiem (3.10. att.). Krietni izmainītas ir arī mežu platības un to konfigurācijas. Riekstiņš (1930) uzsver, ka ēku pārvešana uz jauniedalītajām platībām noritēja ļoti strauji – noteikumos tika ieviesta norma, ka ēkas un augļu dārzi jāpārnes ir 3 gadu laikā, skaitot no projektā stāšanās dienas, taču praksē ēkas jau sāka pārvietot vēl līdz oficiālajam projekta stāšanās spēkā datumam.

Pēc daudzu autoru norādēm (piemēram, Riekstiņš 1930; Briška 1969) jāsecina, ka „pārejas” periods starp sādžu sadalīšanu un viensētu izveidošanu daudziem zemniekiem ir

bijis ļoti grūts. Tā, zinot (cerot), ka drīz vajadzēs ēkas pārcelt uz jaunām platībām, tās netika remontētas, kā rezultātā ēkas bojājās un bieži vien nonāca nelabojamā stāvoklī. Zemnieki neveda arī mēslus uz līdzšinējām šņorēm, bet krāja tos, lai izvestu uz jauniedalāmām platībām.

Sādžu zeme tika sadalīta tikai viensētās. Atsevišķos gadījumos, ja ēkas vai pie tiem esošie dārzi bija ļoti vērtīgi un netraucēja pārējās zemes sadalīšanu, ar zemkopības ministra atļauju, ēkas tika atstātas agrākā vietā atsevišķā gabalā. Starpgabalos tika iedalītas pļavas, purvi un retos gadījumos (vietās, kur dominē nemeža platības) arī meži. Aptuveni $\frac{2}{3}$ visu jauniedalāmo saimniecību tika iemērītas vienā gabalā. Kopīpašumā tika atstāti ūdeņi, grants, smilšu un mālu bedres, retāk līnu mārkli un zemes gabali pie rūpniecības būvēm, piemēram, ūdens dzirnavām (Riekstiņš 1930).

Kopumā Latvijas pirmās neatkarības laika ainavās Latgalē projicējās Riekstiņa (1930, 395) vārdiem runājot, „darbs, neatlaidīgs darbs”. Sākot ar ēku nojaukšanu un materiālu pārvešanu, ēku celšanu, augļu dārzu pārvešanu, pļavu attīrīšanu no ciņiem un krūmiem, atmatu uzāršanu, grāvju izrakšanu, jaunu ceļu iekārtošanu, purvāju nosusināšanu.

3.2 VIETU AINAVU BIOGRĀFIJAS UN PĒCTECĪBAS

3.2.1 LUŅU AINAVA

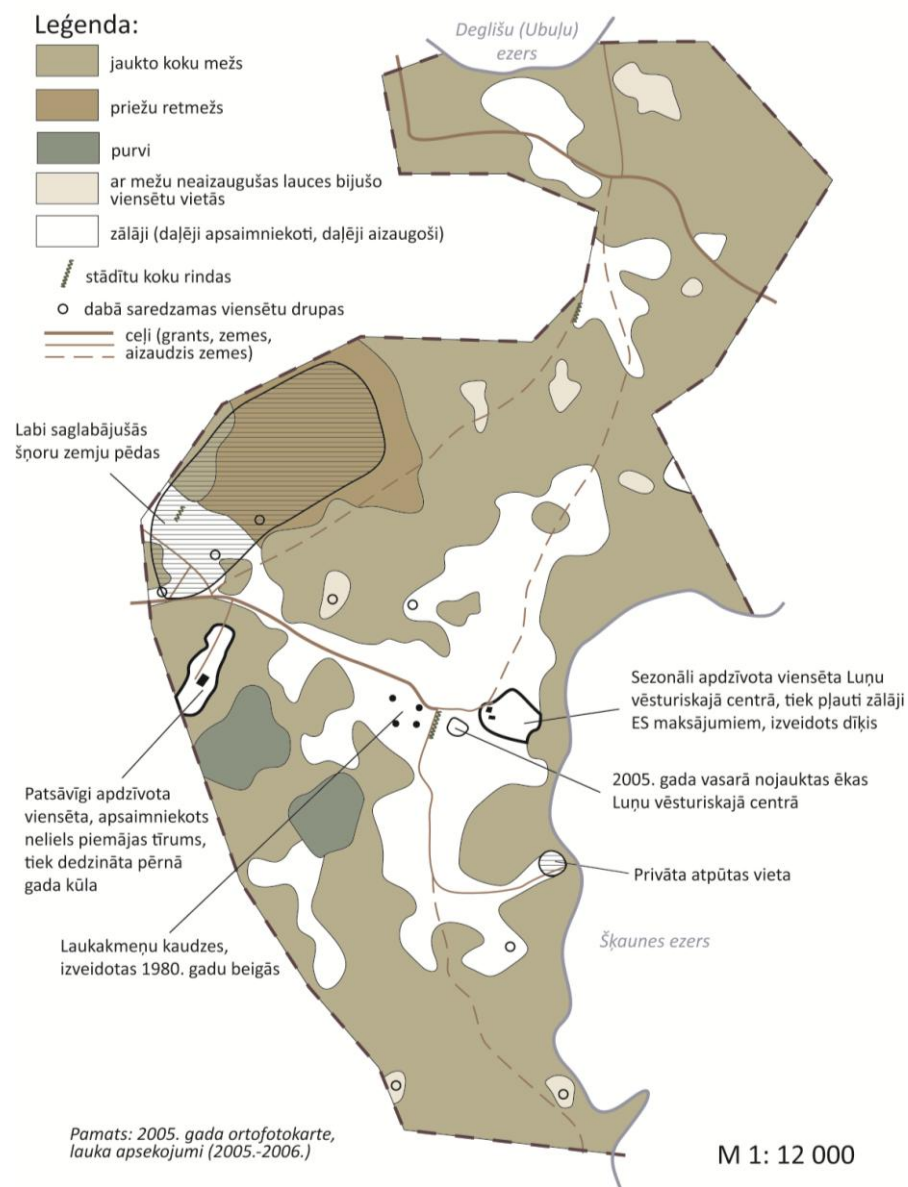
Luņu ainava šodien: veidols un darbība

2005. gada vasarā, kad kopā ar Ingu Liepiņu ieradāties bijušā Luņu ciema teritorijā pētījumu uzsākšanai, šī vieta atgādināja kļušu civilizācijas neskartu zemes nostūri, ja neskaita ceļu un dažas ēkas pie ezera, bijušā ciema centrā. Grants ceļš, kas savieno Luņus ar Vecslabadu, beidzas Luņu senajā centrā – to izmanto tikai vietējie iedzīvotāji, lai piekļūtu ezeram. Ainavai bija mierīga noskaņa, ko acīmredzot radīja ezera tuvums, meža reģenerācija, ziedošie zālāji, saulainais laiks. Savdabīgi bija tas, ka šī ainava, jau labu laiku pamesta, izskatījās šķietami kopta. Tā atgādināja drīzāk parku, kurā katram elementam ir sava, pārdomāta, atrašanās vieta (3.11. att.). Vietumis stipri saposmotais reljefs ar priežu puduriem, meža zemeņu, ķērpju un ērgļpaparžu plankumiem mijās gan ar skrajiem, gan augstiem zālājiem, kuros slējās izklaidus priedes. Tāda mēreno platumu savanna. Iespējams šo ilūziju radīja graustu, krūmāju un lapkoku pioniersugu neesamība – elementu, kas ir neiztrūkstoši citviet pamestajās ainavās Latvijā. Tomēr tā bija tikai viena no Luņu ainavas vietām (3.12. att.). Te bija arī samērā līdzenas atmatu zālāja platības ar lapkoku, krūmu puduriem un bērzu birzītēm, meži ar sekundārajiem lapkokiem sausienēs un melnalkšņiem mitrainēs.

3.11. attēls. Skats uz Luņu ainavas daļu, kur ir saglabājušās šņoru zemkopības pēdas. Gadiem pamestā ainavā izskatās šķietami kopta (foto: A. Zariņa, 2006.).

Daudzviet ainavā bija redzamas deguma pēdas, kas liecina par visai intensīviem kūlas ugunsgrēkiem un zināmā mērā izskaidroja koka graustu neesamību. Te pastāvīgi savrupā viensētā dzīvo vecs vīrs, Luņos dzimušais, vasarās ēkas un zālājus ciema senajā centrā apsaimnieko ludzānietis ar savu ģimeni.

3.12. attēls. Luņi darbības ainava mūsdienās (2005. gads).

Meža ielokā pie ezera pieticīgu atpūtas vietu ir ierīkojis kādreizējās Luņi saimnieces pēcnācējs, bet Luņi centrā kāds uzņēmums ir iecerējis ierīkot atpūtas vietas kompleksu, nojaucot gan vienu dzīvojamo, gan Luņi vecās pamatskolas ēku. Neraugoties uz to, šīs ainavas vienoja tas savāda miers, kas bieži vien ir piedzīvojams nomaļās, bet skaistās vietās.

Luņu ciema senās robežas, raugoties lokālā mērogā, atrodas vairākās darbības ainavu telpās, kas veidojušās pēdējā gadsimta laikā. Gar Luņu galveno „artēriju” – grants ceļu, un mezgla punktu – vēsturisko sādžas centru, izveidojusies funkcionējošu un pamestu sīksaimniecību ainava. Savukārt Luņu ziemeļu un dienvidu gali – vietas, kur mežs uzvirzījies ar lielāku ātrumu, iedalāmi mežu ainavā ar purvājiem un pamestu lauksaimniecības zemju puduriem. Luņu lielākā vērtība (šodienas vispārpieņemto vērtību skalā) ir Šķaunes ezera piekraste. Ja vēl „Luņu pusē” tā ir zināmā mērā brīvi pieejama, otrpus ezeram tā ir kļuvusi par maksas ainavu. Tur vietējie uzņēmēji ir uzpirkuši lielas zemju platības ap ezeru un izveidojuši iežogotu briežu dārzu bijušās Šķaunes sādžas, Pavlovas pusmuižas zemēs. Tagad tā ir iežogota teritorija, kurā tiek audzētas stirnas un brieži, ezermalā ir makšķerēšanai nodrošināta vieta, viesu māja.

3.13. attēls. Privātīpašums Luņos: ceļš uz ezeru un atpūtas vietu (foto: A. Zariņa, 2007.).

Arī Luņu pusē ap Šķaunes ezeru veidojas fragmentāra rekreācijas ainava. Ir izveidota neliela privātas atpūtas vieta meža ielokā ezera krastā. Šīs zemes īpašnieks ir kaimiņu Razuvaju sādžas saimnieces, kas ir dzimusi Luņos, mazdēls. Lai arī šī vieta ir reti apmeklēta, jo pats saimnieks dzīvo Ludzā, tā ir ienesusi zīmīgu simbolu kopējā Luņu ainavā – privātās telpas neaizskaramības zīmi – „ķieģeli” (iebraukt aizliegts) ar norādi – privātīpašums (3.13. att.).

Attīstība notiek arī senajā ciema centrā. Ludzānietis Nikolajs Novožiharevs (seno Luņu iemītnieku pēctecis) ar saviem dēliem apsaimnieko vienu no senajām viensētām (no tās gan ir saglabājusies viena neliela dzīvojamā ēka un šķūnis). Viņi ir bieži redzami Luņos, netālu, Razuvaju sādžā, dzīvo saimnieka brālis. Lai arī darāmā nav daudz, zināmas korekcijas ainavas veidolā šie saimnieki ir ienesuši: tiek pļauti zālāji – ES maksājumiem, izrakts dīķis zivju audzēšanai, sakopta dzīvojamās ēkas apkārtnes ainava. Apmeklējot Luņus 2005. gada pavasarī ciema centrā bija redzamas vēl divas ēkas (viena no tām – bijusī Luņu skolas ēka). Tās tā paša gada vasarā tika nojauktas. Pašlaik nekādas darbības

šajā vietā nenotiek, tiek runāts (Luņu iedzīvotāji, Vecslabadas pagastmājas informācija), ka tur ir paredzēts veidot atpūtas vietu. Šī teritorija piederot zemnieku saimniecībai „Akmeņlauki”, kas pēc internetā atrodamās informācijas nodarbojas ar zirgkopību.

Vienīgais Luņu pastāvīgais iedzīvotājs Pāvels Hamkovs, kurš ir gan dzimis (1934. g.), gan audzis Luņos, kopā ar suni, kas pavada viņu visās ikdienas gaitās, mitinās sava tēva mājās pakalnā, meža un purvu ielokā, pie pašas Luņu rietumu robežas. Viņa māja, savā laika viena no lielākajām sādžā, pašlaik ir laika zoba sagrauzta (3.14. att.), bet savas funkcijas – pasargāt no lietus, vēja, tā pilda.

3.14. attēls. P. Hamkova viensētas dzīvojamā ēka, no ciema centra pārcelta ciema dalīšanās laikā. Savulaik viena no divām lielākajām (3 istabas) dzīvojamām ēkām Luņos (foto: A. Zariņa, 2007).

Hamkova viensētas nemežainās platības tiek arī apsaimniekotas: dedzināta pērnā gada kūla, apstrādāti nelieli lauciņi sakņaugiem. Kopumā ar to arī aprobežojas cilvēka darbība aptuveni 300 ha lielajā senās sādžas ainavā. Tajā pat laikā šī ainava ir pilna dažādu pagātnes liecību, te ir gan šņoru zemkopības pēdu, gan viensētu saimniekošanas, gan kolhoza laiku nospiedumi. Detāla izpēte tika veikta tajā Luņu ainavas daļā, kur šņoru zemkopības pēdas ir vislabāk saglabājušās.

Šņoru zemju pēdas ainavā

Pavasara ekspedīcijā 2006. gadā uzreiz pie Luņu robežas nevarēja nepamanīt daudzviet garumā stieptas reljefa mikroformas, aptuveni 6 m atstatumā viena no otras (3.15. att.). Laikā, kad zemi klāj vēl tikai pērnā gada kūla, šīs formas ir labi saskatāmas. Papildus zemes vaļņiem, Luņu ainavā tika fiksēti un aprakstīti arī citi elementi, kas palīdzēja rekonstruēt netīši saglabājušos kultūras mantojumu. Jāatzīmē gan, ka te atrodamās šņoru lauku zemkopības liecības eventuāli ir nedaudz modificētas pēdējo divu zemes reformu

(„izejas uz viensētām” 1920.-30. gados un Padomju Savienības kolektīvizācijas periods) laikā.

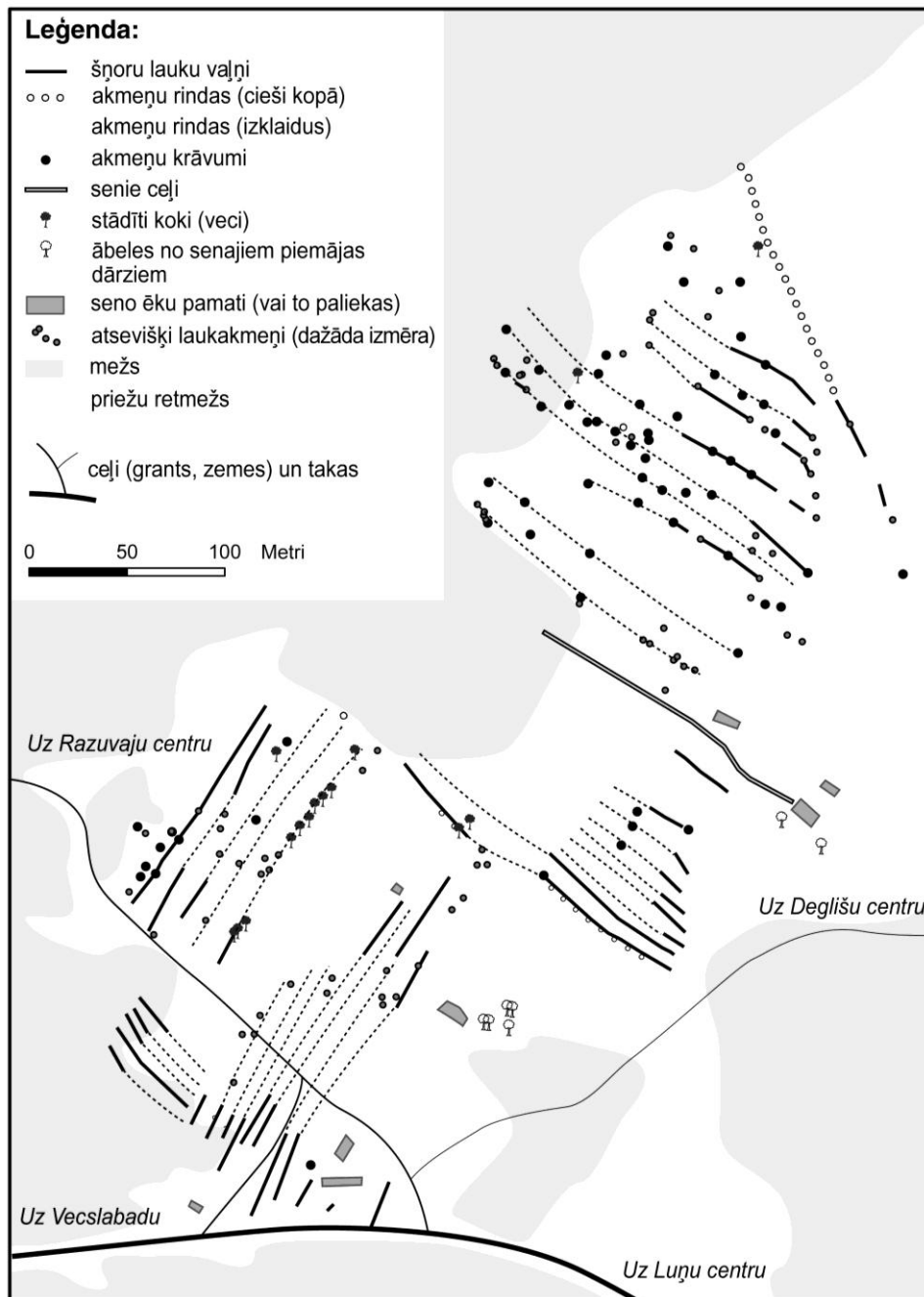
3.15. attēls. Šņoru lauku pēdas – lineāri zemes vaļņi Luņos (foto: A. Zariņa, 2006)

Šņoru zemju apsaimniekošanas kopainu daudzmaz neskartā formā ir iespējams rekonstruēt tikai vienā no Luņu ainavas telpām. Pētāmajā teritorijā, kas kopumā aizņem ap 300 ha, neraugoties uz līdzīgo ģeomorfoloģisko fonu (stipri saposmots morēnpauguru reljefs) ir izšķiramas vairākas pēc vizuālām, ekoloģiskām un funkcionālām pazīmēm izdalāmas ainavu telpas. Vispirms jau to nosaka atšķirīgie cilmieži, kas lielā mērā ir noteikuši zemes izmantošanas veidu tieši Padomju Savienības laikā. Tas ir periods, kura laikā šodienas ainava ir ieguvusi tās veidolu. Pamatā šeit ir izšķirami četri augšņu cilmieži – grants, mālsmilts, smilšmāls un kūdra (5. pielikums). Mālsmilts un smilšmāla izplatības teritorijas padomju laikos ir izmantotas kā aramzemes, kamēr grants cilmiežu platības – kā ganības⁴. Ganības ļāva saglabāt zemes vaļņus un akmens rindu struktūru, jo zemes netika izlīdzinātas ar lauksaimniecības tehniku. Taču ne tikai šis aspekts ir noteicis šņoru zemju struktūras saglabāšanos. Latvijas pirmās neatkarības gados lielākā daļa zemnieku savas jauniegūtās individuālās platības steidza atbrīvot no šņoru kopzemju paliekām (akmens rindām, noaru kāplēm-ežām), izlīdzinot savas zemes, kamēr citi – turpināja apsaimniekot savus jauniedalītos laukus veco šņoru struktūru ietvaros (no intervijas ar N. Zaščirinski, kaimiņu sādžas Razuvaju saimnieku).

Lauka izpētes rezultātā Luņos ir fiksēti un kartogrāfiski attēloti zemju vaļņi, akmens kaudzes, atsevišķi laukakmeņi, akmeņu rindas, ābeles, koku rindas, ceļi, ēku pamati (3.16. att.).

---

⁴ Istras padomju saimniecības plāna (1981.) analīze.

3.16. attēls. Šņoru zemkopības pēdas Luņos. Ar raustītu līniju ir iezīmētas interpretētās šņoru lauku konfigurācijas.

Šņoru lauki, tos atdalošās ežas un robežas

Šņoru laukus atdalošās joslas – ežas dabā saredzamas fragmentāri. Pētāmajā ainavā tās vislabāk ir izšķiramas uz lēzenām pauguru nogāzēm. Ieplakās erozijas procesa rezultātā nonestā materiāla uzkrāšanās ir izlīdzinājusi seno lauku struktūru. Tikai dažās ieplakās ir vārgi saņēmamas šīs kāples. Ežas ir vāji saskatāmas arī pauguru virsotnēs un uz stāvām

nogāzēm – denudatīvos novietojumos, kur erozijas procesu rezultātā augsnes virskārta tiek nonesta. Laukus intensīvi apstrādājot, tie vieglāk pakļaujas vēja, ūdens erozijai, īpaši, pauguraina reljefa apstākļos. Apstrādātās šņores it kā „nosēžas” erozijas procesa rezultātā, bet starpšņoru ežas, pretēji, izliecas, jo uz tām tiek papildus vēl salikti akmeņi, nezāles. Bieži arī uz visumā lēzenām nogāzēm ežas pārtraucas un dažus metrus tālāk atkal turpinās.

Pētāmā teritorija, īpaši, grants cilmiežu izplatības apgabalā, ir ļoti akmeņaina. Te ir sastopami gan lieli laukakmeņi, gan vairākas lielas oļu izmēra akmens kaudzes. Ap lielajiem laukakmeņiem, kuri pat ar zirga palīdzību būtu grūti izkustināmi, bieži ir sakrauti mazāka izmēra akmeņi. Dabā te ir konstatējamas divu veidu akmeņu rindas – izklaidus akmeņi, kas bieži sastopami uz ežām, vai arī turpina šņoru konfigurāciju vietās, kur ežas nav redzamas, un blīvi izkārtotas akmeņu rindas, kā arī pavisam nelieli to fragmenti. Garākā akmeņu rinda (131 m), pēc teritorijas vēsturisko karšu salīdzināšanas, sakrīt ar vienas no jauniedalīto viensētu ziemeļu robežu. Tas saskan ar Pāvela Hamkova sacīto, ka *visas* jauniedalīto viensētu robežas tika izliktas ar akmeņiem, jo „citādi, kur tos likt?”. Pašlaik mēs varam tikai iztēloties, kāda varētu būt izskatījusies šī ainava – bez kokiem⁵, viscaur sastāvoša no aramzemēm, kuras izraibina daudzās pārmitrās starppauguru ieplakas un kurās šņoru līnijas nomainīja ģeometriskās, ar akmeņiem izliktās robežu līnijas. Tomēr tie ir tikai pieņēmumi, jo tādējādi Luņos vajadzēja būt saglabājušām vairākām šādām robežām vai to fragmentiem. Neraugoties uz to, atklāts paliek jautājums – kā un vai vispār šādas robežas tika iznīcinātas Padomju Savienības laikā – kā liecinieces privātīpašumam jaunajā kolektīvajā telpā.

Liela daļa šņoru lauku robežu ir fiksējamas pēc izklaidus tur izvietotajiem akmeņiem. Tie ir ar dažādiem atstatumiem viens no otra: sākot no 0,5-1 m līdz 10-20 m. Taču to, cik blīvi ir bijuši akmeņi sarindoti starp šņorēm to apsaimniekošanas laikā, ir grūti pateikt pēc šodien dabā fiksētajiem datiem. Luņu sādžas Zemes ierīcības projektā (LVVA, 1679. f. 169. apr., 1316. l.) punkts par „akmeņu novākšanu no savām šņorēm” ir izsvītrots. Tādējādi var uzskatīt, ka akmeņu novākšana no šņoru zemēm palika katra jaunsaimnieka ziņā.

Attālumi starp ežām vai izklaidus akmeņu rindām rāda, ka vidēji šņoru platums te ir ap 6 m. Tomēr tas varētu būt maldinošs patiesajai ainai šņoru zemkopības laikā Luņos pirms Agrārās reformas. Kā jau iepriekš tika minēts, zemnieki pēc sādžu sadalīšanas savus jauniegūtos laukus attīrīja no šņoru lauku pēdām, bet tie, kuri turpināja tos apsaimniekot veco struktūru ietvaros, varēja, piemēram, apvienot divus vai trīs šņoru laukus, nojaucot tikai atsevišķas šņoru lauku robežas. Tādējādi, var domāt, ka šņoru platums ir bijis pat 2 vai 3 m. Par to liecina viena Luņos fiksēta paugura nogāze, kura ir transformēta terasēs, lai optimālāk būtu iespējams garos laukus apsaimniekot gadījumos, ja tie šķērso paugurus (3.17. att.). Šīs terasētās nogāzes šņoru platums ir 2 m.

---

⁵ no intervijas ar Pāvelu Hamkovu, kā arī pēc 1928. gada sādžas sadalīšanas plāna interpretācijas.

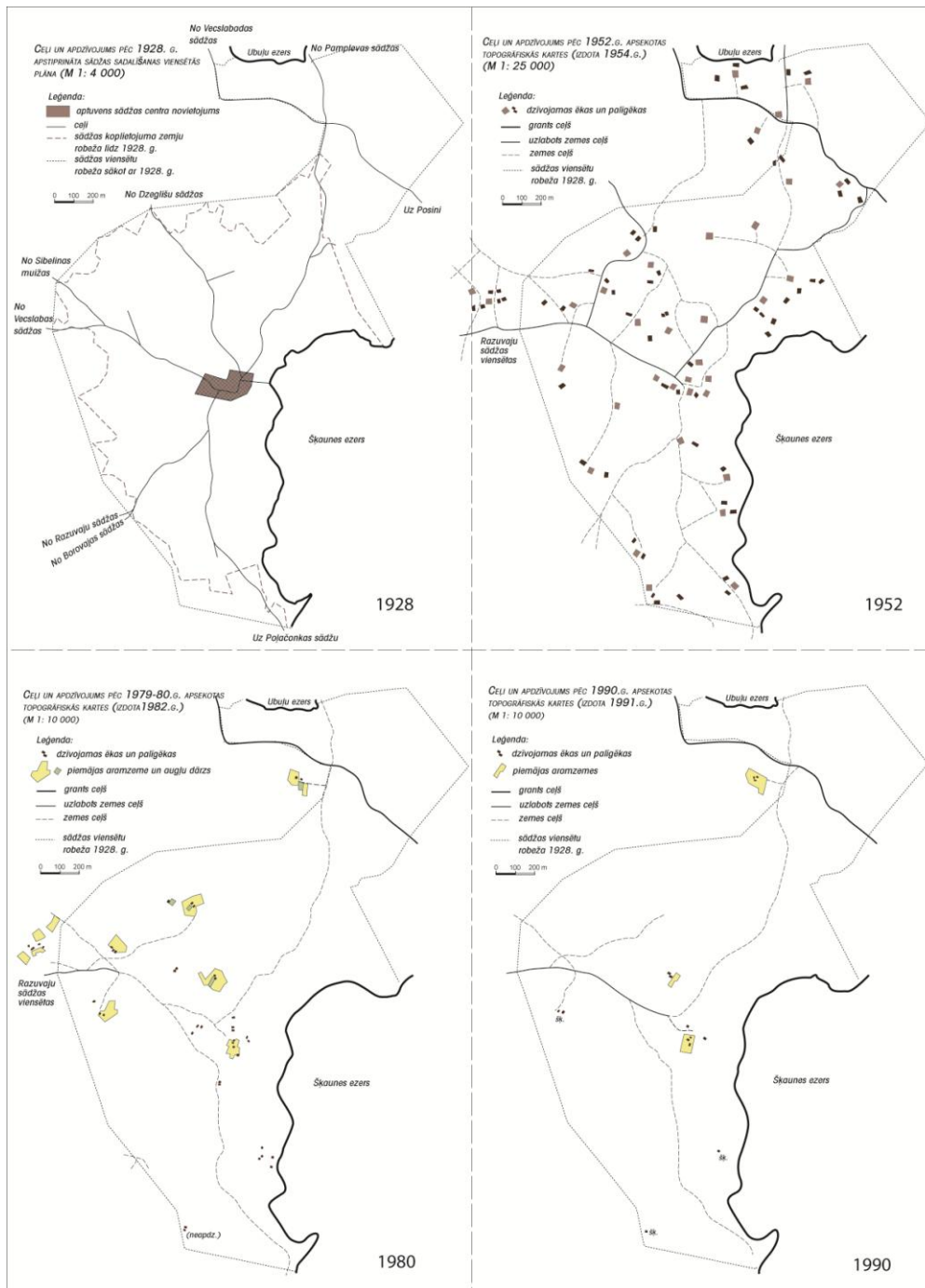

3.17. attēls. Terasēta nogāze (foto: A. Zariņa, 2006).

Ceļu tīkls

Ceļu tīkls Luņu ainavā ir mainījies līdz ar zemes reformām (3.18. att.). Ainavā ir saskatāmi dažādās pakāpēs jau aizauguši ceļi, aleju posmi: tie parāda savulaik ciešo satiksmi starp ciemiem un Sibeļinas muižas centru. Šobrīd pamatā tiek izmantots tikai viens ceļš: Vecslabada-Luņi. Ceļu tīkls Luņu sādžā mainījās līdz ar ciema sadalīšanu viensētās. Taču šis ceļu tīkls ir saglabājies tikai fragmentāri.

Rekonstruēto ainavas daļu šķērso vairāki ceļi (skat. 3.16. att.). Ceļš, kas savieno Luņus ar Vecslabadu kopš padomju laikiem ir mainījis savu konfigurāciju. Vēl Latvijas pirmās neatkarības laikā tas bija līkumots, ierīkots reljefa sausākajās vietās. Šobrīd ceļš ir relatīvi iztaisnots, noklāts ar grants segumu. Jāpiemin, ka 18. gs. beigās Luņu sādžā nemaz nebija tiešas satiksmes ar Vecslabadu. Galvenie ceļi toreiz savienoja Luņus ar Deglišu un Poļacu sādžu Z-D virzienā un ar kaimiņu Razuvaju sādžu austrumos (skat. 3.18. att.). Ceļš, kas ved uz dienvidiem, joprojām dabā ir saskatāms, savukārt ziemeļu virziena ceļš acīmredzot ir vairākkārt mainījis savu konfigurāciju un šobrīd dabā redzamais nesakrīt ar no kartēm nolasāmo. Viens no vēsturiskajiem ceļiem, kas šķērso rekonstruēto ainavas daļu, tiek visai intensīvi izmantots kokmateriālu izvešanai no blakus esošā meža. Tādēļ pašlaik tas ir izdangāts, smagai tehnikai iebraucot arvien jaunas sliedes. Savulaik šis ceļš savienoja Luņus ar Razuvaju sādžu, kura tagad ir faktiski pamesta. Rekonstruētajā ainavas daļā īpaši iezīmējās viena, iespējams, viensētas ietvaros ierīkota ceļa daļa (skat. 3.16. att.), kura platums ir 0,8-1 m. Tas sākas pie viensētas paugura virsotnē, tālāk virzās pa nogāzi lejup garām palīgēkai (tagad saskatāmi tikai pamatakmeņi). Taču īpatnēji ir tas, ka tas ir izveidots *ierokoties* paugura nogāzē, tādējādi samazinot dabisko slīpumu, kas būtu pārvietojoties pa visnotaļ stāvo un izliekto nogāzi.

3.18. attēls. Luņu ceļu tīkla un apdzīvojuma attīstība 20. gadsimtā.

Kopumā daudzi vietējas nozīmes (sādžas ietvaros) ceļu fragmenti ir rekogniscējami pēc akmeņu rindām gar tiem. Lielākoties šādi fragmenti joprojām ir redzami pauguru virsotnēs, vietās, kur lauksaimnieciska darbība ir apgrūtināta. Tie ceļi, kas ir saglabājušies Z-D virzienā no Luņu sādžas centra, vijas gar daudzajām starppauguru ieplakām, apejot stāvus paugurus. Vietumis ir saglabājušās stādītu koku rindas. Pieminēšanas vērta ir viena līkumaina ceļa daļa, kas saskaras ar stāvu krauju. Kraujas malā ir sastādītas priedes aptuveni 25 m garumā, kas nu jau sasniegušas 25-30 m augstumu un veido dzīvu sienu.

Tāpat daudzviet gar šiem senajiem ceļiem ir redzami ar sūnām apauguši akmeņu krāvumi (3.19. att.), visticamāk savulaik no šņorēm novāktie.

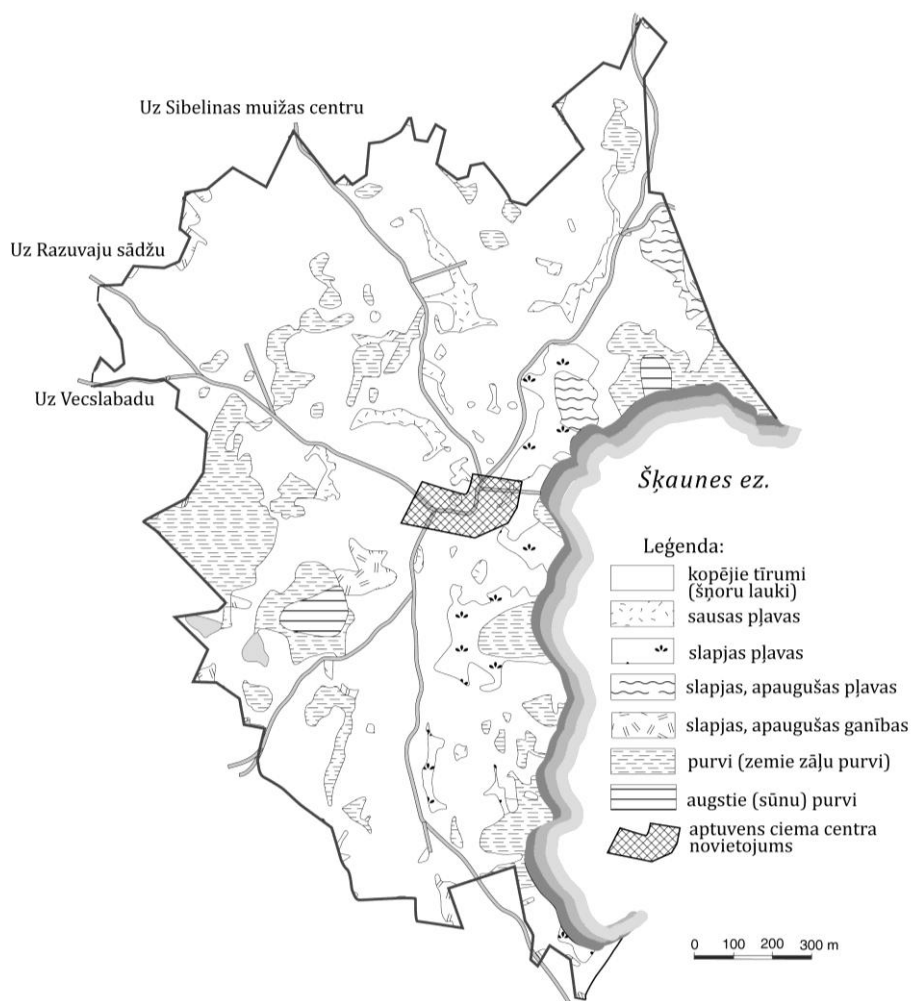
3.19. attēls. Sūnām apauguši akmeņu krāvumi pie ceļa jaunmežā (bijušās lauksaimniecības zemēs) (foto: A. Zariņa, 2007).

Meži un atsevišķi koki

Viens no būtiskiem ainavas elementiem ir koki, to izvietojums ainavā. Dabiskos meža atjaunošanās procesos, pļāvām un atmatām aizaugot, šajā ainavā uz grantainas morēnas cilmieža pirmās atgriežas priedes. Mežos sastop pārsvarā priedes ar lazdām pamežā, retāk ir arī egles, mitrās vietās aug kā melnalkšņi, tā baltalkšņi. Savukārt sekundārajos mežos joprojām dominanti ir bērzi un apses. Daudzviet uz nogāzēm redzami ir bērzu puduri. Vietās, kur savulaik ir bijuši tīrumi, ganības vai pļavas, ir saskatāmi dažādi savrupi koki vai koku puduri (vītoli, bērzi, ozoli, atsevišķas ābeles u.c.). Visbiežāk tie iezīmē seno sētu atrašanās vietas, retāk – lielus akmeņu krāvumus. Jau iepriekš tika pieminētas koku rindas, kas visbiežāk, domājams, ir iezīmējušas ceļa malas.

Pēc intervijas ar P. Hamkovu zīmējas aina par Luņiem kā vietu bez kokiem laikā, kad tika veikta ciema sadalīšana viensētās. Šo vizualizāciju apstiprina dati, kas iegūti no arhīva materiāliem (3.20. att.). Šobrīd Luņos vairāk kā pusi teritorijas sedz meži. Mežam, kokiem, krūmiem vēl simts gadus atpakaļ bija pavisam cita nozīme zemnieku ikdienas ainavā. Mežs, tāpat kā ganības, zemniekiem tika iedalīts uz servitūta tiesībām (Brežgo 1954; Briška 1969). Šādas tiesības Sibēļinas mežos bija arī Luņu zemniekiem. Saskaņā ar Brežgo (1954), zemnieki mežā, kas viņiem tika ierādīts ganībām, neaprobežojās ar to vien. Tajā tika veikti lielāki vai mazāki cirtumi, mizas noplēšana no kokiem, koku laušana un bojāšana ar iecirtumiem. Briška (1969) apraksta vienu meža puduru (apmēram 1 ha platībā) šņoru tīruma vidū savas dzimtās sādžas piemērā. Viņš raksta, ka sādžas saimnieki to uzskatījuši par kopīpašumu, kaut gan muižas sargs laiku pa laikam šo meža puduri ir apmeklējis, jo muiža visus mežus uzskatīja par savu īpašumu.

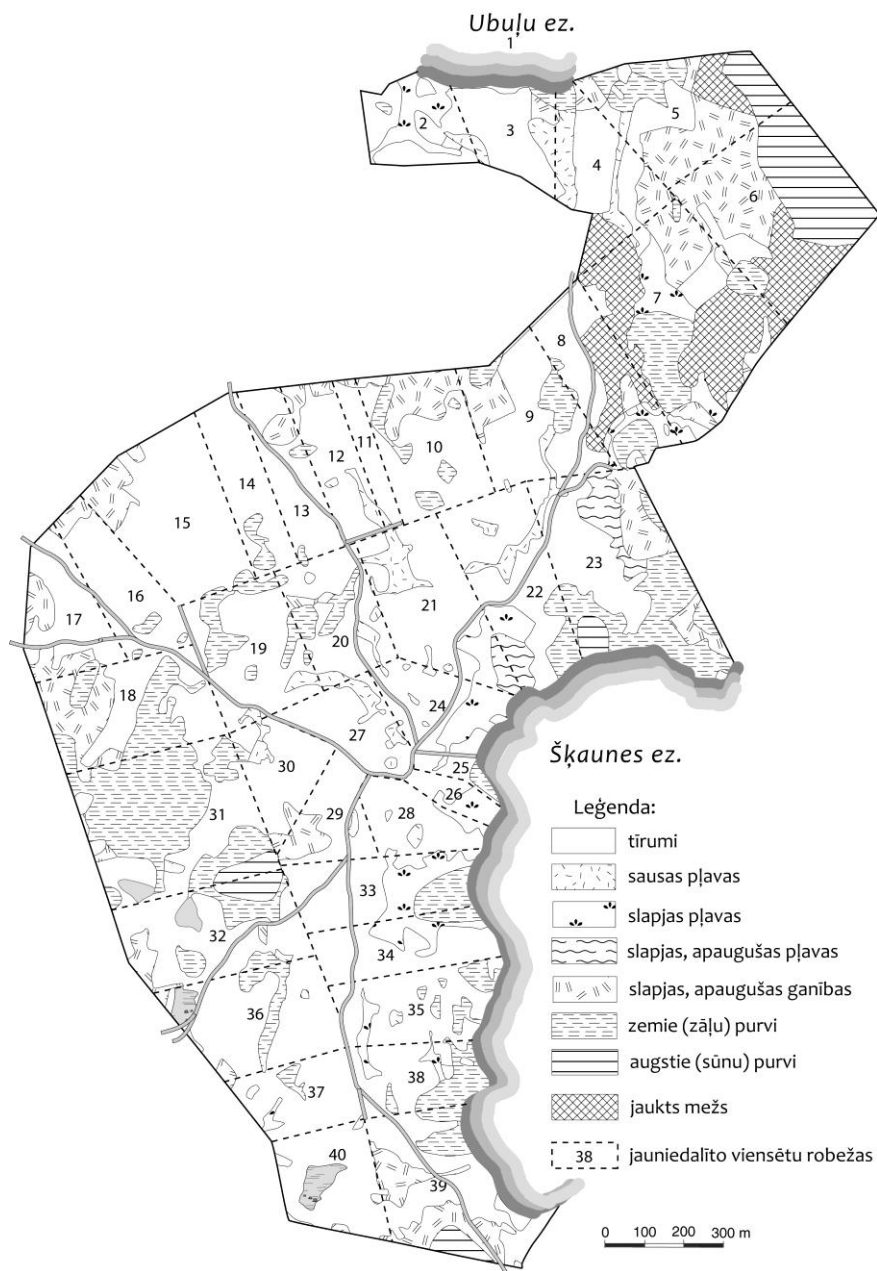

3.20. attēls. Luņos sādžas teritorija pirms ciema sadalīšanas viensētās (avots: LVVA, 1679. f. 197. apr., 397a. l.).

Apdzīvojums

No senās sādžas ēkām Luņos maz kas ir saglabājies. Dabā ir nokartējami sādžas centra ēku pamati (pašas ēkas, viena no tām – bijusī skola, nojauktas 2006. gadā) un viena dzīvojamā ēka ar palīgēku, kura ir saglabājusies savā vecajā vietā, proti, nav pārnesta ciema sadalīšanas laikā. Pārējā ciema teritorijā dabā ir rekogniscējami ēku (pārsvarā dzīvojamo, retāk pirtiņu, palīgēku) pamati – laukakmeņu rindas.

3.21. attēls. Luņķu sādžas teritorija (zemes lietojuma veidi un īpašuma robežas) pēc sadalīšanas viensētās 1928. gadā (LVVA, 1679. f. 197. apr., 397a. l.). Detālāka informācija 2. pielikumā.

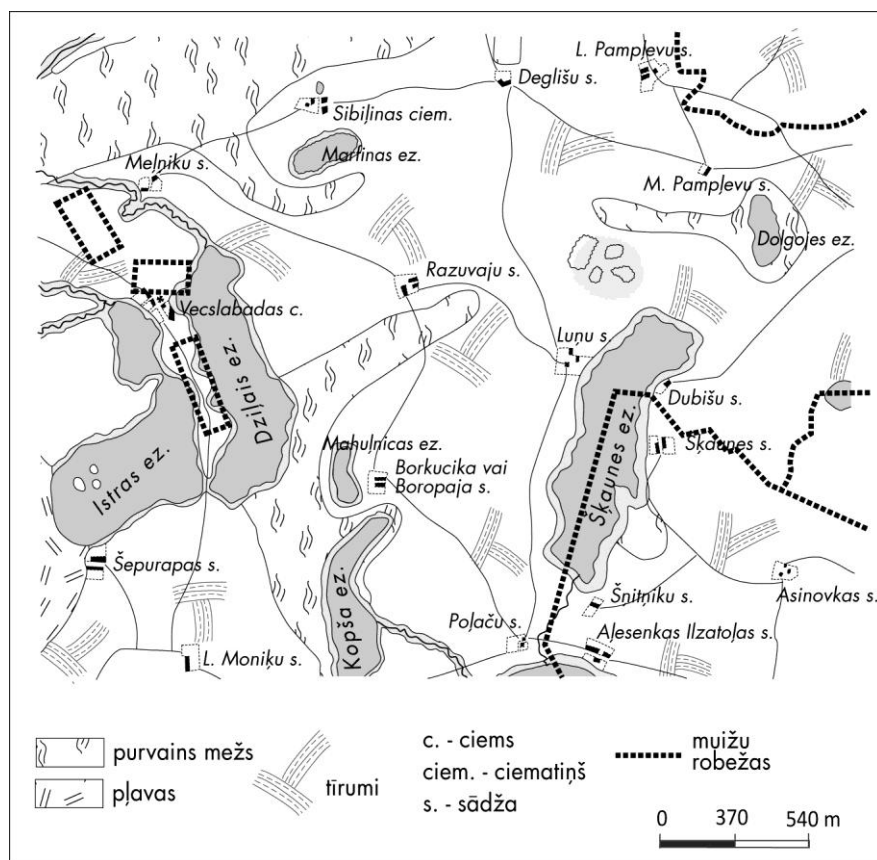
Pēc kaimiņu Razuvaju sādžā dzimušā un turpat dzīvojošā sādžas saimnieka N. Zaščirinska ziņām, pētāmajās platībās bieži ir piedzīvoti kūlas ugunsgrēki, kā rezultātā visas pamestās ēkas ir nodegušas. Kopumā teritorijā vajadzēja būt 39 sētu vietām – tik vienībās tika sadalīta Luņķu sādža 1928. gadā (3.21. att.) (LVVA, 1679. f. 169. apr., 1316. l. un 197. apr., 397a. l.). Taču, pēc N. Zaščirinska teiktā, liela daļa saimnieku savas sētas tīši nodedzināja padomju laikā, ar mērķi iegūt kompensāciju un pārcelties uz jaunveidojamiem ciematiem.

Dažas ēku atliekas ir saglabājušās ciema dienvidu galā. Tās acīmredzot nav skāruši kūlas ugunsgrēki, jo atrodas vismaz 1 km attālumā no ciema centra un galvenā ceļa. Pēc dabā iegūtajiem datiem (ēku pamatiem) var spriest, ka ēkas Luņos ir bijušas nelielas (piemēram, 10 x 7 m, 9 x 6 m, 13 x 6 m, 15 x 5 m). Latvijas pirmās neatkarības laikā aptuveni pusei dzīvojamo ēku bija 2 istabas, kurās dzīvoja 97 Luņu sādžas viensētu iemītnieki (vidēji 6 cilvēki divistabu mājā). Tikai trim dzīvojamajām ēkām bija 3 istabas, katrā no mājām dzīvoja 6-7 iedzīvotāji. Savukārt vienistabu mājās mitinājās vidēji pieci cilvēki (LVVA, 1308. f. 12. apr., 14170.-14172. l.). Pēc Luņu sādžas Zemes ierīcības projekta datiem (LVVA, 1679. f. 169. apr., 1316. l.) no sādžas centra uz jauniedalītajām viensētām tika paredzēts pārcelt 35 saimniecības, 4 palika uz vietas. Pārceļamo ēku skaits katrā saimniecībā ir dažāds, tomēr lielākoties katram bija pa vienai dzīvojamajai ēkai, pa vienai kūtij un šķūnim. Tikai pusei Luņu saimniecību ir bijušas arī klētis, savukārt rija un pirts – vien trešdaļai saimniecību.

Luņu ciema mikro-vēsture (līdz 2. pasaules karam)

1784. g.	Luņi Landskoronas muižas sastāvā (muižas centrs atradās tagadējā Šķaunē)	Vitebskas Guberņas 1784. g. ģenerālmērīšanas plāns (LVVA, 1679. f. 189. apr., 104. l.), Ģenerālmērīšanas zemju apraksti (1695.-1784.) (Brežgo 1943)
1897. g.	16 sādžas sētās – 95 iedzīvotāji (50 sievietes un 45 vīrieši). No tiem 2 sievietes Luņos uzturējās īslaicīgi, 1 vīrietis bija karaklausībā. Visi iedzīvotāji pēc tautības bija baltkrievi, puse no tiem piederēja pie Romas katoļu baznīcas, otra puse bija pareizticīgie. Nodarbošanās – visi zemnieki: darbības vecumā (15-69 gadi) – 65 iedzīvotāji (68 %); līdz 14 gadiem – 29 (31 %); pēc 70 gadiem – 1 iedzīvotājs (1 %). Luņi Sibēlinas muižas sastāvā.	Tautskaites dati (LVVA, 2706. f. 1. apr., 89. l.)
1920.-1928. g.	78 zemes īpašnieki, kuri pārcēla ēkas uz 39 jauniedalītajām viensētu platībām. Tā kā tika pārceltas 34 dzīvojamās ēkas, pieļaujams, ka uz šo brīdi Luņos bijušas 34 sētas. Sādžas kopplatība pirms sadalīšanas 192 ha (papildus servitūta tiesības uz ganībām), pēc sadalīšanas 309,5 ha.	Sādžas sadalīšanas dokumenti (LVVA, 1679. f. 169. apr., 1316. l.)
1935. g.	Luņos 36 viensētās dzīvo 199 iedzīvotāji (no tiem 101 ir vīrietis, 98 – sievietes). Darbības vecumā (15-69 gadi) – 104 iedzīvotāji (52 %); līdz 14 gadiem – 90 (45 %); pēc 70 gadiem – 5 iedzīvotāji (3 %). Nodarbošanās: faktiski visi zemkopībā, izņemot: vienu ģimeni, kur 2 strādā valsts pārvaldē – skolotāji, 1 kalpone un 1 mazgadīgs ģimenes loceklis; sādžā vēl 1 drēbnieks un 1 namdaris. Tautība – 192 lielkrievi, 5 latvieši; no tiem: 47 katoļi (24 %) un 152 pareizticīgie (76 %).	Tautskaites dati (LVVA, 1308. f. 12. apr., 14170.-14172. l.)

Vecākās kartogrāfiskās ziņas par Luņiem ir atrodamas Vitebskas Guberņas 1784. g. ģenerālmērīšanas plānā. Luņu ciems te ir iezīmēts Landskoronas muižas sastāvā, teritorijas ZA daļā.

3.22. attēls. Digitizēts Ludzas apriņķa ģenerālmērīšanas plāna (1784.) fragments (avots: LVVA, 1679. f. 189. apr., 104. l.).

Lasot karti (3.22. att.), redzams, ka Luņu ciema centrs sastāv no nelielām (izklaidus) apbūvētām platībām, salīdzinot, piemēram, ar blakus esošiem Razuvajiem un citām apdzīvotām vietām apvidū. Tas varētu liecināt par Luņiem kā relatīvi jaunu ciemu, izveidotu 18. gadsimta vidū vai beigās. Atsaucoties uz Terentjevas pētījumiem, 18. gadsimtā atsevišķas sētas veidojās izejot no sādžas vai arī aizņemot agrāk neapdzīvotās neapstrādātās zemes. Ludzas apriņķī katrā sādžā vidēji bija 4-5 sētas (Terentjeva 1973). Kartē nav iezīmētas platības, kas liecinātu par to cik daudz zemes ir bijušas zemnieku lietošanā. Taču ir iezīmētas ciema platības. Apkārtnes lauki galvenokārt ir izmantoti kā aramzemes. Savukārt pāris kilometrus attālais Vecslabadas ciems pirmo reizi minēts 1646. gadā kā apdzīvota vieta ar 38 sētām. Nostāsts vēsta, ka ciemu Meļņiku kalnā 16. gadsimta vidū dibināja no Ivana IV Bargā vajāšanām bēgošie Novgorodas Dubrovski (Маруденок 2007, 20).

Saskaņā ar 1897. gada tautskaites datiem (LVVA, 2706. f. 1. apr., 89. l.), Luņu sādžā 16 sētās ir dzīvojuši 102 iedzīvotāji. Visi iedzīvotāji pēc tautības bija baltkrievi, puse no tiem piederēja pie Romas katoļu baznīcas, otra puse bija pareizticīgie. 1928. gadā sādžas sadalīšanas dokumentos (LVVA, 1679. f. 169. apr., 1316. l.) tiek uzskaitīti 78 zemes īpašnieki, kuri pārcēla ēkas uz 39 jauniedalītajām viensētu platībām. Tomēr šie skaitļi neuzrāda patieso ainu: tikai 7 no 16 ģimenēm (1897. gadā) ir atrodamas Luņos. Nākamās ziņas par Luņiem ir atrodamas sādžas zemes ierīcības lietā (LVVA, 1679. f. 169. apr., 1315. l.). 1920. gadā ir izteikta pirmā prasība sadalīt viņu sādžu viensētās. Šajā laikā sādžas zemes platība ir 192 ha, viņiem ir servitūta tiesības muižas ganībās. Luņu zemnieku nožēlojamo situāciju raksturo šādi dati: vidēji uz vienu saimnieku rēķinot (1923. gadā – 40 balsstiesīgo saimnieku) sanāk 4,8 ha zemes, no kurām liela daļa ir zemas kvalitātes vai arī nederīga lauksaimnieciskai lietošanai. Kopumā Latgalē, zemnieki nespēdami savas ģimenes uzturēt, pavasaros devās peļņā uz plostiem, ceļu būvēm un fabrikām ārpus Latgales (Švābe 1962). N. Zaščirinskis intervijā norāda, ka šie papildus darbi bija ierasta lieta arī šeit. Pārsvārā Luņu un kaimiņu sādžu vīrieši devās uz Krieviju grāvju rakšanas darbos.

Arhīva ziņas, par dzīvi Luņu sādžā līdz sādžu dalīšanai (20. gs. 20. gados), nav atrodamas. Daļa informācijas ir interpretējama pēc sādžas dalīšanas lietas analīzes, taču tās ir nepietiekami, lai izvērstu secīgu notikumu analīzi pēcdzimtbūšanas perioda Luņu ainavas attīstībai. Jebkurā gadījumā periods pēc dzimtbūšanas atcelšanas zemniekiem bija smags. Tā, piemēram, Brežgo raksta (1954, 30), ka pēc Ludzas apriņķa pārbaudes komisija 1863. gada konstatējuma, zemnieku saimnieciskā dzīve un tās attīstība tika ārkārtīgi ierobežota: regulatīvajās grāmatas nekur nebija norādījuma par ganību vai mežu iedalīšanu zemniekiem, pat visi sīkie krūmiņi bija piegriezti muižnieku zemēm. Nederīgas zemes un vispār tādas, par kuru nebūtu jāmaksā obroks (dzimtsnoma), gandrīz nekur nebija iedalītas ne ass. Brežgo (ibid.) piesauktie dati arī rāda, ka Latgales zemnieka lietošanā bija tikai aramā un dārza zeme, no kā izriet, ka Luņu pārpurvotās vietas un citas nederīgās zemes arī piederēja muižai.

Tāpat nav ziņu par to kā ir noritējusi šņoru zemju pārdalīšana Luņos, proti, vai te ir bijuši dzimtsbiržu vai kopzemju valdījumi. Hronoloģiski senākie dati, kas uzrāda informāciju par Luņu iedzīvotājiem ir 1897. gada tautskaites dati. Kā jau iepriekš minēts, pēc šī dokumenta un sādžas sadalīšanas lietas (1928. g.) analīzes 9 ģimenes (no 16) Luņus ir pametušas (4. pielikums). Viens no izceļošanas galapunktiem 19./20. gadsimta mijā bija Sibīrija. Brežgo darbā (1954, 115-116) ir atrodams citējums no Vecslabadas baznīcas hronikas 1907. gadā, „nav tādas sādžas, kurā nebūtu ģimenes, kas nebūtu nolēmusi izbraukt uz tālo zemi. Iemesls šai pārceļošanai ir tas, ka neražas gadu, kā arī mazās zemes dēļ viņiem nepietiek maizes visam gadam ne tikai iztikai, bet arī sēklai, ar ko apsēt laukus.” Tādējādi ir pamats domāt, ka daļa Luņu saimnieku savas saimniecības ir pārdevuši un izceļojuši labākas dzīves meklējumos.

Luņos dzimušo un ienācēju saites ar šo vietu, domājams, atšķīrās un hipotētiski šis faktors varētu būt bijis par iemeslu tam relatīvajam vieglumam ar kādu padomju laikos sētas tika

pamestas. Tomēr tiešu pierādījumu tam nav. Šobrīd Luņos dzīvojošā P. Hamkova senči ir senie Luņu iedzīvotāji, kamēr N. Novožiharova vecāki Luņos ir iebrukuši tikai 1920.-30. gados periodā.

Zemes trūkums lielai daļai Latgales sādžu traucēja „iziet viensētās” (piemēram, Brežgo 1954), tostarp arī Luņiem. Tajā pat laikā Brežgo raksta, ka tieši Ludzas apriņķī (gan tā ziemeļdaļā) 19. gadsimta 80.-90. gados sākās zemnieku iziešana viensētās, to ietekmēja Vidzemes tuvums un vidzemnieku ieceļotāju viensētu saimniekošanas paraugs. Savukārt Luņu sādža viensētās tika sadalīta tikai 1928. gadā. Taču jau 1920. gadā Luņu saimnieki rakstīja vēstuli Zemes ierīcības komisijai ar lūgumu (drīzāk ultimātu) sadalīt sādžu viensētās:

„Мы нижеподписавшиеся граждане деревни Луни Посинской волости Люценского уезда собравшись сего числа на деревенском сходи и осуждали вопрос относительно перехода от деревенского к фutorской жизни и нашли что если земли будут добавлено футоре вести земельное хозяйство более угодное чем в деревни почему и постановим переход на фutora все единогласно стем условием если будут прибавлено земли почему и просим Посинский земельный комитет довести до сведения об этом подлежащее начальство во чем и подписуемсися”.

„Mēs, zemāk parakstījušies, Ludzas apriņķa Pasienes pagasta Luņu sādžas pilsoņi, sanākuši šodien uz ciema sapulci, apsprieduši jautājumu par pāreju no sādžas uz viensētu dzīvi, nolēmām, ka, ja mums būs piešķirtas papildus 200 desetinas daudz labākas saimniecību zemes kādas tās ir pašlaik sādžā, mēs pāriesim uz viensētām vienprātīgi, tikai tad, ja tiks piešķirta papildus zeme, kādēļ arī lūdzam Pasienes Zemes komiteju paziņot šo lēmumu attiecīgām instancēm, par to arī parakstāmies.”
(autores tulkojums)

No šīs vēstules izriet divas būtiskas lietas, pirmkārt, tiek uzsvērts, ka zeme Luņos ir mazvērtīga lauksaimnieciskai darbībai un ka tās ir par maz. Pie tam par papildus zemi īsajā vēstules tekstā tiek runāts divreiz. Vēl nozīmīgi ir tas, ka vēstulē tiek pasvītrots vārds dzīve (dzīvesveids), runājot par pāreju no koplietošanas telpas uz individuālām saimniecībām. Var domāt, ka Luņu saimnieki labi apzinājās, cik ļoti varētu mainīties viņu dzīve šādas reformas rezultātā.

Kopumā arhīva dokumentos (LVVA, 1679. f. 169. apr., 1315. l.) ir pieejamas vēl vairākas vēstules ar aicinājumiem sādžu sadalīt viensētās pēc iespējas drīzāk. 1923. gada martā Latgales Zemes ierīcības daļas mērnies J. Ritmanis ir sastādījis protokolu par iespējām sādžu sadalīt, tomēr vēlāk viņš ziņo Ludzas apriņķa Zemes ierīcības komitejai, ka sādžu sadalīt viensētās nav iespējams, jo zemniekiem ir prasības, kas nav izpildāmas. Proti, zemnieki piekrīt zemi sadalīt viensētās tikai tad, ja tiks piedalīts 200 desetīnu liels piegriezums mazzemniekiem no Sibelinas muižas zemes, 150 desetīnas – no muižas zemes

apkārt Luņu sādžas zemei un 50 desetīnas no muižas pļavām, kuras atrodas ap 30 verstes no Luņu sādžas. Papildus Luņu zemnieki bija ar mieru saņemt 5 desetīnas uz lustrācijas gabala (6 gb.) sādžas ZR pusē, pavisam tātad vēl 30 desetīnas no Sibelinas muižas zemes. Savukārt to zemes gabalu, kas sādžiniekiem bija rezervēts par servitūta tiesībām ciema austrumu pusē, viņi saņemt nevēlējās, jo tur ir nederīgs purvs, bez tam šis gabals iedalīts garā šaurā strēmelē, atrodas vēl blakus esošā Pavlovas foļvarka zemes un to lietot neesot iespējams. Tātad kopumā pie saviem jau esošiem 192 ha Luņu zemnieki prasīja vēl vismaz 430 ha zemes. Tas liecina, ka sādža pirms dalīšanas pārsvarā ir bijuši mazzemnieki un spriežot pēc vēlāk iedalītā zemes apjoma daudzi Luņu saimnieki joprojām par tādiem bija uzskatāmi (2. pielikums). Par sādžinieku nabadzīgajiem dzīves apstākļiem liecina arī to saimniecību ēku daudzums (3. pielikums).

Sādžas sadalīšanas laikā par likvidētām ganību servitūta tiesībām, no valsts fonda Sibelinas muižas piegriezumiem sādžinieki iegūst papildus 117,5 ha zemes, pārsvarā mežus, pļavas un ganības. Sādžas sadalīšana tiek pabeigta 1928. gadā, uz brīvas vienošanās pamata zemes tiek iedalītas 28 viensētu saimniekiem, caur torgiem iedalītas 11 viensētu platības. Jaunās 39 viensētu platības ir ļoti atšķirīgas pēc sava rakstura, proti, zemes kvalitātes, zemes lietojuma veida, platības un konfigurācijas (skat. 3.21. att.). Vidējais saimniecības lielums ir zem 8 ha. Bez tam 34 saimniecībām savas ēkas bija jāpārceļ uz jauniedalītām platībām. Tas ir bijis ļoti smags un grūts darbs (Briška 1969; Stūre 2008). 1935. gada tautskaites dati (LVVA, 1308. f. 12. apr., 14170.-14172. l.) uzrāda, ka Luņos 36 viensētās dzīvo 199 iedzīvotāji. Nav ziņu kā ir noritējusi pielāgošanās jaunajai saimniekošanai Luņos. Kaimiņu Razuvaju viensētas saimnieks N. Zaščirinskis vien uzsver, ka „tiem, kas bija čakli, gāja labi”. Pavisam pretējas, negatīvas atmiņas viņam ir par padomju laiku. Līdzīgi teic Luņu saimnieks Hamkovs, kurš ir dzimis tūlīt pēc sādžas sadalīšanas. Pēc vietējo stāstītā, pēckara gados Luņos iemitinās daudzi svešinieki, daļa vietējo savas mājas pārdod un pārceļas uz tuvākiem ciematiem. 1977. gadā Luņu teritorija tiek iekļauta „Istras pauguraines” kompleksajā dabas liegumā, kas 1999. gadā maina savu statusu uz dabas parku. 1981. gadā pēc Istras padomju saimniecības plāna interpretācijas Luņos ir apdzīvotas 12 viensētas, no 20 saimniecībām ir palikušas vien drupas. 2007. gadā pastāvīgi ir apdzīvota tikai 1 viensēta (skat. 3.21. att., viensēta Nr. 18 un 3.15. att.).

Luņu ainavas pēctecības

Luņu ciema ainava vizuāli ir līdzīga daudzām pamestajām apkārtnes ainavām. Iespējams, ka šo ainavu mikro-vēstures ir līdzīgas (īpaši, tuvākās apkārtnes pamestajos ciemos, piemēram, Razuvaju, Borovajas, Šķaunes u.c. ciemos). Šajās pamestajos, senāk blīvi apdzīvotajos ciemos, pašlaik ir saglabājušās vidēji viena vai divas vēl funkcionējošas sētas. Izņēmums tuvākā apkaimē ir Meļņiku ciems Vecslabadas tuvumā un bijušais Sibelinas muižas centrs. Vai šīs ‘pamestās’ ainavas ir pēctecīgas? Respektīvi, vai to attīstību ir ietekmējuši tādi notikumi, kas ir bijuši nejauši un uz kuriem ainavas tālākā attīstība ir reaģējusi ar noteiktu savstarpēji saistītu notikumu reakcijas ķēdi.

Luņu ainavas sākumstāvoklis: vides un sociālpolitiskais konteksts

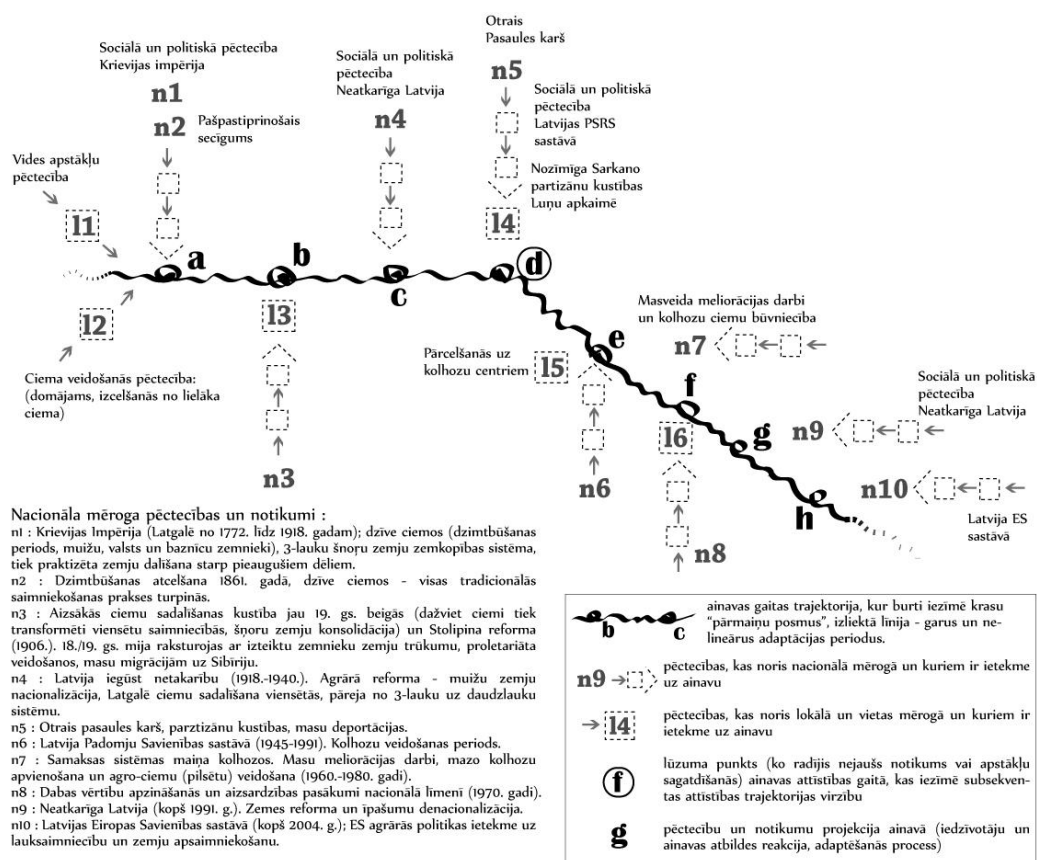
Luņ (лунь) tulkojumā no krievu valodas nozīmē lija. Ar šo putnu (visticamāk niedru liju), kurš mīl mitras vietas, domājams ir saistīts arī ciema nosaukums. Šo versiju apstiprināja arī Vecslabadas vidusskolas vēstures skolotājs un reizē arī Istras pagasta novadpētnieks V. Marudenoks. Šodien ap Šķaunes ezeru vairs nav tik daudz mitrainu (ezeram ir pazemināts ūdens līmenis 1930. gados). Lai gan teritorijā ir sastopami purvi un citas pārmitras vietas, kopumā tā ir samērā sausa. Arī lielākā daļa starppauguru ieplaku vasarā ir sausas. Pārmitrajās ieplakās ir izveidojušies nelieli ezeriņi. No dabas apstākļu viedokļa Luņi atrodas Latgales augstienes Dagdas paugurainē stipri saposmotā morēnpauguru reljefā. Relatīvā augstuma starpība te ir pie 30 m (no 149 m v.j.l. ezera piekrastē līdz 177,8 m v.j.l. ZR daļā). Vidēji pauguru augstums ir ap 160 m v.j.l. Plašākajās ieplakās un gar ezera piekrasti ir attīstījušās purvainas un mitrainas. Reljefa ziņā vissaposmotākā ir teritorijas ZR daļa, areāls, kur dominē grants cilmieži. Vieni no izplatītākajiem ir mālsmilts cilmieži, uz kuriem atrodas no vāji līdz stipri erodētas velēnu podzolaugnes, retāk velēnu podzolaugnes un erodētas velēnu karbonātaugnes.

Šie vides apstākļu nosacījumi ir cieši ietekmējuši ainavas attīstību visā Luņu vēsturē. Analizējot ainavas pēctecības (3.23. att.), jāsaka, ka vides apstākļi ir bijuši tie, kas (1) limitējuši lauksaimnieciskās darbības efektivitāti šņoru zemkopības laikos, tādējādi arī netieši sekmējuši iedzīvotāju migrāciju uz „labākām zemēm” 19./20. gadsimta mijā, (2) kavējuši vietas attīstību padomju kolektīvisma periodā, par ko liecina teritorijas ekstensīvā izmantošana un ļaušana zemēm aizaugt ar mežu (pretēja situācija, piemēram, otrpus Šķaunes ezeram vai netālu esošajā Meļņiku sādžā), (3) reljefa saposmotības dēļ traucējuši lauksaimniecības zemju mehanizētu apstrādi padomju laikos, kas ļāva saglabāt šņoru zemju vaļņus, akmeņu rindas, (4) bijuši daļēji par pamatu Istras kompleksā dabas lieguma (tagad Istras pauguraines dabas parka) izveidei, otrs iemesls to izveidei bija šņoru zemju pēdas (A. Melluma, personīga ziņa), (5) veicinājuši (ezera tuvums) rekreācijas ainavas attīstību.

Otrs pamatnosacījums Luņu ainavas attīstībai bija sociāl-ekonomiskie un politiskie apstākļi 18. un 19. gadsimta Latgalē, kas zemnieku situāciju iezīmēja diezgan drūmās krāsās. Lai arī datu (tiešu dokumentāru pierādījumu) par situāciju Luņu sādžā pirms un uzreiz pēc dzimtbūšanas atcelšanas nav, šņoru zemju ekoloģiskā izpēte (Zariņa, Liepiņš 2006) un to rekonstrukcija rāda, ka apertas ir bijušas pat 10-15° stāvas nogāzes, stipri akmeņainas augsnes uz grantainiem cilmiežiem. Tomēr laikposmā, kad zemnieki pārtika faktiski tikai no pašaudzētiem produktiem, mazauglīgu zemju apstrāde nebija nekas neparasts. Par to liecina, piemēram, dumbēru jeb aizjomu izveidošana Jūrmalciema apkaimē, ko ir pētījusi I. Stūre (2009). Lai iegūtu kaut cik ražu nesošus tīrumus, tika norakta mazauglīgā kāpu smilts un veikti citi pasākumi šo tīrumu uzturēšanā. Tajā pat laikā, ne visas zemes Luņu sādžas robežās bija nabadzīgas jeb, teiksim, nepiemērotas lauksaimnieciskai attīstībai. Ap Luņu vēsturisko centru augsnes ir relatīvi auglīgas un salīdzinoši līdzinā reljefa dēļ visumā piemērotas lauksaimnieciskai darbībai. Problēma bija acīmredzamā zemju trūkumā. Tā, pieņemot, ka sādžas zemes platības nav mainījušās (1920. gadu sākumā tās bija 194 ha),

pie 102 iedzīvotājiem 19. gs. beigās, sanāk vidēji 2 ha uz katru sādžas iedzīvotāju. Bez tam ir jāņem vērā, ka ne visas zemes bija arī aparamas. Luņu teritoriju veido arī *nederīgas* zemes – purvi, pārmitras pļavas.

3.23. attēls. Luņu ainavas pēctecīgums.

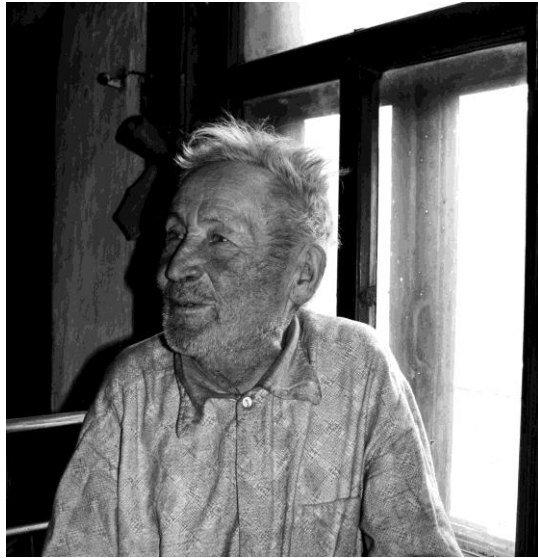
Notikumi un ainavas pēctecīgums

Tāpat par Luņu sādžas ainavas sākumposmu var uzskatīt visumā nabadzīgus vides apstākļus sekmīgas lauksaimnieciskās darbības nodrošināšanai, servitūta tiesības Sibeļinas muižā (uz ganībām un mežu), zemes trūkumu. Zemju pārdalīšanas prakse noteica ciema iedzīvotāju skaita arvien lielāku pieaugumu līdz 1920.-1930. gados tas saniedza savu maksimumu (aptuveni 200 iedzīvotāju, 36 sētas). Turpmāk iedzīvotāju skaits pakāpeniski saruka.

Luņu ainavu 20. gadsimtā ir ietekmējuši vairāki nozīmīgi nacionāla mēroga notikumi (detāla informācija 3.23. attēlā). Makrolīmenī to ietekmes bija līdzīgas kā citviet Latgalē, piemēram, ciemu sadalīšana viensētās Agrārās reformas laikā, kolektīvo un padomju saimniecību veidošana Padomju Savienības laikā, īpašumu atgūšana Zemes reformas laikā 1990. gados. Tomēr šo notikumu uzskaitījums pats par sevi nesniedz atbildes uz to, kāpēc šodienas ainava ir faktiski pamesta.

Pētot notikumus retrospektīvā griezumā, Luņu ainavas attīstībā iezīmējas notikumi, kas saistīti ar 2. Pasaules karu. Šī lūzumu punkta sekas Latvijas ainavā ir saistāmas galvenokārt ar saimniecību pamešanu un/vai to fizisku nopostīšanu frontes līnijas tuvumā. Lai gan frontes līnija Luņu ciema tuvumā negāja un Luņu iedzīvotāji sādžu masveidā nepameta, 2. Pasaules kara darbību šo vietu ietekmēja drīzāk netieši. Minētā ietekme ir saistīta ar partizānu kustību kara laikā. Kara notikumiem ir veltīta nozīmīga sadaļa arī vietējā novadpētniecības publikācijā, kuras autors ir Istras vidusskolas vēstures skolotājs V. Marudenoks (Маруденок 2007). Arī P. Hamkova (3.24. att.) atmiņā visspilgtāk palicis kara laiks Latvijā, kad 14 gadu vecumā viņš ir devies partizānu gaitās. Lielākā daļa Luņu vīriešu (to precīzs skaits nav zināms, pēc P. Hamkova teiktā, 17 vīrieši), tā vietā, lai pievienotos vācu armijas rindām, aizgāja partizānos un slēpās Baltkrievijas mežos. Vēlāk viņi tika iesaukti Sarkanās armijas sastāvā, liela daļa no Luņu saimniekiem dzimtajā vietā vairs neatgriezās.

Šo periodu var uzskatīt par 'lūzuma punktu' Luņu ainavas biogrāfijā. No pēctecīguma teorijas raugoties, notika neparedzēts notikums (apstākļu sakritība), kas ievirzīja ainavas attīstību citā gultnē. Luņu vīriešu sākotnējās partizānu gaitas izraisīja nosacītu lavīnveida efektu tālākā ainavas attīstībā. Saskaņā ar daudzu vietējo stāstījumiem, karavīru atraitnes nespēja vienas pašas pienācīgi apsaimniekot saimniecības, tā vietā viņas vai nu pameta mājas un pārcēlās uz dzīvi galvenokārt tuvumā esošos ciematos, kas saskanēja ar tālaika lauku politiku, vai arī nodedzināja mājas (tādējādi iegūstot kompensāciju). Dažās no pamestajām mājām ievācās jauni iemītnieki, bet parasti ne uz ilgu laiku. Viens no 'ienācējiem' O. Nikuļins, pašlaik dzīvo vienā no Sibeļinas ciema mājām, padomju laikos ir dzīvojis gan blakus esošajos Razuvajos, gan Luņos. Kopumā nav iespējams izsekot katras saimniecības attīstībai, galvenokārt tādēļ, ka padomju laikos saikni ar to senie iedzīvotāji ir pārrāvuši. Nav vēsturisku datu arī par notikumiem ciemā 1930. gados, pēc 'iziešanas uz viensētām'. Arī aptaujātiem vairāku zemes gabalu īpašniekiem, izņemot P. Hamkovu, vēsturiskas saiknes ar Luņiem nav.

3.24. attēls. Anatolijs Hamkovs – vienīgais Luņu ciema pastāvīgais iedzīvotājs. Visspilgtākās atmiņas saistītas ar partizāņu kustību 14 gadu vecumā un vēlāku darbību Sarkanās Armijas rindās. Padomju laikā viņš dzīvoja Luņos (brāļi un māsas pārcēlās dzīvot pilsētās), strādāja Vecslabadas spirta rūpnīcā (foto: A. Zariņa, 2007.).

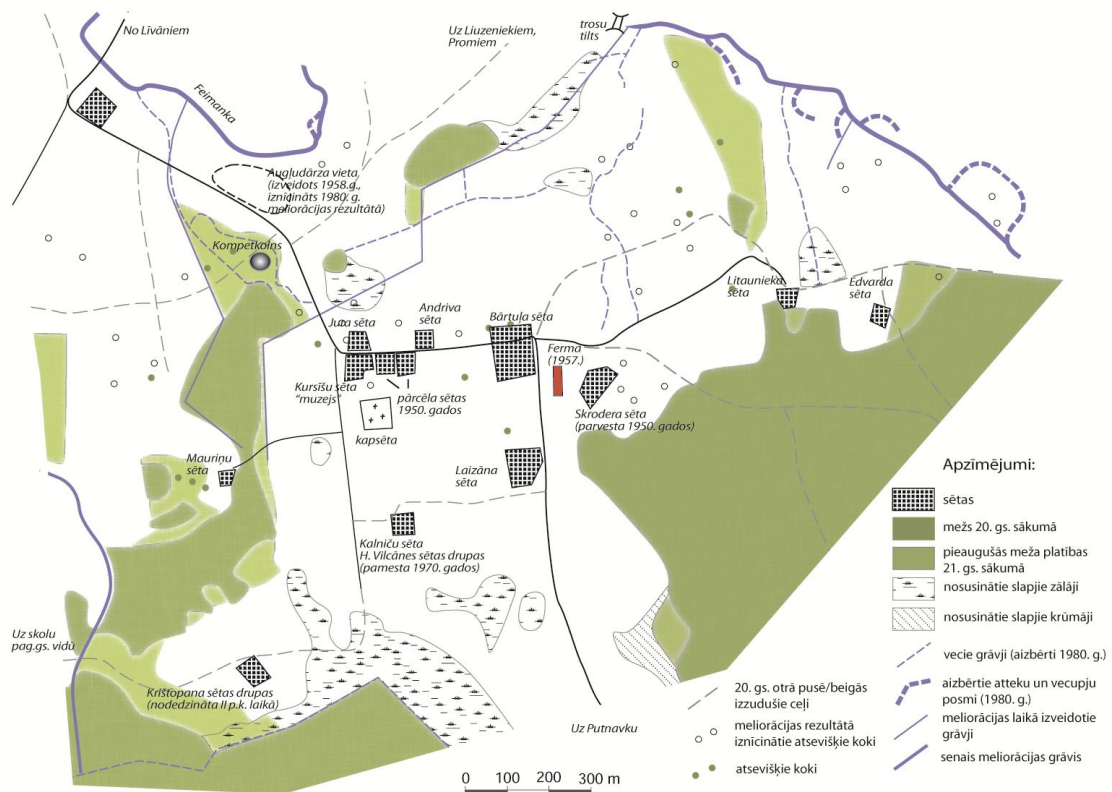
Pēctecīguma analizē viena no metodēm ir saistīta ar pieļāvumu, *kā būtu, ja kāds notikums nebūtu norisinājies...* (Mahoney 2000). Analizējot Luņu ciema ainavas potenciālās attīstības iespējas un par pamatu ņemot procesus, kas norisinājušies pēc Agrārās reformas, izslēdzot 2. pasaules kara ietekmi, jāsecina, ka ainavas veidols maz atšķirtos no tā, kāds tas ir pašlaik. Tajā pat laikā, ir pamats domāt, ka kara laikā ierosinātās saiknes pārtraukšana ar vietu ir mazinājusi iespēju ‘atgriezties’ Luņos 1990. gados (pēc valstiskās neatkarības atgūšanas un tai sekojošās zemes reformas).

Sociāli funkcionālā skatījumā ainavas pēctecīgums ir pārtraukts – no lauksaimniecības ainavas tā ir pārtapusi dabas aizsardzības un rekreatīvā ainavā. Varētu teikt, ka par seno ainavu, tās nozīmēm, tajā reiz veiktajām darbībām liecinieki vairs ir tikai pētniekam vai zinātājam saskatāmi nospiedumi. Par Luņu vēsturi un pieredzi tajā zina stāstīt vienīgi seniedzīvotāji P. Hamkovs un kaimiņu sādžas saimnieks N. Zaščirinskis. Tomēr šodienas ainava neveidojas nozīmēm tukšā vietā – N. Novožiharevs savu īpašumu senajā ciema centrā ir nodēvējis par „Luņi sādžu”.

3.2.1 ŠULTU AINAVA

Šodienas ainava, tās raksturs un nozīmju vietas

Bijušais Šultu ciems (334 ha) atrodas Latgales rietumos, aptuveni 15 km uz austrumiem no Līvāniem un ap 30 km uz rietumiem no rajona centra Preiļiem (skat. 3.1. att.). Teritorija atrodas viļņota pamatmorēnas līdzenuma apvidū uz glaciolimniskiem aleirītiska māla nogulumiem, ar augsnēm, kuru hidroloģiskais režīms ir uzlabots 1970. gadu beigu meliorācijas darbos. Šultes kopumā ir raksturojamas kā atklāta ainava, kur dominē vairāk lauku, mazāk mežu. Pie tam mežu un lauksaimniecības zemes Šultēs lielākoties ir ar krasām robežām – vietējie lauksaimnieki te neļauj zemēm aizaugt.

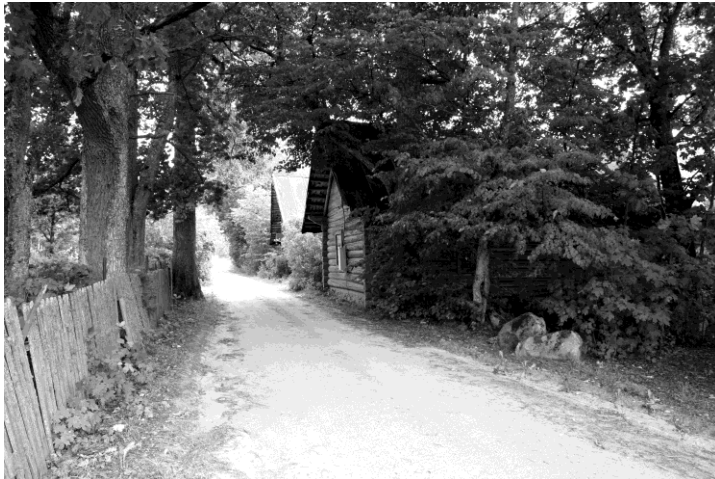
3.25. attēls. Šultu ainavas elementi vēsturiskā un biogrāfiskā skatījumā (avots: LVVA, 1679. f. 195. apr., 1823. l., Latvijas PSR topogrāfiskā karte M 1: 25000 (1950. gadi), Annas Kaulakānes un Helēnas Vilcānes stāstījumi).

Ceļš, pa kuru Šultes ir sasniedzamas no aptuveni 2,5 km attālās Līvānu-Preiļu šosejas, ir ar grants segumu, kas uzklāts 1990. gadu sākumā. Līdz tam iebraukšana ciemā ir bijusi stipri apgrūtināta, pēc vietējo stāstījuma, ceļš bijis viscaur dziļām traktora sliedēm izvagots, vietumis lietus ūdeņu pārpludināts. Bieži auto tika atstāts pie Promiem (kaimiņu ciems) un

ar kājām tika mērots ceļš pāri trošu tiltam pār Feimanku (3.25. att.). Otrs ceļš uz Šultēm ved no dienvidaustrumiem (Sauriešiem jeb Revitovas). Tas savulaik ir bijis gan labāk izbraucams, gan joprojām ir īpašs ar savu skaisto ozolu ainavu. Lieli ozoli te redzami kā grupās, tā izklaidus lauksaimnieciski izmantotajos zālajos. Jādomā, ka šādos apmēros ozoli nevarētu būt stādīti, bet varētu būt atstāti pēc meža zemju apgūšanas. Pēc Putnavkas bijušā zastenka vecākā iedzīvotāja Volonta (94 gadi) stāstījuma, viņa senči ir ienākuši mežainā apvidū ar nelielu atklātu vietu, kurā tad cēlušī savas mājas. Arī Šultu centrā ir vairāki seni ozoli, no kuriem daži – tuvi dižkoka statusam (stumbra apkārtmērs 4,8 m). Taču uz laukiem, zālajos, koku tikpat kā nav. Tie nedaudzie, kas redzami šodien, vispirms jau ir seno mājas vietu liecinieki. Savukārt ainavā, ko iespējams vizualizēt pēc topogrāfiskās kartes pirms meliorācijas darbu izvešanas (skat. 3.25. att.), koki, koku rindas, krūmu puduri ir vieni no būtiskiem Šultu ainavas elementiem. To izžušana ir meliorācijas un lauku masivizācijas sekas. Šultenieki (Helēna Vilcāne, Jānis Vilcāns) ar nožēlu atceras, piemēram, divu resnu priežu nozāģēšanu lauka vidū. Tā kā vietējiem nebija resursu tās atgādāt līdz mājām, lai vismaz sacirstu malkai, priežu stumbri tika aprakti turpat uz lauka.

Savulaik izvestai meliorācijai un ar to asociētiem procesiem un darbībām ir liela nozīme Šultu šodienas ainavā. Vispirms būtu pieminama Šultu ziemeļu robežas – Feimankas upes iztaisnošana. No savulaik līkumotas, attekām rotātas upes, tā ir pārveidota faktiski par grāvi, kuras krastos, pēc vietējo teiktā, senāk „tā krūmi un alkšņi nav auguši”. Otrs ievērojams meliorācijas rezultāts ir lauksaimniecībā izmantojamo zemju nosusināšana. Šultenieki norāda, ka zemju kvalitāte zināmā mērā ir uzlabojusies – pavasaros lauki vairs tik ilgstoši nav zem ūdens, tomēr ne visur. Daudzviet hidroloģiskais režīms ir palicis iepriekšējā līmenī. Tostarp meliorācijas ierīkošanas tehniskie darbi vietumis bija mazinājuši augsnes kvalitāti (īpaši, kartupeļu audzēšanai), zemes virskārtā paceļot augsnes cilmiezi.

Iebraucot Šultēs no ziemeļrietumiem (Līvānu-Preiļu šosejas), ceļš ved pāri nelielam uzkalniņam, kur vēl līdz meliorācijas darbu uzsākšanai atradās ābeļdārzs, stādīts 1958. gadā, nacionālo partizānu nodedzinātas viensētas vietā. Meliorācijas darbu gaitā tas tika iznīcināts, līdzīgi kā sādžā atsevišķi augošie koki. Otrpus ceļam, meža pudurī paslēpts, atrodas neliels kēmu paugurs, kuru vietējie (arī apkārtnes ciemu iedzīvotāji) sauc par *Kompetkolnu* (Konfekšu kalnu). Šo kalniņu visi aptaujātie šultenieki uzsver kā nozīmīgu vietu viņu ainavā. Nosaukums ir saistīts ar to, ka vēl līdz pat 1990. gadu beigām tur tika rīkoti dažādi pasākumi, ballītes (pēdējos gados – galvenokārt svinēti Jāņi). 20. gs. sākumā, Latvijas pirmās neatkarības laikā, tur tika rīkotas zaļumballes, uz kurām sabrauca muzikanti, tika tirgoti dažādi saldumi. Parasti pēc ballītēm bērni varēja pielasīt pilnas kabatas ar zemē sakritušām konfektēm, tā šī vieta arī ieguva savu nosaukumu. Pašlaik *Kompetkolnā* vairs svētki netiek svinēti, it kā neskaidru īpašumtiesību dēļ. Tur tagad saimnieko skudras (ir lieli skudru pūžņi), vēl redzamas vecu solu paliekas, un mežs pamazām pārņem kādreizējo atpūtas vietu.

3.26. attēls. Skats, kas paveras iebraucot Šultu sādžā. Priekšplānā redzamā sēta ir valsts nozīmes arhitektūras piemineklis. Tā nozīmīga ar to, ka celta 19. gadsimta beigās, raksturo Latgales tradicionālās sētas arhitektūru (foto: A. Zariņa, 2006).

Tālāk ceļš ved uz seno ciema centru, kas pie pirmajām mājām jau iztēlē zīmē to ainavu, kāda te bija pirms sādžas sadalīšanas (3.26. att.). Kā jau daudzviet citur Latgalē, sētas *dzerauņā* (tā Šultenieki sauc savu ciemu) bija izkārtotas lineāri ceļa malā. Vienā pusē, pēc Jura Vilcāna stāstītā, ir atradušās dzīvojamās ēkas un palīgēkas, otrpus ceļam dažādas palīgēkas, dārzi. Senāk ar uzrakstiem uz stabiņiem bijuši iezīmēti sādžas ceļa posmi ar norādi, kam noteiktais posms ir jākopj. Pašlaik, t.s., ielas vienā malā viena pie otras atrodas trīs sētas, vēl divas ir pretējā ielas pusē, bet ielas pašā galā viena no 1920. gados no sādžas izceltajām mājām. Pārējās Šultes sētas ir izvietotas izklaidus bijušajā sādžas teritorijā. Kopskaitā apdzīvoto sētu ir 11.

Pie ielas sākuma savulaik ir atradies arī ciema krucifikss, kas pēc Genovefas Vilcānes stāstītā ir bijis „ļoti skaists, ar zvaniņiem jumtiņam apkārt”, katru maija vakaru te esot dziedāts. 1932. gadā krucifikss pārņemts uz blakus esošiem kapiem. Padomju laikos maija dziedāšana apstāvēta. Šultu kapi, kur apglabāti ne tikai Šultenieki, tika izveidoti pirmās Latvijas neatkarības laikā. Kapi ir labi uzturēti, reizi gadā – kapu svētkos, te sabrauc daudz ļaužu (2007. gada augustā uz kapu svētkiem bija aptuveni 120 cilvēki).

Cilvēki un darbība

Šultu lauki, pārsvarā zālāji, ir labi apsaimniekoti, tie izmantoti galvenokārt pļaušanai un ganībām. Atsevišķos laukos nelielās platībās tiek audzēti sakņaugi, dažos tīrumos arī labība. Var teikt, ka ik pēda Šultēs ir apsaimniekota. Tas galvenokārt pateicoties Šultu saimniekiem – divām ģimenēm (Rita un Jānis Vilcāni, Rita un Juris Mauriņi), kas kolhoza laikos celtajā fermā kopj aptuveni 50 galvu ganāmpulku, no kura vismaz 25 ir slaucamas govīs. Viņi ir izveidojuši bioloģiskās lauksaimniecības saimniecību, ražo pienu. Liela daļa

apsaimniekoto zālāju ir šo abu ģimeņu īpašums, daļa tiek nomāta pārsvarā Šultu teritorijā. Atbalsts lauksaimniecībā ir Eiropas Savienības zālāju platību maksājumi. Lauksaimniecisko darbību veic vēl arī Litaunieku sētas saimnieks (skat. 3.25. att.), zemes īpašuma robežās tiek audzēta labība, sakņaugi. Savukārt Laizānu mājas saimniecībā tiek turēts aitu ganāmpulks, apsaimniekoti zālāji.

2008. gadā Šultēs pastāvīgi dzīvo 17 cilvēki 7 sētās. Vēl četras viensētas tiek pastāvīgi apmeklētas un uzturētas. Dažas no tām piedzīvo paaudžu maiņu – kad kādu laiku nekoptas un aizmirstas, tās pamazām atdzīvojas jaunai dzīvei (piemēram, Andriva sēta, Edvarda sēta). Dzīves ritmu Šultēs nosaka lauksaimnieciskā darbība. Līdz ar to tam ir izteikti sezonāls raksturs – aktīvākais laiks ir sējas un ražas novākšanas (pārsvarā siena) laiks. Tajā pat laikā dzīve fermā nerimst ne brīdi. Aktīvs periods ir arī vasara, kad Šultēs uz atpūtu vai sezonas darbiem sabrauc radi, draugi.

Radniecības saites un ciema izveidošanas laiks

Šultu veidošanās vēsture ir līdzīga daudziem ciemiem Latgalē, kur stāsts sākas ar jaunas ģimenes iemītnāšanos mežā, tīrumu iekopšanas darbiem. Ģimenei augot, aug arī pats ciems. Parasti muižnieki akceptē šādu „ielaušanos” viņu valdījumos, jo tālākā perspektīvā viņu var būt tikai ieguvēji – zemnieki iekopj zemes, maksā nodevas (skatīt, piemēram, Dzeņš 1971).

Anna Kaulakāne (dz. Vilcāne) par Šultu izveidošanos stāsta, ka apdzīvotu vietu esot izveidojis jauns latgalietis Mārtiņš Vilcāns (iespējams, no netālu esošās Vilcānu sādžas), kurš ir apprecējis vietējās Revitovas (Reutta) muižas dārznieka Šulca meitu. Revitovas muižnieks visādā ziņā esot atbalstījis jauno ģimeni un ļāvis dzīvot tiem izvēlētajā vietā. Šules esot bijis vācietis, tādēļ arī tāds Latgalei neparasts vārds likts ciema nosaukumā. Ciema nosaukums dažāda laika materiālos ir ar variācijām: Latvijas laika topogrāfiskajās kartēs (arī pēckara gados izdotajās) tā nosaukums ir Šulti, savukārt Latgales vietu vārdu sarakstā (Bukšs 1974, 198) parādās nosaukums Škuļtes.

Šim stāstam nekādu dokumentāru pierādījumu nav. Tikpat iespējams, ka ar Šultu nosaukumu ir saistīts vācu vārds *Schulden* (būt parādā, parāds, *latv.*), ar šādu apzīmējumu vācu muižnieki apzīmēja zemniekus, kuriem tie bija piešķirušī zemi apgūšanai un apdzīvošanai (A-Eiropas zemēs). *Schulden* šajā gadījumā nozīmē „apdzīvojums uz parāda” (deft settlement, *angl.*). Tomēr, lai vai kā, acīmredzams ir fakts, ka lielu daļu sādžas iedzīvotājus savstarpēji saista radniecības saites, kas vispirms jau parādās to uzvārdos. Vēl 19. gadsimta beigās gandrīz 90 % iedzīvotāju ir Vilcāni. Tagad Šultenieku uzvārdus papildina tādi kā Mauriņš, Kursītis, Laizāns, Litaunieks, Vaivods. Ikdienas komunikācijā šī radniecība tieši nav novērojama. Drīzāk dalījums savējos un svešos. *Savējie* galvenokārt ir Vilcāni, tie, kurus gan caur vīriešu, gan sieviešu līniju saista ciešas saites ar dzimtas un vietas vēsturi. Te runa iet par iegātna institūciju Latgalē, kam, pēc Latkovska (1974), vēsturiski ir piešķirama liela nozīme.

Savukārt *svešo* Šultēs ir maz. Vienīgie, kuri pēc vietējo attieksmes iederas šajā kategorijā, ir Litaunieku ģimene (pašlaik te dzīvo māte Anna Litauniece, ieprecējusies Šultēs pēc kara, un viņas dēls). Pēc Jāņa Vilcāna stāstītā, Litaunieks (bijušais pušelnieks*) Latvijas pirmās brīvvalsts laikā ir nopircis finansiālās grūtībās nonākušā Edvarda Vilcāna zemi, uz kuras uzcēlis māju un veiksmīgi saimniekojis, kamēr Edvards ar savu lielo ģimeni bijis spiests mitināties nelielā blakus esošā, viņa māsām piederošā, zemes platībā. Litaunieku (īpaši vecās saimnieces) norobežošanās no Šultu dzīves parādās vispirms jau nevēlēšanās komunicēties un sadarboties ar pārējiem ciema iedzīvotājiem. Lai gan iemesli tam, pēc pārējo ciema iedzīvotāju stāstītā, nav īsti skaidri, tas tomēr norāda uz zināmu noslēgtu loku, ko veido Šultu seniedzīvotāji.

Interesanti ir vietu (sētu) apzīmējumi šodienas lietojumā – mājvietas joprojām tiek dēvētas pēc senču vārdiem, piemēram, Bārtuļa sēta, Krištopa sēta, Andriva sēta, Jura sēta. Šīs personas (Bārtulis Vilcāns, Krištofs Vilcāns u.c.) ir dzīvojušas 19. gadsimta vidū/beigās (dzimuši 1840.-1860. gados (pēc 1897. gada tautskaites datu analīzes, skatīt 7. pielikumu), neviens no viņiem nav bijis vairs dzīvs ciema sadalīšanas viensētās laikā.

Šultu ciema veidošanās mikro-vēsturiskie konteksti

1784. g.	Šultu sādža nav atrodama	Vitebskas Guberņas Ģenerālmērišanas zemju apraksti (1695.-1784.) (Brežgo 1943)
1897. g.	15 sādžas sētās – 106 iedzīvotāji (47 sievietes un 59 vīrieši). No tiem 1 ģimene (5 cilvēki) Šultēs atradās viesu statusā, 2 bija gani, 1 – strādniece saimniecībā, 2 – strādnieki baļķu apstrādei. Kopumā, Šultu pamatiedzīvotāji – 96, 2 no tiem tautskaites laikā bija karaklausībā. Visi pamatiedzīvotāji pēc tautības bija latvieši, katoļticīgie. Nodarbošanās – visi zemnieki (papildus prasmes: 1 – drēbnieks, 1 – kurpnieks): darbaspējas vecumā (15-69 gadi) – 56 iedzīvotāji (58 %); līdz 14 gadiem – 38 (40 %); pēc 70 gadiem – 2 iedzīvotāji (2 %).	Tautskaites dati (LVVA, 2706. f. 1. apr., 89. l.)
1920.-1925. g.	15 pilntiesīgi saimnieki, kuri pārcēla ēkas uz 15 jauniedalītajām viensētu platībām. Sādžas zemes platība sadalīšanas brīdī 333,9 ha. No tiem (<i>pēc senajām mērvienībām, aut.</i>): 144 desetinas – piešķirtā šņoru zeme, 15 desetinas izpirktā servitūta zeme un pirktas zemes (1885-1911): „Samo pļava” (34 des.), „Šultovka” (41 des.), „Meža druva” (77 des.).	Sādžas sadalīšanas dokumenti (LVVA, 1679. f. 195. apr., 1823. l., 1. daļa)
1935. g.	Šultēs 14 viensētās dzīvo 83 iedzīvotāji (no tiem 36 ir vīrieši, 47 – sievietes). Iedzīvotāju skaits	Tautskaites dati (LVVA, 1308. f. 12. apr., 14107.-14109. l.)

* Zemnieks, kas ņēma no muižnieka vai turīga zemnieka zemes gabalu, apstrādāja to kopā ar savu ģimeni un par to ieguva zināmu daļu no tā ražas. Šiem zemniekiem agrārreformas laikā nebija iedalīta zeme, taču tiem bija savs primitīvs lauksaimniecības inventārs – spīļarkls un ecēšas, un darbaspēks (Brežgo 1954, 66).

---

realitātē bija lielāks; šī tautskaitē neuzrāda tos iedzīvotājus (pārsvarā vīriešus), kas devušies sezonas darbos. Nodarbošanās: visi lauksaimnieki. Tautība – visi latvieši; katoļticīgie.

Pēcdzimtbūšanas laikposms

Krievijas impērijas iedibinātā kārtība – dzīve ciemos un dzimtsbiržu valdījumi šņoru lauku zemkopības ietvaros, līdzīgi kā citās vietās Latgalē, ir noteikuši Šultu ciema dzīvi. Viens no galvenajiem ciema zemju telpiskās organizācijas veidiem – trīslauku sistēma un lauku dalījums šņorēs pastāvēja līdz pat Latvijas Agrārai reformai un Šultu sadalīšanai 1924. gadā. 1897. gada tautskaites dati (7. pielikums) uzrāda, ka Šultēs šajā laikā ir bijušas 15 sētas ar 106 iedzīvotājiem. Tātad, vidēji 7 cilvēku lielas ģimenes.

20. gadsimta mijā Šultenieki paņēma aizņēmumu no Vitebskas Zemnieku bankas, lai varētu no Reutta muižas atpirkt papildus zemi (9. pielikums). Saskaņā ar Riekstiņa (1930, 382) datiem, šādu šņoru zemju īpašnieku, kas individuāli vai grupās savu saimniecību paplašināšanai bija iegādājušies nelielas zemes platības, bija daudz. Pēc Brežgo (1954, 68), līdz Zemnieku zemes bankas dibināšanai 1882. gadā latviešu zemniekiem zemes pirkšana bija apgrūtināta politisku iemeslu dēļ, proti, viņiem bija jābūt „politiski uzticamiem”, bija jāpierāda, ka nav poļu tautības. Atsaucoties uz Brežgo (ibid.), Zemnieku bankas dibināšanas uzdevums bija palīdzēt zemniekiem iegūt īpašumā pārdošanā piedāvāto zemi. Banka izsniedza aizdevumus, kas nepārsniedza 60 % no pērkamās zemes normālā novērtējumā.

Zemju novietojums un to robežas, ko Šultu zemnieki piepirka klāt 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā, diemžēl nav rekonoscējamas ne dabā, ne dokumentāri (LVVA lietās šie plāni nav atrodami). Zināms, ka tika nopirkti šādi zemes gabali (9. pielikums):

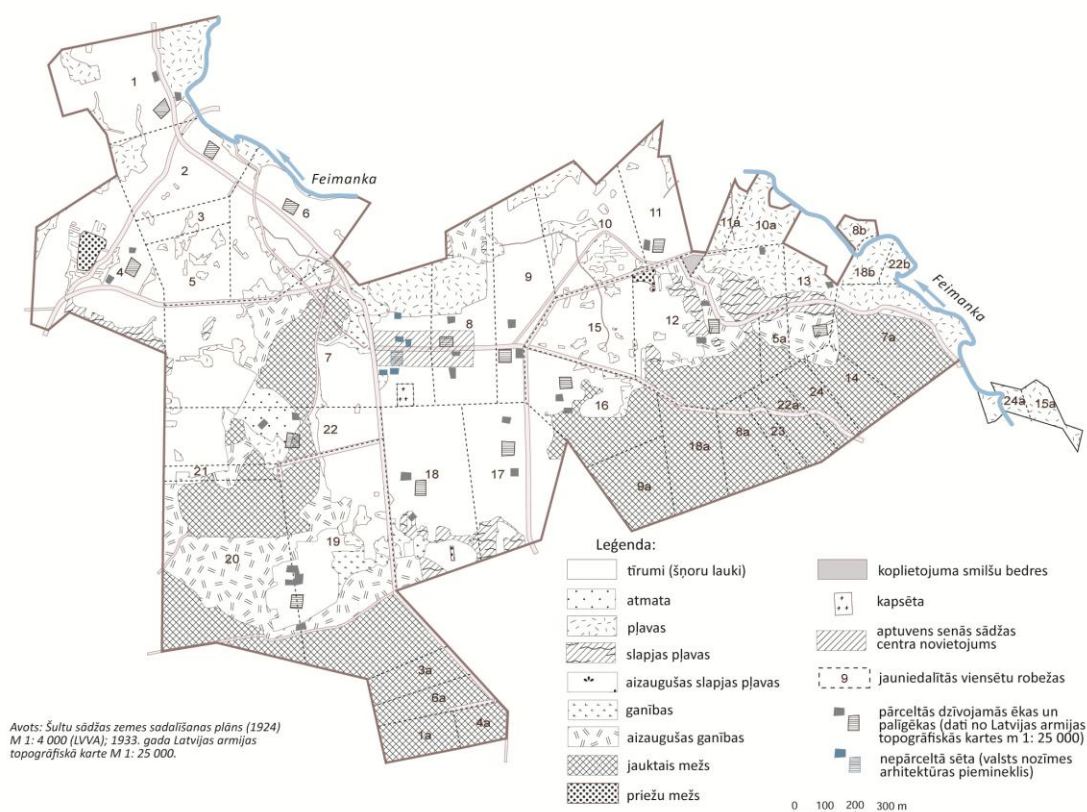
- „Sama pļava” (24 un 10 (rets jaunmežs) desetīnas) – Šultu servitūta zeme, no muižnieka M. M. Reutta; Vitebskas Agrārai bankai atmaksāts aizdevums no 1885. līdz 1915. gadam. Tomēr parāds uz ciema sadalīšanas laiku ir saglabājies vēl par septiņiem gadiem (gada maksa 81 rublis, 60 kapeikas).
- aramzeme „Šultovka” (41 desetīna) – 1895. gadā; samaksāts 80 rubļi par desetīnu un 40 rubļi ieskaitīts parādā.
- meža gabali „Mežudriva” (57 desetīnas) un „Lipata” (uz purvainas zemes, 20 desetīnas) (kopā 77 desetīnas) – nopirkti no M. M. Reutta 1907. gadā ar Vitebskas Agrārbankas palīdzību (parāds 25 rubļi par desetīnu).

Kopumā Šultēs 19./20. gadsimta mijas periodā ir piepirkti aptuveni 150 hektāri zemes, tātad gandrīz puse tās teritorijas, ko Šultēs zemnieki apsaimniekoja ciemu sadalīšanas laikā. Lai arī zemes bija pietiekami, lai izdalītos uz viensētām, piemēram, Stolipina

reformas ietvaros, Šultenieki šo procesu neuzsāka. Te vistīcāmāk lomu nospēlēja vairāki iemesli, piemēram, visu zemnieku kopējs aizņēmums no Agrārbankas papildus zemju iegādei, kā arī, iespējams, ģimeniskās saites un tradīcijas šņuru zemju apstrādāšanā.

Ciema sadalīšana un kara gadi

Iziešana uz viensētām Šultēs tika uzsākta, līdzīgi kā daudzviet citur Latgalē, ar sagatavošanās darbiem (piemēram, kokmateriālu sagatavošanu jaunu ēku celtniecībai, kūtsmēsļu uzkrāšanu (LVVA, 1679. f. 195. apr., 1823. l., 1. daļa). Pirmais lūgumraksts Zemes ierīcības komitejai tika uzrakstīts 1921. gada oktobrī, kopumā ir 4 lūgumraksti (8. pielikums), kas ir atrodami LVVA arhīvā. Tie nepārprotami norāda, ka ciema sadalīšana ir nepieciešama, ka zemnieki ir morāli un materiāli nobrieduši uzsākt jaunu dzīvesveidu viensētās. Tomēr, Šultu ciems reāli viensētās tika sadalīts tikai 1925. gadā (3.27. att.). Tam par iemeslu daudzu pētnieku minētais (Riekstiņš 1930, Brežgo 1954) mērnieku trūkums, dažādas nepilnības likumdošanā (noteikumi par zemes ierīcību tika izdoti 1924. gada 2. oktobrī), valsts fonda zemju piegriezum trūkums sīksaimniecībām.

3.27. attēls. Šultu ciema sadalīšanas plāns (avots: LVVA, 1679. f. 195. apr., 1823. l., 1. daļa), detalāka informācija 10. pielikumā.

Kopumā tika iedalītas 24 zemes vienības, taču izveidotas (pārceltas) tikai 15 viensētas (11. pielikums). Tas ir saistīts ar ciešajām radniecības saitēm Šultēs, respektīvi, pieaugušie savu mantojuma/īpašuma daļu saņēmušie brāļi un māsas atsevišķos gadījumos savas saimniecības apvienoja (detālāk, 10. pielikums). Piemēram, zemes gabali Nr. 9 un 10 tika apsaimniekoti kopīgiem spēkiem, kaut pati sētas vieta starp brāļiem tika sadalīta 2 daļās, izveidojot divas dzīvojamās ēkas vienu otrai blakus. Arī zemes gabali Nr. 19 un 20 tika apvienoti. Tie piederēja bagātākā Šultu saimnieka Vilcāna Krištofa mantiniekiem – diviem dēliem Andrejam un Bronislavam. Tā kā Bronislavs ciema dalīšanas laikā bija joprojām neprecējies (42 gadi), viņš dzīvoja kopā ar brāļa Andreja ģimeni, apvienojot mantoto īpašumu. Jāpiemin, ka zemes gabali Nr. 19 un 20 piederēja abiem vienlīdzīgās (domājamās) daļās. Šīs dzimtas pēcnācēju liktenis bija viens no traģiskākajiem ciemā. Pēc Jura Vilcāna stāstītā, abus brāļus, atpakaļceļā no tirgus uz mājām, nošāva krievu armijas miliči (par sadarbību ar nacionālajiem partizāniem), bet lielu daļu ēku - nodedzināja. Šodien šīs platības ir neapdzīvotas, Andreja mantinieki tās iznomā Šultu fermas apsaimniekotājiem.

Vienīgie deportācijās (1949. gadā) izsūtītie saimnieki bija Helēna Vilcāne (dz. 1893. g.) un viņas meita Rozālija (dz. 1919. g.). 1935. gada tautskaites datos teikts, ka Helēna saimniekoja viena, šajā laikā viņai bija 4 bērni, saimniecībā palīdzēja kalps (puisis) (3.26. attēlā 18. nogabals). Lai arī lauki šodien ir apsaimniekoti (iznomāti), sētas vietā redzamas drupas. Helēna 1950. gadu beigās atgriezās Šultēs, bet 1970. gadu beigās pameta savu saimniecību un pārcēlās uz dzīvi pilsētā pie meitas. 1949. gada deportāciju sarakstā gan uzrādās vēl divi izsūtīti šultenieki Pēteris Vilcāns (dz. 1876. g.) un Tekla Vilcāns, taču šīs personas 1935. gada tautskaitē neparādās (viņi tajā brīdī varēja būt, piemēram, sezonas darbos). Vilcāns Pēteris ir viens no pieciem bērniem, kuri apsaimniekoja kopā sava tēva atstāto mantojumu 19. gs. beigās. Ciema sadalīšanas dokumentos (1925. g.) Pēterim piederošā zemju platība bija niecīga – $\frac{1}{3}$ domājamās daļas no aptuveni 10 ha zemes (10. pielikums). Iedzīvotāju sastāva un īpašumu tiesību analīze parāda, ka daudzi ir aizgājuši no lauksaimnieciskās darbības Šultēs, taču nav konkrētu ziņu, kādi ir bijuši viņu tālākie ceļi.

Ierasto zemju dalīšanas paražu turpināja Šultu vecākā Justina Vilcāna mantinieki. Viņa trīs dēliem pienācās samērā lielas platības ciema centrālā daļā – 33 ha (no tiem 16 ha aramzeme) un vēl aptuveni 11 ha pļavas un meža nogabals (3.27. att. 7. un 7a. nogabals). Brāļi velkot lozes noteica, kurš paliks dzīvot uz vietas, kurš pārcelsies ceļa otrā pusē un kurš otrpus mežam. Pēdējais savu sētu 1950. gadu beigās pārcēla atpakaļ uz ciema centru, blakus vienam no brāļiem. Savukārt uz vietas palikusī sēta šodien ir valsts nozīmes arhitektūras piemineklis (apdzīvota sezonāli). Taču brāļi nevarēja vienoties par zemju sadalīšanu trīs konsolidētos īpašumos. Tā vietā, katrs lauks (nodalīts pēc zemes kvalitātes) ir sadalīts trīs vienādās daļās, lai katram būtu līdzvērtīga zemes īpašuma daļa. Tā tas ir vēl šodien, pēc vietējo stāstījuma, īpašums tādēļ joprojām nav arī reģistrēts Zemesgrāmatā.

Latvijas pirmās neatkarības laikā ir minami vēl divi nozīmīgi Šultu ainavas biogrāfijas notikumi. Viens no tiem – tā saucamās, skrodera sētas notirgošana ūtrupē. Šī sēta atradās zemes gabalā Nr. 16 (aptuveni 10 ha), to ieguva viens no iepriekšminētā Pētera Vilcāna

brāļiem – Jānis Vilcāns (1897. g. tautskaites datos minēts kā 1. šķiras drēbnieks). Terentjeva (1973), piemēram, norāda, ka aptuveni 80 % viensētu Latgalē apauga ar lielu parādu nastu, daudzas no tām pamazām bankrotēja. Lai vai kā, šajā vietā padomju gados (1957.) tika uzbūvēta kolhoza ferma, kas ir šodienas ainavas funkcionēšanas pamatelements, kamēr pati skrodera māja 1950. gados tika pārvesta uz Jēkabpili. Otrs notikums arī ir saistīts ar finansiālām grūtībām un īpašuma notirgošanu ūtrupē. 12. nogabals (20,5 ha platībā) (skat. 3.26. att.) piederēja Edvardam Vilcānam, kuram 1930. gados bija vislielākā ģimene Šultēs – 7 bērni. Pēc Edvarda meitas Veronikas (dz. 1925. g.) stāstītā, tēvam nespējot īpašumu pienācīgi apsaimniekot un lielo ģimeni pabarot, parādu nastai kļūstot arvien smagākai, īpašums nonācis ūtrupē, kur to nopircis Litaunieks (1930. gadu beigās), pēc Jāņa Vilcāna ziņām, bijušais pušelnieks. Iepriekš jau minēts, ka šodien Litaunieki (māte un dēls) dzīvo un saimnieko savrupi no pārējiem šulteniekiem. Citiem vārdiem, nepieder pie neformālās, radniecības saitēm caurvītās Šultu kopienas. Savukārt Edvardam ar ģimeni nācās pārcelties uz īpašumu Nr. 13 (4,7 ha platībā) (skat. 3.27. att.), uz kuru īpašumtiesības bija vēl trim Edvarda māsām. Šī īpašuma zemes šodien tiek iznomātas, līdzīgi kā daudzas citas iepriekšminētās, Šultu fermas apsaimniekotājiem, bet Veronika laiku pa laikam apmeklē savas bērniības mājas, kuras viņas mazmeita ir iecerējusi pamazām atjaunot.

2. pasaules karš Šultu ainavu ietekmējis galvenokārt caur partizānu kustību kara gados. Jau iepriekšminēts, ka tika nošauti Krištopa sētas brāļi-mantinieki, viņu mājas – nodedzinātas, tādējādi pārraujot saikni ar vietu un iespēju to apdzīvot. Līdzīgi ir arī ar citām sētām Šultēs, piemēram, Ādama Vaivoda sēta Nr. 11 (skat. 3.27. att.) tika nodedzināta kara laika (pēc vietējo stāstījuma, to izdarīja nacionālie partizāni, jo saimnieks ar ģimeni kara gados aizbēga uz Krieviju). Savukārt sētu Nr. 6, kas piederēja Antonam Vilcānam (sauktam par „priekšnieku”), nodedzināja, jo viņš nav pievienojies partizāniem. Jau minētās deportētās Helēnas Vilcānes dēlu nošāva, jo viņš negribēja pievienoties Sarkanajai Armijai. Daudzi arī neatgriezās pēc kara, piemēram, Litaunieku saimnieks un dēls, Edvarda dēli. Kā vienu no vietējiem kara laika notikumiem Jānis Vilcāns atceras nacionālo partizānu uzvilktu Latvijas valsts karogu egles galotnē Šultu *Kompetkolnā*. Koka galotne esot bijusi attīrīta no zariem, tādēļ līdz karogam nevarēja uzrāpties. Krievu karavīri esot ilgstoši apšaudījuši egles galotni, lai karogu dabūtu zemē.

Kolektīvais laikposms

Līdzīgi kā citviet Latvijā, kolektivizācija Šultēs sākās ar kolhozu veidošanu. Bijušais kolhoza priekšsēdis Antons Volonts (no blakus esošās Putnavkas, bijušā zastenka) stāsta, ka iesākumā bijis neliels kolhozs „Padomju Armija” (izveidots 1949. gadā), kas apvienojis kādus piecus apkārtnes ciemus. Tās centrs atradies Liuzenīkos (blakus Šultēm), kolhoza lopi tika turēti Andriava sētas kūtī Šultēs. Tad tas pārsaukts par Vorosilovas kolhozu, vēlāk, kolhozus apvienojot, par „Nākotni”, kura laikā tika izbūvēta ferma (3.28. att.).

3.27. attēls. Jaunā ferma Šultēs (no Genovefas Vilcānes personīgā foto albūma).

Volonts padomju laikus piemin ar labu vārdu. Viņš drīzāk norāda uz nabadzīgajiem apstākļiem 1920. gados (Volonts dzimis vēl pirms agrārās reformas). Volonta atmiņās Šultes bija nabadzīgas, „visur dubļi, šņores šauras”. Šulteniekiem, piemēram, Helēnai Vilcānei, daudzus padomju laiku notikumus ir sāpīgi atcerēties. Īpaši, redzot *savus* lopus ganoties kolhoza zemē, kā grūtā darbā iekoptie lauki (pēc ciema sadalīšanas) ir atņemti. Jāpiezīmē, ka Helēna ieprecējās Šultēs uzreiz pēc kara un viņas īpašumu nacionalizācijas atmiņas drīzāk simbolizē šultenieku kolektīvo atmiņu. Citādi, šultenieku atmiņas par kolhoza laikiem ir labas.

3.29. attēls. Dažādas paaudzes kopā uz garajiem soliņiem svinību laikā Šultēs, Bārtuļa sētā 1980. gados (foto: J. Vilcāns, no personīgā fotoalbuma).

1950. gadu beigās iekoptais ābeļdārzs, uzceltā ferma, tie saucamie, oktobra svētki (te saukti „skaļščiņe”, no складывать, *kriev.*) līdz 1960. gadu beigām, kad tika samaksāts graudā par padarīto darbu kolhozā. Šie svētki esot labi svinēti – divās sētās ciemā (jo vienā

visi šultenieki nevarēja satilpt). Šultenieki tos atceras kā svētkus ar dejošanu, dziedāšanu, ēnu teātra izrādēm. Saimnieces visas kopā gatavoja ēst, katrai atnesot „visu, kas bija”. Kopābūšanas un svinēšanas sajūta Šultēs esot bijusi vienmēr (3.29. att.). Ja kolhoza laiku sākumā iztikšana ir bijusi grūta, tad vēlākos gados (pēc 1965. gada), kad Padomju Savienības lauksaimniecības praksēs aizsākās jaunas agrārās politikas laiks (Boruks 1995), šultenieki ļoti labi iztika piepelnīdamies, piemēram, pārdodot pienu un ābolus.

Ainavas telpiskās struktūras izmaiņas padomju laikā bija saistītas ar ciemu apdzīvojuma veidošanu un meliorācijas darbiem (skat. 3.25. att.). 1950. gados, kad komunistiskās ideoloģijas ietvaros sākās ciemu apdzīvojuma veidošana laukos, arī Šultēs notika šie pārkārtojumi. Pēc vietējo stāstītā, tie bija saistīti galvenokārt ar baumām par iespējamu kolhoza centra izvietošanu Šultēs. Uz centru savam brāļiem blakus pārcēlās Justins Vilcāns (tas, kurš izlozēja sētas vietu aiz meža), kā arī Justina brāļa Jura meita Genovefa Vilcāne (kura bija apprecējusies un dzīvoja netāļajā Putnavkā). Iepriekš jau minēts, ka tika iztaisnota Feimanka, ierīkotas drenu sistēmas, aizrakti grāvji, iznīcināti liela daļa atsevišķo koku (izņemot tos, kas iezīmēja kara gados nodedzināto sētu vietas), arī ceļmalu koki. Taču netika iznīcinātas ēku drupas (kā citviet, tās sašķūrētas un apraktas). Šajā laikā daudzi *jaunie* pārcēlās prom no Šultēm uz pilsētām un lielākiem ciematiem (studēt, strādāt).

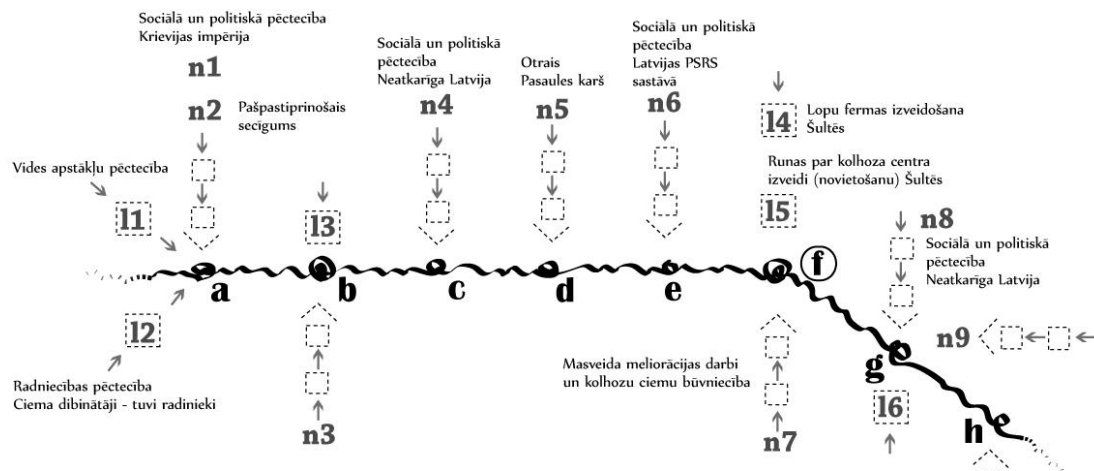

3.30. attēls. Rita Vilcāne, bioloģiskā lopkopība uzņēmuma izveides iniciatore (foto: A. Zariņa, 2008).

Īpašumu atgūšana un saimniekošana pēc-padomju Latvijā

1990. gadu sākuma saimniekošanas prakses Šultēs ir saistītas ar kolhoza saimniecības pārņemšanu (privatizāciju), paju sabiedrības nodibināšanu, mēģinājumiem individuāli un kooperatīvi apstrādāt denacionalizēti zemi. Daudzi mantinieki gan nepieteicās uz mantoto zemes īpašuma daļu (piemēram, 30. gadu īpašnieka Jāzepa Vilcāna mazmeitas), sakot, ka dzīve jau sen norit pilsētā, un ļaujot brāļim saimniekot. Rita Vilcāne (3.30. att.) (pārcēlusies uz dzīvi Šultēs 1990. gadā, apprecot Jāni Vilcānu) atceras tos kā juku laikus. Viņai tika piedāvāts iet Šultu fermā strādāt par slaucēju (nomainot to pret bērnodārza auklītes darbu). Pamazām, ņemot iniciatīvu savās rokās, Ritas ģimene kopā ar Ritas un

Jura Mauriņu ģimēni ir izveidojuši bioloģiskās lopkopības uzņēmumu, kas veiksmīgi darbojas kopš 1990. gadu beigām.

Nacionālā mēroga pēctecības un notikumi :
n1 : Krievijas Impērija (Latgale no 1772. līdz 1918. gadam); dzīve ciemos (dzimtbūšanas periods, muižu, valsts un baznīcu zemnieki), 3-lauku šņoru zemju zemkopības sistēma, tiek praktizēta zemju dalīšana starp pieaugušiem dēliem.
n2 : Dzimtbūšanas atcelšana 1861. gadā, dzīve ciemos - visas tradicionālās saimniekošanas prakses turpinās.
n3 : Aizsākās ciemu sadalīšanas kustība jau 19. gs. beigās (dažviet ciemi tiek transformēti viensētu saimniecībās, šņoru zemju konsolidācija) un Stolipina reforma (1906.). 18./19. gs. mija raksturojas ar izteiktu zemnieku zemju trūkumu, proletariāta veidošanos, masu migrācijām uz Sibīriju.
n4 : Latvija iegūst neatkarību (1918.-1940.). Agrārā reforma - muižu zemju nacionalizācija, Latgale ciemu sadalīšana viensētās, pāreja no 3-lauku uz daudzlauku sistēmu.
n5 : Otrais pasaules karš, partizānu kustības, masu deportācijas.
n6 : Latvija Padomju Savienības sastāvā (1945-1991). Kolhožu veidošanas periods.
n7 : Samaksas sistēmas maina kolhožos. Masu meliorācijas darbi, mazo kolhožu apvienošana un agro-ciemu (pilsētu) veidošana (1960.-1980. gadi).
n8 : Neatkarīga Latvija (kopš 1991. g.). Zemes reforma un īpašumu denacionalizācija.
n9 : Kultūras un dabas mantojuma novērtējums un aizsardzība nacionālā un lokālā mērogā (1990. gados).
n10 : Latvijas Eiropas Savienības sastāvā (kopš 2004. g.); ES agrārās politikas ietekme uz lauksaimniecību un zemju apsaimniekošanu.

b c ainavas gaitas trajektorija, kur burti iezīmē krasu "pārmaiņu posmus", izliktā līnija - garus un nelineārus adaptācijas periodus.

n9 → pēctecības, kas noris nacionālā mērogā un kuriem ir ietekme uz ainavu

→ **14** pēctecības, kas noris lokālā un vietas mērogā un kuriem ir ietekme uz ainavu

f lūzuma punkts (ko radījis nejaucis notikums vai apstākļu sagatdīšanās) ainavas attīstības gaitā, kas iezīmē subsekvēntas attīstības trajektorijas virzību

g pēctecību un notikumu projekcija ainavā (iedzīvotāju un ainavas atbildes reakcija, adaptēšanās process)

Lokālā mēroga pēctecības un notikumi:

- 11: Vides pēctecības: viegli vilņots pamatmorēnas līdzenums; vidēji bagātas smilšainas un mālainas augsnes; apgrūtināta notece; pazeminājums un gar upi - slapjaines; mitru un slapju mežu plankumi.
- 12: Radniecības pēctecības: ciema veidotāji bija tuvi radnieki (domājams - 2 brāļi); ciema precīzs izveides laiks nav zināms (starp 19. gs. sākumu un vidu).
- 13: Aizņēmums Zemes bankā (iesaitīti visi ciema saimnieki), lai izpirktu papildus zemes no muižas (19. gs. beigās).
- 14 : Lopu fermas izveide Šultēs (1957.).
- 15 : Runas par kolhoža centra izvietojumu Šultēs (pēc kolhožu apvienošanas) 1960. gados.
- 16 : Rita Vilcāne apprec Jāni Vilcānu (Bārtuļa sēta) (1990.).

Pēctecību un notikumu projekcija ainavā

a : Zemju apgušana un dzīvesveidpāre organizēšana saskaņā ar pastāvošajām tradīcijām un praksēm esošās sociāl-politiskās sistēmas ietvaros. Pēc dzimtbūšanas atcelšanas nav īpašu izmaiņu dzīvesveidā.

b : Ciema zemnieki izmanto iespēju paplašināt savas zemes, paņemot bankā aizdevumu (kopumā tiek apsaimniekoti 304 ha). Joprojām tradicionālās zemkopības sistēmas netiek mainītas. Arī Stolipina reforma neietekmē ciema dzīvi. 1897. g. 106 iedzīvotāji, 15 sētas.

c : Ciems tiek sadalīts viensētās 1924. g. (kopējās zemes tiek piešķirtas ciema jaunsaimniekiem, kopumā izveidotas 15 sētas). Radniecības saites joprojām ir spēcīgas (zemes īpašnieku skaits ir daudz lielāks kā izveidotās jaunsaimniecības), tādejā jaunās zemes vienības ir relatīvi lielas. Notiek adaptēšanās jaunajam dzīvesveidam. Daži no brāļiem-mantiniekiem joprojām nevar vienoties par zemes sadalījumu; viņi turpina tās apsaimniekot tradicionālā sociālā taisnīguma veidā (katrs zemes gabals sadalīts vienādas daļās starp brāļiem). 1935. g. 83 iedzīvotāji.

d : Virieši tiek iesaukti armijā. Daži no viņiem neatgriežas. Pēc kara dzīve turpina savu gaitu. Viena sēta pamesta deportāciju rezultātā. Trīs sētas iznīcinātas partizānu darbības rezultātā.

e : Individuālā saimniekošanas dzīve atkal tiek transformēta kolektīvā: tiek nodibināts neliels kolhozs (apvienojot blakus esošos ciemus), kolhoža centrs blakus esošā ciemā. Visa zeme, arī lopi un lauksaimniecības tehnika, tiek nacionalizēta.

f : Ciema dzīvi uzlabo un aktivizē izveidotā lopu ferma; deļ baumām, ka Šultēs varētu tikt nodibināts apvienoto sīkkolhožu centrs, divas ģimenes pārceļ savas sētas atpakaļ uz ciemu seno centru (blakus saviem radniekiem). Meliorācijas darbi krietni izmaina ainavas veidolu (daudzas vēsturiskās licības ir iznīcinātas), iztaisnota Feimankas upe.

g : Ir atgūti individuālie īpašumi (faktiski tiem pašiem saimniekiem). Izveidota neliela paju sabiedrība, lai varētu apsaimniekot kolhoža ganāmpulku, lauksaimniecības tehniku un fermu. Tiek uzlabots slapjā gadalaikā neizbraucamais zemes ceļš, kas ievērojami atvieglo vietojo iedzīvotāju dzīvi. Dzīves un darba apstākļi ir sarežģīti un mainīgi, fermas apsaimniekošana pamazām apstājas.

h : Fermas apsaimniekošanu uzņemas divas Šultu ģimenes (vadošā loma pieder Ritai Vilcānei), arī divas citas fermas nodarbojas ar lauksaimnieciskās produkcijas ražošanu (viena ar aitu lopkopību, otra - labības produkciju). Visas bijušā ciema zemes ir labi apsaimniekotas (galvenokārt iznomātas fermas apsaimniekotājiem). Ir nozīmīga ES lauksaimniecības platību maksājumu ietekme. Šultēs funkcionē 11 sētas (no tām 7 ir apdzīvotas pastāvīgi), 2008. g. 17 pastāvīgi iedzīvotāji.

3.31. attēls. Šultu ainavai nozīmīgie notikumi un pēctecības, to atspoguļojums ainavā.

Šultu ainavas pēctecības

Šultu attīstību un šodienas veidolu ir noteikuši vairāki faktori, no kuriem lielākā daļa ir makro-sociālpolitiskie procesi, kas ietekmēja daudzu zemnieku dzīvi un viņu apdzīvoto (arī darba) vietu izskatu un darbību (3.31. att.). Šultes veidojās laikā (18.-19. gs.), kad Latgale atradās Krievijas impērijas (Vitebskas guberņas) sastāvā.

Šis periods līdz pat šodienai iezīmējis seno sādžas dzīvi Šultēs (redzami lineāra ciema izkārtojuma relikti), šņoru zemkopības sistēmas ietvaros notikušās zemju dalīšanas paliekas (joprojām zeme iedalīta nosacītās šņorēs vienas lielģimenes ietvaros). Kāds cits, mazāk vispārīgs aspekts – radniecības saites, ir veicinājušas īpašumu optimālāku apsaimniekošanu (viens saimnieks apsaimnieko savu brāļu vai māsu īpašumus), līdz ar ko zemes tiek mazāk sadrumstalotas, mentālā līmenī saglabājas arī sādžas iedzīvotāju savstarpējā vienotība. Savukārt, tie īpašie notikumi, kas sādžas dzīvi pagriež citā virzienā, salīdzinot ar citām apdzīvotām vietām, ir Padomju Savienības laikā uzbūvētā liellopu ferma un runas (t.i., kā vēlāk izrādījās, baumas) par apvienoto kolhoza centra veidošanu Šultēs 1960. gados. Pēc 1990. gadiem, Latvijas neatkarības atjaunošanas periodā, ne mazāk būtisks notikums ir Ritas Vilcānes ieprecēšanās Šultēs, kuras vadībā tiek uzsākta bioloģiskās lauksaimniecības darbība un kolhoza laiku fermas revitalizācija.

Dabas apstākļi, kas ir uzskatāmi par vienu no ainavas fundamentālām pamatkomponentēm, nozīmīgu lomu spēlē visos Šultu pastāvēšanas vēsturiskos periodos. Tam par pamatu vispirms jau ir Šultu primārā funkcija – nodrošināt mājvietu, darba apstākļus un iztiku tās iedzīvotājiem. To nozīme Šultēs pēdējo 40-50 gadu laikā gan ir mazinājusies. Tajā pat laikā var teikt, ka funkcionāli Šultes daudziem tās iedzīvotājiem joprojām ir gan mājvietas un darba vietas, gan galvenās iztikas avots.

Pēctecīguma teorijas skatījumā,

- Šultu sākumstāvokli noteica dabas apstākļi un ciema dibinātāju radniecības saites. Šie apstākļi noteica arī sādžas iedzīvotāju nosacītu pārticību visos sādžas attīstības sociālpolitiskos periodos;
- sādžas veidolu, attīstību un izmaiņas ir noteikuši makrolīmeņa sociālpolitiskie aspekti (Krievijas impērijas kultūras, ekonomiskā un politiskā vide, neatkarīgas Latvijas valsts izveidošana un Agrārā reforma, II pasaules karš, Padomju Savienības kolektīvizācija un masīvizācijas periods, Latvijas neatkarības atgūšana un Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā);
- nejaušības jeb īpašie notikumi, kas nav saistāmi ar sādžas izveides sākumstāvokli un nav paredzami, izejot no zinātniskās loģikas principiem, ir kolhoza fermas uzcelšana (nav zināms vietas izvēles pamatojums), pēc fermas izveides klīstošas runas par kolhoza centra dibināšanu Šultēs. Šie nejaušie notikumi pagrieza ainavas gaitas trajektoriju citā virzienā (atšķirīgā no blakus esošām apdzīvotām vietām). No šodienas skatpunkta tie bija *ieguldījums* ar būtisku nākotnes attīstības nozīmi;

- tostarp, par nejaušību var uzskatīt arī atsevišķu Šultu saimnieku nāvi/izsūtīšanu 2. pasaules kara un pēckara gados (iznīcinātas tika vairākas sētas). Nav nosakāms, kā ainava būtu attīstījies, ja šīs personas ņemtu tajā dalību;

- 1990. gadā Šultēs ieprecējās Rita Vilcāne, persona ar spējām sarežģītos sociāl-ekonomiskos apstākļos (kādi bija 1990. gados), uzsākt fermas veiksmīgu apsaimniekošanu un zināmā mērā atjaunot senās „kopā būšanas” garu Šultēs;

- Šultes telpiskās struktūras pēctecības ir cieši saistītas ar īpašumu struktūru 1920.-30. gados. Daži īpašumi joprojām tiek apsaimniekoti pēc vecās paražas – tūrumu dalīšanas vienādās daļās starp mantiniekiem. Šultēs ir saglabāta senā ciema iela, šodienas sētu izkārtojums ap to nosacīti atgādina seno apdzīvojuma struktūru;

- nozīmju pēctecīgums ir saistīts ar ciema seno robežu apzināšanu, seno saimnieku vārdiem tiek apzīmētas viņu pēcnācēju sētas, padomju laika lopu fermas nozīmes un seno radniecisko saišu apzināšanās. Vēsturiskā mantojuma apzināšanos veicina arī Šultu vecākās sēta – valsts nozīmes arhitektūras piemineklis (vietējo saucis par muzeju). Nozīmes ir piešķirtas arī jau zudušiem ainavas elementiem un aktivitātēm, piemēram, atsevišķiem kokiem, mitrainēm, iznīcinātam ābeļdārzam, zaļumbaļļu vietai;

- darbības ziņā Šultu ainava ir saglabājusi lauksaimniecisko funkciju ainavā. Tikmēr daudzas aktivitātes ir zudušas mainoties paaudzēm (piemēram, maija dziedāšana jaunavai Marijai) vai laikiem (kopīga oktobra svētku svinēšana kolhoza laikos).

3.3 PĒCTECĪBAS LATGALES AINAVĀ: VISPĀRINĀJUMI

3.3.1 AINAVU VEIDOŠANĀS VĒSTURISKAIS KONTEKSTS: SOCIĀL- POLITISKIE LAIKPOSMI AINAVU VEIDOŠANĀS GAITĀ

*Zemņika paaudzes līkās itkai īslāgtas apbūrtā ryndžā,
kurā vyss periodiski atsakōrtoj un nu kura tōs navar
izaraut. Šū mistiskū parōdeibu jī izsoka dzīsmeņā:
„Ceiruļs olu dora uz tō mīta gola.Vēļ na tai, vēļ na tai
– sōksim vēļ nu gola!” B. Briška (1970, 26)*

Latgales ainavu veidojošie laikposmi atgādina laika spirāli, kurā laiku pa laikam savas dzīves zemniekiem ir jāpārkārto atbilstoši pastāvošai varai un tās īstenotajai apdzīvojumam un lauksaimniecības politikai. Šodienas Latgales dzīves telpu veido vismaz piecu sociāl-politisko laikposmu pēctecības, kas izpaužas gan ainavas telpiskās struktūrās, gan ainavas elementos un tiem piešķirtajās nozīmēs, gan cilvēku darbībās.

Dzimtbūšanas laikposms

Šodienas Latgales ainavu struktūra pamatā ir balstīta dzimtbūšanas periodā pastāvošajā ainavas telpiskā izkārtojumā – muižu un zemnieku zemju telpiskās attiecībās (līdzīgi kā citviet Latvijā). Šis periods iedibināja vēl kādu, tikai Latgalei raksturīgu, īpatnību – zemnieku zemju telpiskās struktūras ir saistītas ar nosacītu sociālās vienlīdzības principu (vienādas kvalitātes lauki sadalīti šņorēs tā, lai katram zemniekam tiktu šī lauka zemes strēmele), arī mantošanas tiesībās tiek ievērots vienlīdzīguma princips – katra šņore tiek sadalīta vienlīdzīgās daļās starp dēliem-mantiniekiem. Šis periods bija nozīmīgs arī tādēļ, ka dzimtbūšanas gaitā spēcīgi tika ietekmēta latgaliešu mentalitāte. V. Rozinieks (1887, citēts no Zeile 2006, 288) par Latgales latviešiem rakstīja, ka „... grūti ir atrast politi (latgalieti – P. Zeile) ar pašapzinīgu, drošu skatu. Nokāris galvu, saviebis ģīmi, nogurušām acīm, bīdamies tās pacelt uz augšu, viņš nostaigā mūža dienas nekunkstējis...”. Būtiska bija arī reliģijas loma latgaliešu garīgajā un sociālajā dzīvē (katolisms nostiprinājās tieši dzimtbūšanas periodā). Latgaliešu tautas pētniece V. Seile (Zeile, 2006, 289) par saviem tautiešiem saka, „... padošanās augstākai gribai it kā atvieglo reālās dzīves smagumu un iezīmē dažādas fatālisma izpausmes raksturā un attieksmē pret pasauli”. Dzīvošana ciemos un kopēja saimniekošana attīstīja sabiedriskuma un kopības izjūtu (piemēram, Svenne 1924, Zeile 2006). Šī kopā būšana ir vairāk vai mazāk būtiski ietekmējusi ainavas raksturu (arī telpisko struktūru) līdz pat mūsdienām.

Pēc-dzimbūšanas laikposms

No šodienas skatupunkta, pēcdzimbūšanas laika muižnieku un zemnieku ainavas ir sociālā un cilvēku kapitāla atspulgs. Šajā laikā ainavas telpiskās struktūras, tāpat kā attiecības starp zemniekiem un muižniekiem, maz mainījās. Tradīcijas, sociālās saites ģimenē un ciemā, ciešā saikne ar dzimto sētu noteica darbošanās veidu ainavā. Tas uzskatāmi ilustrē, cik lēni pārveidojas cilvēka domāšana un darbība, un tādējādi arī ainava, pat pie tādiem nozīmīgiem pārkārtojumiem sociālajā dzīvē kā dzimbūšanas atcelšana. Dzimbūšanas periodā nostiprinātās paražas bija grūti pārveidot tam sekojošā pārmaiņu laikposmā, kaut šis laiks iezīmējas ar jauniem izaicinājumiem: zemniekiem vismaz likumīgi bija iespējas veidot labāku savas dzīves vidi, piemēram, piepērkot (kredītā) papildus zemi, sākot saimniekot pašiem, tātad izjaucot sen iedibināto kārtību laukus apsaimniekojot kopīgi. Tomēr reti kuram zemniekam bija vēlme (arī iespēja) pilnībā mainīt dzīvesveidu. Gan cariskās Krievijas militāri statistiskajā apskatā (1852. g., citēts no Zeile 2006, 288), gan Rozinieka darbā (1887, citēts no Zeile 2006, 288) uzsvērts, ka latgalieši maz domā (nerūpējas) par nākotni. Arī Bīlenšteins (2001 [1883], 408) raksta, ka „laika vērtība šeit vēl nav zināma, ļaudis dzīvo *con amore* un tikai sapņo vien”. 19. gadsimta beigās, līdz 1905. gada revolūcijai, daudzas zemes tika pamestas (pārdotas), latgaliešiem izceļojot uz Sibīriju. Trasūns 20. gadsimta sākumā cilvēku kapitālu tālaik ainavā apraksta šādi: „Myusu zemnieks latgolīts ir tymss, brismeigi tymss. Nažēligi apspists nu myuža laikim, padejūs godūs nupleisis un izsalcis, jis ciš bodu un soltumu, bet namok sev maizi nupelnit.. Dažu reizi maize te pat guļ zam daguna, bet jis jos naradz aiz gara tymsibas..” (citēts no Svenne 1924, 64).

Vispārinot, ap 19. un 20. gadsimta miju, kad arvien vairāk sāka parādīties individuālā iniciatīva zemkopībā (galvenokārt robežreģionā ar Vidzemi, vēlāk arī Stolipina reformas iespaidā) un sāka veidoties lauku proletariāts, Latgales ainavas, no sociāl-ekonomiskā un funkcionālā veidola skatupunkta, var iedalīt:

- muižu ainavās, kas atainoja sociālo pārkumu (arī ainavu telpiskajā struktūrā – muižām piederēja meži, bieži pat atsevišķi koki uz zemnieku zemes, pļavas) un joprojām darbojās tāpat kā dzimbūšanas laikā (piemēram, zemnieku servitūta tiesības uz muižas mežiem un pļavām), lai gan dzimbūšana Latgalē tika atcelta 1861. gadā;
- zemnieku ciemu ainavās, kas atspoguļoja taisnīgumu zemnieku starpā, bet tajā pašā laikā nozīmēja lauksaimnieciskās kontinuitātes strupceļu;
- viensētu ainavās, kas veidojās “iziešanas uz viensētām” procesā (zemnieki kļūst par jaunsaimniekiem, no kolektīvā uz individuālo);
- mazzemnieku un bezzemnieku ainavās – efemērās ainavās, kuras raksturo zemnieku nabadzību un rezultātā - migrāciju, peļņā iešanu.

Zemnieku ciemu ainavu telpiskā struktūra šajā periodā vēl vairāk sadrumstalojās, pēc mērnieka J. Riekstiņa datiem (1930), kopš dzimbūšanas atcelšanas ciemu iedzīvotāju

skaits bija pieaudzis par 50–60%, bet zemes platības dažādos veidos bija izdevies palielināt tikai par 17–20%. Ainavas telpiskajā struktūrā tas izpaudās kā šņoru lauku aizvien lielāka sašaurināšanās, ciemos – kā sētu blīvuma palielināšanās. Riekstiņš (1930) norāda, ka uz aramzemju paplašināšanas rēķina tika samazinātas gan pļavu, gan mežu platības, tāpēc aptrūka ganību, savas malkas, būvmateriālu.

Agrārā reforma neatkarīgā Latvijā

Neatkarīgās Latvijas laikposms un tajā realizētā Agrārā reforma ir saistīta ar krasiem pārveidojumiem Latgales lauku ainavā (muižu zemju nacionalizācija un ciemu sadalīšana). Latgalieši bija spiesti pārkārtot savu dzīvesveidu atbilstoši jaunajam izplānotajam Latgales lauku tēlam – viensētu ainavām. Reforma skāra praktiski visus ciemus. Pie tam gandrīz visos gadījumos tā ietvēra senās apdzīvotuma struktūras (ciema sētu izkārtojuma) izjaukšanu. Jāpiemin, ka, piemēram, Lietuvā un daudzviet citur centrālā Eiropā, kur pastāvēja līdzīga lauku apsaimniekošanas prakse kā Latgalē, ainavas pārkārtošana atbilstoši modernām lauksaimniecības prasībām (3-lauku sistēmas pārveide) ne vienmēr ietvēra ēku pārcelšanu un apdzīvotās vietas transformāciju. Pētījumi Zemgales pierobežas ciemos (Spulle 2009) parādīja, ka daudzos gadījumos šņoru lauku telpisko struktūru bija iespējams pārveidot konsolidētos īpašumos neizjaucot apdzīvotuma (ciema) struktūru. Šādos gadījumos zemju īpašumi tika izkārtoti radiāli uz visām pusēm apkārt ciemam.

Līdz šim nav bijusi diskusija par Latgalē īstenotās Agrārās reformas sekām cilvēku apziņā, iedzīvotāju spējām pielāgoties jaunajai situācijai, visbeidzot, saišu pārraušanu ar vēsturisko mantojumu. Latgaliešiem ļoti īsā laikā no gadsimtiem praktizētās kolektīvās līdzatbildības bija jāpāriet uz individuālo atbildību savā zemē, kas vairumā gadījumu bija neliels zemes gabals 6-7 ha apmērā. Daudzos ciemos zemnieki bija apstrādājuši pat vairāk kā simts šņorītes, tagad viņu senāk gan fiziski, gan mentāli plašā telpa samazinājās vairākkārt.

Tomēr jaunās individuālās ainavas parādījās ļoti strauji. Aptuveni desmit piecpadsmit gadu laikā ainavas telpa piepildījās ar pārceltām un jaunām mājvietām, ceļiem un tīrumiem.

Padomju kolektivizācijas laikposms

Padomju laiks lauku ainavā ienesa jaunas radikālas pārkārtošanās. Lauku dzīve tika padarīta atkal par kolektīvu. Paradokss ir vien tajā, ka latgalieši šādus apstākļus tikai nesen bija pārvarējuši uzsākot individuālas saimniekošanas prakses. Protams, padomju periodā kolektīvā saimniekošana bija daudz plašāks jēdziens. Briška (1970), piemēram, šo laiku salīdzina ar dzimtbūšanas periodu, vienīgā atšķirība – uzlabota infrastruktūra, iedzīvotāju izglītības stāvoklis un tiek izmantota lauksaimniecības mašīnērija. Lūk, kādas līdzības Briška (ibid., 26) saskatīja: (a) zemnieks strādā plašos tam nepiederošos laukos (1861. gadā – muižas, 1961. gadā – kolhoza); (b) zemnieks ir paklausīgs robots darbu uzrauga rokās: senāk vagara, tagad brigadiera; (c) apstrādājamo tīrumu vidū māju puduri senāk sauca par

muižu, tagad par ciematu; (d) šajā māju pudurī valda augstākas, dižciltīgākas šķiras ļaudis: toreiz muižnieki, tagad Kompartijas biedri; (e) zemnieks ir piekalts pie zemes, kurā viņš strādā: senāk kā dzimtcilvēks, tagad kā kolhoznieks bez pases (bez pases var dzīvot tikai sava kunga muižā vai kolhozā); (f) valdošajai šķirai – toreiz muižniekiem, tagad komunistiem, ir noteikšana pār pakļautā zemnieka fizisko būtni: senāk ar sodiem un pēršanu, tagad ar cietumu vai izsūtīšanu; (g) zemnieks, agrāk dzimtcilvēks, tagad kolhoznieks, ir nabadzīgāks par pārējām iedzīvotāju grupām; (h) lai cik sūra un grūta dzīve arī būtu, zemniekam ir jāsmaida un jāslavē savs pavēlnieks – toreiz muižniecība, tagad Kompartija.

Ainavas telpiskā struktūra mainījās pakāpeniski, nomaļām un mazvērtīgām zemēm aizaugot, cilvēkiem no viensētām pamazām pārceļoties uz dzīvi ciematos. Līdzīgi kā citviet Latvijā, krasākas ainavas izmaiņas tika piedzīvotas nelielo kolhozu apvienošanas, meliorācijas, lauku masivizācijas un apdzīvoto centru plānotas veidošanas rezultātā 1960.-1980. gados (skatīt, piemēram, Melluma 1994; Boruks 1995).

Pēc-sociālisma laikposms

1990. gadu laikposmu iezīmē jauna zemes reforma, īpašumu atgūšana, lielsaimniecību pārkārtošanās laukos, kolhozu un valsts saimniecību privatizācija. Šis periods bija ilūziju pilns par atgriešanos idealizētā bērnības ainavā. Taču īpašumu atgūšana notika sociālisma ietekmētā ainavā (Melluma et al, 2006). Šis laikposms iezīmēja ainavu polarizācijas sākumu, kad daudzas zemes tiek pamestas un aizaug, bet daudzās saimniecībās, pretēji, notiek intensīva lauksaimnieciskā ražošana. Ainavās noris diferenciācija, līdzīgi kā tas bija pēc-dzimtbūšanas periodā, kad lauku apsaimniekošana ir galvenokārt pašu saimnieku rokās, kad nav izteiktas lauksaimnieciskās politikas (skatīt, piemēram, Krūmiņš 2007; Boruks 1995) ietekmes.

3.3.2 PĒCTECĪGUMA IZPAUSMES SAIMNIEKOŠANAS PRAKSĒS

Šņoru zemkopības pēctecīguma raksturs

Raugoties uz šņoru zemkopības vēsturisko ainu Latgalē, rodas jautājums, vai tiešām latgalieši neapjauta šī stāvokļa bezizeju, proti, kādēļ viņi paši labprātīgi turpināja praktizēt nerentablu šņoru zemkopību un zemes dališanas parašu, zinot, ka kādā brīdī zemes vienkārši fiziski pietrūks. Pat, ja arī tās nepietrūks fiziskā izteiksmē, tās būs par maz, lai nodrošinātu ģimenei iztiku. Vai šī paraža tika mainīta, mainoties dažādiem ainavu veidojošiem apstākļiem?

Runājot par šņoru zemkopību un sādžu iekārtu, ir svarīgi atzīmēt, ka sādžu dzīvē lielu lomu spēlēja „ieraža un gadījums” (Svenne 1923, 38). To var attiecināt gan uz ikdienas aktivitātēm, gan saimniekošanu kopumā. Paraduma spēks bija tik liels, ka lielākai daļai sādžu bija vajadzīgi vairāki desmiti gadu, lai šņoru saimniekošanas ierāžu pārkāptu, proti, sādžinieki vienotos par zemju sadalīšanu viensētās. Pēctecīgums (šajā gadījumā pašpastiprinošais secīgums) un tā radītā inerce bija tik liela, ka pašu spēkiem šo paražas institūciju zemniekiem neizdevās pārvarēt, lai gan izmaiņas iedzīvotājiem solīja būt daudz ienesīgākas. Labs piemērs tam ir Stūres (2008) aprakstītā Dzervanišķu sādžas izveidošana 19./20. gadsimta mijā. Zemes īpašnieki, tā vietā, lai izveidotu atsevišķas viengabala saimniecības, turpināja ierasto kārtību zemes apsaimniekojot šņoru veidā. Tajā pat laikā iziet uz viensētām bija izdevīgi tiem saimniekiem, kuriem bija vairāk zemes: gan pirms Stolipina reformas (dati no 1884. gada), gan tās laikā (sākot ar 1906. gadu) viensētās izgāja turīgākie saimnieki. Slinkie un mazturīgie izmantoja Stolipina likumu, lai pārdotu savu zemi un pamestu zemkopību (Briška 1969; Švābe 1962).

Ne mazāk nozīmīgs ir fakts, ka latgalieši ļoti labi apzinājās gan zemju pārdalīšanas paražas iracionalitāti, gan nožēlojamo situāciju kopumā, izdziedot to tautasdziesmās. Piemēram,

<i>Apals mūsu rudzu lauks</i>	<i>Pieci, seši tēva dēli</i>
<i>Kā tas vaska ritenīts;</i>	<i>Zemi dala raudadami;</i>
<i>Kad saveda vedekliņas,</i>	<i>Es tēvam viens dēliņš,</i>
<i>Pa šņorei izdalīja.</i>	<i>Pie galdiņa naudu skaitu.</i>

Arī Latgales rakstnieks F. Trasūns (1998, 123) savā stāstā „Brōli Cyukōrīši” tieši norāda, ka pat tad, ja ciemā ir labi apstākļi lauksaimnieciskai darbībai, ļaudis tik un tā pie pārticības netiek, „... mežs beja sovs, un kas tys svareigōkais: cīmam beja lobas leiču pļovas un auleīga zeme. Lobōku vītu saiminīks navarēja ni īsadūmōt. Bet tūmēr Lopu cīma ļaudis palyka un palyka panykuši. Jūs apspīde nažēleīgais daleišonōs gors.”

Caurskatot zemju dalīšanas institūciju no šodienas ekonomikas skatupunkta, var minēt trīs pēctecīguma pakāpes saistībā ar darbības efektivitāti (Liebowitz, Margolis 2000). Pirmās un otrās pakāpes pēctecīgums ir bieži sastopams, tas atspoguļo ikdienišķo darbību noturīgumu. Trešās pakāpes pēctecīgums nozīmē, ka prakses uzsākšanas pamatojumā jau ir redzamas tālākas ekonomiskās neefektivitātes sekas. Līdzīgi Roi (Roe 1996, 646-648) norāda, ka pēctecīgums var būt saistīts ar valsts sociālās un politiskās iekārtas radītām struktūrām, kas nākotnē parāda, cik efektīvi ir šo struktūru ekonomiskie rezultāti. Tāpat pēctecīgums var būt saistīts ar struktūrām, kas senāk ir bijušas apmierinošas, tad kļuvušas nepietiekamas, bet ne tik vērtas, lai tās mainītu (tādējādi pēctecīguma struktūras sabiedrības acīs kļūst savu laiku nokalpojušām, taču tās paliek neskartas). Taču tik pat labi, pēctecīgums var novest pie īpaši neefektīvām struktūrām, kuras sabiedrība nemaz vairs nespēj transformēt.

Šņoru zemju pārdalīšanas praksi varētu ievietot starp otrās un trešās pakāpes pēctecīgumu. Laika gaitā šņoru pārdalīšana ir kļuvusi neefektīva, jo vienkārši fiziski pietrūkst zemes šīs paražas tālākai pastāvēšanai. No vienas puses, visi to atzīst, no otras – nevēlas neko mainīt.

Tomēr, sabiedrība nemaz nav spējīga saviem spēkiem (iespējams, ne visur, bet daļā Latgales ciemu) šo paražu pārtraukt. Roi (Roe 1996, 651) trešās pakāpes pēctecīguma gadījumā runā par informācijas trūkumu un sabiedrības līdzdalību izmaiņu veikšanā, norādot, ka šie apstākļi ir tie, kas veicina *stiprās formas* pēctecīgumu. Ja sabiedrībai pietrūkst zināšanu, koncepciju vai pat ticības, ka arī citi ceļi ir iespējami, tad sabiedrība nemaz nevar apzināti izvēlēties citu (labāku) darbības ceļu. Tajā pat laikā jāpiezīmē, ka Latgales šņoru zemju prakse bija cieši saistīta ar tā laika dzīvesveidu un sociālajiem un politiskajiem apstākļiem. Tālāk es īsumā apskatīšu šīs prakses pēctecīgumu no funkcionālā, varas un leģitīmā skatupunkta.

No funkcionalitātes viedokļa, saskaņā ar Mahonī (Mahoney 2000), pēctecīga institūcija tiek reproducēta, jo tā kalpo kā visu sistēmu saturošs posms. Latgalē gan trīslauku sistēma un šņoru zemju telpiskā struktūra, gan dzīvošana ciemos un mantošanas kārtība, gan saikne ar muižām (servitūtu tiesības), gan kopējo lauku apsaimniekošana (kopējās ganības, kopējie gani) bija savstarpēji cieši saistītas. Šādas sistēmas pārtraukšanai ir nepieciešams kāds ārējs rosinātājs, kas Latgales gadījumā bija agrārā reforma.

Varas izskaidrojums iezīmē šīs institūcijas sociālpolitiskos kontekstus: dažādas sociālas grupas (piemēram, valdošā elite) bija ieinteresētas institūcijas atražošanā. Mahonī (ibid.) norāda, ka šādu pēctecību pārtraukšana ir iespējama mazinot kādas no ieinteresētām grupām nozīmi. Jebkurā gadījumā, lai arī cara valdība un muižniecība bija ieinteresēta sādžu dzīves uzturēšanā ar mērķi gūt lielāku kontroli pār to (Svenne 1923), arī sādžinieki esot kopā varēja justies kā lielāks vienots spēks cīņā par savu eksistenci. Šādā skatījumā arī sādžas ainava bija „kopējs labums”, no kura izgriezt mazu daļu tālākai individuālai saimniekošanai, pie viena uzņemoties pilnu atbildību par viensētas tālāku attīstību, ir bijis grūts solis. Jo īpaši, latgaliešiem, kurus „raksturo pieticība, apmierināšanās ar mazumiņu..” (Zeile 2006, 289). Vispārinot, to varētu uzskatīt par manifestāciju pret to netaisnību, ko latgalieši piedzīvoja dzimtbūšanas laikā. Pie tam vietējo zemnieku izpratne par nevienlīdzību ainavas resursu izmantošanā ir labi ilustrēta ar 1905. gada nemieriem pret vietējo muižniecību: kamēr citviet Latvijā tika dedzinātas kungu ēkas, Latgalē lielākie protesta akti notika izcērtot muižas mežus. Tāpat arī kultūras nodošana nākamām paaudzēm varēja būt saistīta ar ģimenes turēšanos kopā, kaut uz maza zemes gabaliņa, savā tēvu zemē.

Savukārt izvērtējot leģitimitāti, jāņem vērā, ka šī paraša pēc būtības bija pat patvarīga. Bīlenšteins (2001, 390), salīdzinot Kurzemi ar Latgali, raksta, „pie mums pieaug zemes vērtība un zemes ienesīgums saimniekam, kurš lielākoties vairs nav nomnieks, bet ir zemes īpašnieks, un pieaug kalpa alga. Turpretim Poļu Vidzemē (Latgalē, *aut.*) labklājība ar katru gadu iet mazumā dēļ muļķīgās, nelikumīgās, taču priekšniecības paciestās paražas parcelēt mantojumu”. Uz to norāda arī Brežgo (1954) un Svenne (1923), rakstot, ka cara valdība raudzījās, lai zemnieku zeme, kas bija mazāka par 10 desetīnām, netiktu sadalīta un, lai tādējādi, neizaugtu lauku proletariāts. Latgales apriņķu mierstarpniekiem pat tika uzdots izskaidrot sādžu zemnieku sapulcēm, ka 1861. gada 19. februāra likums par zemes izpirkšanu noliedza bez atļaujas zemi dalīt. Tas bija saistīts galvenokārt ar zemes

izpirkšanas tālākām neskaidrībām, proti, kam būtu jāmaksā nomaksa valdībai un kā šo procesu kontrolēt. Tomēr tāda zemnieku sētu dalīšana Latgalē tika praktizēta un turklāt lielos apmēros.

Pašos šņoru zemkopības aizsākumos viena valaka tika sadalīta trīs laukos atbilstoši zemes kvalitātei. Tātad katram zemniekam bija iespēja iegūt nosacīti līdzvērtīgu zemes strēmeli. Var pieņemt, ka šī šķietamā vienlīdzība tika pārnesta arī uz mantošanas institūciju – visiem saņemot līdzīgu starta kapitālu jaunās dzīves uzsākšanai. Saskaņā ar M. Bukšu (1962, 9) tā „bija veca kārtība”, kuru bija iedibinājusi Krievijas valdība caur muižniecības iekārtu un dzimtbūšanu. Viņš arī norāda, ka arī tad, ja būtu griba ko mainīt, šo paražu mainīt būtu ļoti grūti. No to laiku atmiņām, stāstiem ir atrodamas drīzāk negatīvas, retāk neitrālas, atsauces uz šo mantošanas paražu. Tā, piemēram, Bukšs (ibid.) par to izsakās pavisam noraidoši, „... tās beja cīma šņūres, kuras dāli arvīn daleja sovā storpā, tai ka vēlāk nabeja īspējams par savu šņūri pōrbraukt pat ar ecēžu, lai naskōrtu ežu un kaimiņa daļu. Un tad myužeigōs bādas: vīnam šņūre orta, ūtram naorta; vīnam tei jau apsāta, ūtrys brauc vēl pōri strōdōt; rudenī vīnam tei nūpļauta, ūtram napļauta; pa vīnu īt lūpi, nu ūtras navar atsorgōt, - tai myužeigī streidi un namīrs.”

Kopsavelkot, lauksaimniecības attīstību Latgalē kavēja ne tikai lauku izkārtojums šņorēs, kura ietvaros faktiski nebija iespējams, piemēram, veikt zemes meliorāciju vai nosusināšanu ar grāvjiem (Štikāns 1997), vienoties ar pārējiem zemniekiem par jaunu kultūru ieviešanu, bet arī šņoru (mantojuma) dalīšanas paraža, kuras rezultātā zemes trūkums kalpoja par galveno iemeslu lauksaimnieciskam regresam. Šņoru zemju ainavas no Latgales zemes vaibstiem ir izzudušas, jo tās nespēja nodrošināt kontinuitāti lauksaimniecības dzīvē vienlaikus ar latgaliešu praktizēto sociālās vienlīdzības manifestu.

Pagātnes atskaņas

Pagātnes izpratne ir būtiska dzīves jēgas uzturēšanai. Bez šīm zināšanām mēs zaudētu visas nepārtrauktības izjūtas, visas izpratnes par cēlonību, visas zināšanas par mūsu pašu identitāti (Lowenthal 1979). Aptaujājot vairākus Luņu sādžas apkaimes iedzīvotājus gan Razuvajos, Meļņikos, Vecslabadā, noskaidrojās, ka viņu zināšanas par pagātņi lielākoties ir ieslēgtas padomju laika atmiņās. Mēģinot vērst viņu uzmanību uz īpatnējām, vēsturiskām zīmēm apkārtnes ainavā, viņi ir drīzāk skeptiski, „nekā tāda nav un, ja arī būtu, kolhozs visu būtu iznīcinājis”. Par šņorēm (полосы, *kriev.*) ir dzirdējis tikai retais. Trīs zemes reformas ir noritējušas kopš šņoru zemkopības un īpašuma pārdalīšanas laikiem. Gordija mezgls, starp dzimtbūtniecisko pagātņi un šodienu, šķiet, ir pārcirsts. Luņu ainava ir sākusi jaunu dzīvi – kā rekreācijas rosību iemiesojums. Vien kā pagātnes rēgi te ir redzamas šņoru lauku pēdas. Taču tās izskaidro kāda elementa nesenu parādīšanos Luņu ainavā – skārda plāksnes ar iespiestu konceptuāli pretrunīgu uzrakstu „Privātīpašums. Luņi sādža”. Tieši tā savu nelielo viensētu Luņu vēsturiskajā centrā ir nosaucis tās tagadējais saimnieks. Te iederas Ingolda (2006 [2000]) vārdi, ka „ainava nekad nav gatava, tā vienmēr ir veidošanās stadijā”.

Svarīgi ir atzīmēt, ka latgalieši nav zaudējuši ainavas mentālās koptelpas izjūtu. Ciema robežas viņiem joprojām ir dzīvas un aktuālas un tiek nodotas no paaudzes paaudzē. Šādi secinājumi radās pētot kā Luņu, tā Šultu ciemu, kā arī apsekojot daudzas citas vietas Latgalē. Tomēr šajā koptelpā ir kas neatgriezeniski zudis, un tie ir vietu nosaukumi. Līdzīgi kā tie daudzie vietu nosaukumi, kas izzuda vietu meliorācijas rezultātā jau 20. gadsimta sākumā (Virza, 1978). Tikai retumis šodienas ciemu leksikā vēl ir dzīvi senie tīrumu, zālāju un mežu vārdi. Šultu ciemā tādi bija „Aptaka”, „Vuškus roga”, „Lazdu pļava”, „Rubina līcis”, „Meža driva”, „Lipata” u.c.. Savulaik tie bija svarīgi, lai zinātu, piemēram, kurp strādniekiem ir jānes pusdienas. Protams, zem šiem nosaukumiem slēpās arī citas nozīmes. Šādu vārdu došana bija veids kā ainava tika pārvērsta kartē (Harvey 1996), kura savukārt deva iedzīvotājiem vitālas zināšanas par savas eksistences nodrošināšanu.

Nobeidzot, Antrops (2005) apgalvo, ka tradicionālās ainavas ir avots, no kura mēs varam smelties nozīmīgas zināšanas par ilgtspējīgas apsaimniekošanas paņēmieniem. Latgales zemnieku šņoru lauku ainavas, kuras pēc savas būtības atbilst tradicionālo ainavu raksturojumam, nav tas gadījums. Tā mācībstunda, ko mēs varam iegūt no šo ainavu studijām, runā par sociālpolitiskās institūcijas (šņoru zemkopības ar zemju pārdalīšanas praksi) nespēju harmoniski iekļauties un ilgtspējīgi eksistēt kādā noteiktā dabas vidē. Tā runā arī par cilvēcīgo katrā ainavā, par to, ka ieradumi un paražas, kas nebūt nebalstās racionālos apsvērumos, bieži vien ir tie, kas nosaka ainavas attīstību.

4 AINAVU IZZINĀŠANAS DISKUSIJU JAUTĀJUMI UN RISINĀJUMI

Ainavas lasīšana lauku ainavu izpratnē Latvijā

Ainavas lasīšanas prakse pētniecības kontekstā

Ainavas lasīšana izpētes kontekstā ir empīriskā vai diskursīva prakse, kurā, atkarībā no pētījuma uzstādījuma, attiecības starp faktu kopas analīzes un kontekstuālas interpretācijas īpatsvaru var būt dažāda. Ainavas lasīšanas sapratne, kas Latvijā ir jauna pieeja, savā būtībā nes ideju par spēju lasīt un interpretēt apkārtējo vidi un ainavu pēc dažādām cilvēkam pieejamām pazīmēm. Faktoloģiskie dati vispirmām kārtām ir dabā atstātie vēsturisko notikumu nospiedumi (ainavas elementi), kuri tieši un nepārprotami ir kāda procesa liecinieki - piemēram, lauku sētas paliekas, bruģēts ceļš, vecs augļu dārzs, tūrums, noaru kāple u.tml. Tanī pat laikā, šie ainavā skaidri saskatāmie elementi var būt ar neskaidru nozīmi, proti, ne vienmēr pirmajā tuvinājumā ir saprotams, kam ir kalpojusi akmens siena vairāku simtu metru garumā, kādai funkcijai ir derējuši nelielas ēkas pamati, kādēļ šeit izveidota koku siena vai akmens rinda. Vēl jo vairāk, jo tālāk pagātnē iesniedzas šo elementu izveidošanas laiks, jo dziļākas interpretācijas ir nepieciešamas šo elementu funkcionālai un kontekstuālai izprašanai. Abstrahējoties no iedziļināšanās vēsturiskās izpētes problemātikā, ainavas izpētē uzmanības centrā izvirzās tie elementi, kas cieši ietekmē šodienas ainavas funkcijas, vizuālo ainavas veidolu un cilvēka prakses ainavā jeb ainavas pēctecīgumu un pēctecības.

Ainavas vēstures pētījumu specifisku raksturo interpretāciju, diskursu, kā arī vispārēju nostādņu un pieeju nozīmi. Mūsdienās diskusijas vairāk raisās par post-strukturalistiski diskursīvām (prakšu, ainavas tekstualizēšana) vai fenomenoloģiski empīriskām pieejām ainavas vēsturiskā izpētē. Uzsveramas ir cilvēciskās ainavu lasīšanas skatījuma iespējas, kas daļēji balstās gan K. Sauera darbos, gan daļēji F. Nīčes (Nietzsche) un M. Fuko (Foucault) attīstītajā ģeoloģijas pieejā, kas pretendē uz „īstas vēstures” (wirkliche Historie, *vāc.*) (Flyvbjerg 2001, 114-115) izpratni. Ģeoloģijas studijas, līdzīgi kā vietu ainavu pētījumi (mikro-vēstures), fokusējas uz īpašo – ģeoloģijas pieredze apgalvo, ka „viss vispārīgais ir tukšs un banāls, ka bieži vien nelielās, bet konkrētās detaļās ir apslēptas nozīmīgas mijattiecību izpausmes” (ibid.). Šādā skatījumā pētnieks, ainavas lasītājs, strādā balstoties uz šādām premisām (ibid.):

- (1) pētnieks ir iesaistīts, daļēji veidojies, tajās pašās praksēs, kuras viņš studē; tādējādi pētnieks nevar atrasties ārpus sava pētījuma; tajā pašā laikā, pētnieks nav identisks ar sava pētījuma objektu.
- (2) prakses – tas, kas ir „paveikts” – ir daudz fundamentālākas par diskursiem, ieskaitot teorijas un teorētiskos diskursus; prakses šeit nozīmē „darbības un domāšanas veidu vienlaicīgi”.
- (3) diskursam ir nozīme vienīgi pašreizējās sabiedrības vēstures izpratnē.

Ainavas izpētes avoti

Avoti ainavas vēstures apzināšanai ir daudzveidīgi (sākot ar arhīva materiāliem un vēsturisko elementu liecībām ainavā līdz vietvārdiem un mutvārdu liecībām), katrai vietai/ainavai to īpatsvars un pieejamība būs atšķirīga. Tādēļ vietas mērogā izveidot savstarpēji salīdzināmus pētījumus ir neiespējami un arī nevajadzīgi, jo vietas ainavas jēdziens pats par sevi nes ideju par ainavas vienreizību un neatkārtojamību. Pārejai no vietas uz reģionālo līmeni (vispārināšanai) ir nepieciešami dažādu vietu un laikposmu pētījumi noteikta reģiona ietvaros. Būtiska problēma daudzos gadījumos ir arhīva materiālu trūkums tieši telpisku pētījumu interpretācijai. Nav, piemēram, šņoru zemju plānu (kā tas bija šajā pētījumā), zemnieku zemju izmantošanas veidu plānu vietu mērogā, īpaši 19. gadsimta griezumā un senāk. Tajā pašā laikā, ir daudz vēl neapzinātu materiālu arhīvā, īpaši par 20. gadsimta sākumu (agrārās reformas ietvaros), kas satur nozīmīgu informāciju ainavu izpētei. Pie avotiem ir jāmin arī kopš 20. gadsimta 60. gadiem veiktie ģeogrāfu pētījumi, kas, kā norāda Melluma (2009), šobrīd ir neapkopoti un neizvērtēti mūsdienu pētniecisko atziņu skatījumā, bet varētu nest būtisku ieguldījumu cēloņsakarību un ainavas attīstības virzienu interpretācijās. Visbeidzot, ainavu vēsturniekiem būtu jāapzina tie daudzie materiāli, kas glabājas etnogrāfiskos, muzeju u.c. arhīvos.

Latvijā vēsturiskā ainavu izpēte būtu balstāma stratēģiskā vietu studiju piemēru izlasē, kurā par kritērijiem kalpotu divi būtiski ainavas lasīšanas pamatnosacījumi: arhīva materiālu pieejamība un vēsturisko liecību esība ainavā. Pēdējais ir īpaši nozīmīgs un savā ziņā trausls/mainīgs avots, tādēļ šo liecību jeb vēsturisko apzināšana šodien būtu izvirzāma priekšplānā. Šodienas ainava ir nozīmīga tādā skatījumā, ka tā ir īstenais (patiesais) pierādījums par vēsturiskiem notikumiem kādā noteiktā vietā, lai gan vēstures pēdas daudzviet ir neatgriezeniski zudušas. Taču jebkurš vēsturisks pētījums, kas pamatots ar sasaisti uz konkrētu vietu un ainavu, ir daudz vērtīgāks par virtuālu vēstures avotu interpretāciju. Arhīva materiāliem, kā par to izteicās A. Melluma (personīga ziņa, 2010), ir gadījuma raksturs. Citiem vārdiem, to esamība ir pakļauta daudziem nosacījumiem: tie ir fiksēti noteiktā laikposmā un vietā, ar noteiktu mērķi, arī to saglabāšana un pieejamība ir nosacīta. Tikmēr ainavas telpiskais slānis ir vienlaidus, lai gan arī šajā telpā ir atrodami vēsturisko liecību laika dziļuma pārrāvumi/zudumi. Latvijā šos pārrāvumus ir radījusi Padomju Savienības laikposmā veiktā meliorācija un zemju masivizācija, kā arī lielākā vai mazākā mērā praktizētā privātīpašuma (un to liecību) iznīcināšana, vēsturiskā mantojuma apzināšanas un individuālās iniciatīvas pārtraukšana. Tomēr svarīgi ir arī saprast, ka katra laikposma izpausmes ir ainavas vēsture – tā, lai arī šodien neviennozīmīgi vērtēta, piemēram, masu meliorācijas veidotā ainava ir nozīmīgs Latvijas vēstures izziņas avots.

Ainavas lasīšana kā sociāla prakse

Ainavas lasīšana nav pētnieku privilēģija. Ainavas lasīšana no vairāk vai mazāk (ne)apzinātas ikdienas prakses (vērošanas un novērotā kontekstualizēšanas) var kļūt par dzīvošanas ainavā būtisku sastāvdaļu, ar nosacījumu, ja tā tiks pārnesta kā sabiedriska

aktivitāte cilvēkiem saprotamā valodā. Ainavas lasīšana faktiski ir instruments ar kura palīdzību ir iespējams vērst sabiedrības uzmanību uz ainavu kā mantojumu, vēsturisku un nozīmēm pilnu vērtību. Šeit svarīgu lomu var ieņemt skolas, pašvaldības, tūrisma aģentūras u.tml. Piemēram, pašlaik Latvijas Valsts Mežu dienesta īstenotais „Neapzinātās kultūras mantojuma vērtības kopējā dabas un kultūras telpā” projekts Ziemeļvidzemes Biosfēras rezervāta teritorijā savā būtībā satur divus mērķus: ainavas lasīšanu, inventarizējot vēsturiskos ainavas elementus, lietišķām (valsts institūciju) vajadzībām. Otrs mērķis ir vietējo iedzīvotāju apziņas celšana un zināšanu vairošana par apkāmes ainavu kā kultūrvēsturisku mantojumu. Tādēļ šajā projektā iesaistītie teritorijas apsekotāji (lasītāji) ir vietējie iedzīvotāji, kas arī pēc projekta beigām saglabās zināmu lomu projekta laikā apzinātā mantojuma apsaimniekošanas jautājumā un informācijas koordinēšanā.

Ainavas lasīšana skolas ģeogrāfijas priekšmetu stundās un mācību programmās varētu būt analogs senāk pasniegtai Dzimtenes mācībai (skatīt, piemēram, Kronvaldu 1922 [1867]). Tā ļautu empīriski un fenomenoloģiski apgūt novada ainavu ģeogrāfiju un vēsturi vienlaicīgi, paplašinātu skolēnu apziņu, ka ainavas ir visur mums apkārt (ģeogrāfija sākas ap mums un mūsu darbībās), ka ainavas ir piesātinātas ar bagātīgu informāciju slāni par laikiem, kas var sniegties pat simtiem gadus atpakaļ dziļā vēsturē. Ainavas lasīšana var kļūt arī par individuālu izziņas aktivitāti, sākot ar savas dzīves vietas ainavas izziņāšanu un saprašanu, līdz kultūrvēsturiska tūrisma aktivitātei. Šādu darbību īstenošanai būtu vajadzīga ainavas lasīšanas „rokasgrāmata”, kurā piemēru veidā tiktu skaidrotas reģionāli atšķirīgās Latvijas ainavas, izvērstas to vizuālās atšķirības un veidošanās nosacījumi. Šādas publikācijas ir populāras citviet Rietumeiropā, piemēram, Mjuira „Esi pats savas ainavas detektīvs” (Muir 2007) Anglijas lauku ainavu izpētei.

Kopumā, lietišķo aspektu (piemēram, ainavas plānošanas, apsaimniekošanas un aizsardzības) veiksmīgu īstenošanu ainavā var nodrošināt tikai caur sabiedrības iesaistīšanos lēmumu pieņemšanā un to īstenošanā. Tādējādi, kā norāda daudzi ainavpētnieki – praktiķi (skatīt, piemēram, Melluma 2009, 72-73; Selman 2006), vispirms ir nepieciešams rosināt sabiedrībā interesi par ainavām, iemācīt sabiedrību spriest par ainavām un meklēt jaunas sabiedrības informēšanas un mācību metodes, kas ļautu tai saprast iesaistīšanās jēgu un nepieciešamību. Ainavas lasīšana kā sociāla aktivitāte var kļūt par vienu no šādām sabiedrības informēšanas un mācīšanās metodēm.

Vēsturiskās ainavu izpētes iespējas

Latvijas lauku vēsturiskās ainavas izpētē zinātnes kontekstā viens no nozīmīgākajiem šodienas uzdevumiem ir faktoloģiskā materiāla apzināšana un ainavpētījumu empīrisku datu uzkrāšana. Šis uzdevums Latvijas ainavas vēstures un Latvijas vēstures izpētē kopumā ir saistīts vispirms jau ar dažādu laikposmu vēsturiskām liecībām bagātāko ainavu apzināšanu. Būtu nepieciešams izveidot vēsturisko ainavu atlantu, publicēt vēsturiskās ainavas pētniecības metodiku, balstītu uz reģionāliem piemēriem. Pētījumiem būtu nepieciešams būt sistemātiskiem, piemēram, saistītiem gan ar noteikta vēsturiskā elementa

izpēti, gan ar vēsturiskās telpas pētījumiem kopumā (skatīt, piemēram, Muir 1999). Piemēram, šņoru zemju liecību apzināšana un dokumentēšana, seno apdzīvojuma nospiedumu izpēte vai zemju apgūšanas (nosusināšanas) izpēte ainavas mērogā. Par senajām zemkopības sistēmām sistemātiski pētījumi Latvijā vispār nav veikti, šo problēmu jau ir norādījis R. Ritums (1999). Savukārt, lai cik daudz nebūtu pētītas Latvijas muižas, to telpisko struktūru un sociāli-ģeogrāfisko formu attīstības pētījumi Latvijā nav veikti.

Šobrīd vēsturnieku vidū arvien vairāk nostiprinās atziņa, ka Latvijas dzīvā (šodienas) ainava var būt nozīmīgs kultūrvēsturiskas izziņas avots. Par šo liecina 2010. gada jūnijā notikusī Latvijas Zinātņu Akadēmijas rīkotā konference „Kultūrvēsturiskie avoti un Latvijas ainava”, kurā piedalījās daudzi ģeogrāfi (A. Melluma, A. Zariņa, M. Lūkins, P. Šķiņķis, I. Stūre), aktualizējot vēsturiski un sociāli ģeogrāfisku pētījumu devumu Latvijas vēstures apzināšanā.

Ainavas biogrāfiskā pieeja pētniecībā un praksē

Vēsturiskās ģeogrāfijas izpētes redzeslokā pēdējos gados ienāk arvien vairāk vietu ‘lokālo stāstu’ un uz ‘mikro-vēstures’ jautājumiem vērstu pētījumu (Naylor 2008). Mikro-vēstures jēdziens vēsturiskajā ģeogrāfijā tiek lietots, lai parādītu indivīda, unikāla notikuma, lokālā lomu izskaidrojot plašāka mēroga sabiedrības un historiogrāfijas kontekstus (Short, Godfrey 2007). Nīderlandes pētnieku attīstītā ainavu biogrāfijas pieeja balstās (Roymans et al. 2009, 339): (1) ilglaicīgā ainavas izpētē (sākot no aizvēstures līdz mūsdienām), dažādos laikposmos skatot ainavu kā ilgstošu un kompleksu vēsturisko mentalitāšu un vērtību, institucionālo un valdības maiņu, sociālo un ekonomisko attīstību un ekoloģiskās dinamikas mijattiecību sekas; (2) ainavas daudzslāņainības izpratnē – pagātnes sociālo nozīmju mainība; (3) ainavas mantojuma novērtēšanā (mantojums kā sociāli dinamiska dimensija). Šādam skatījumam ainavas pētniecībā ir daudz pozitīvu iezīmju: vispirms tas skata ainavu holistiski ne tikai no materiālā dabas/cilvēka darbības aspekta, bet arī iesaista sarežģīto ainavas nozīmju dimensiju, tātad iesaista vietējos iedzīvotājus. Šajā sakarā gan kritiski būtu vērtējama iespēja veikt aizvēsturisku ainavas nozīmju analīzi.

Ainavas biogrāfija nav pašas ainavas stāsts, tā ir pētnieka skatījums uz ainavas veidošanos, kas tapis sadarbībā ar vietējiem iedzīvotājiem – uzklusot viņu viedokli, stāstus, attieksmi, izjūtas. Arī pētnieka/pētnieku grupas devums šajā darbā ir nozīmīgs – veikt metodoloģiski korektu ainavas vēstures analīzi un interpretāciju, savietot to ar vietējo iedzīvotāju izpratnēm par notikumiem, vietām, praksēm. Iespējas rezultātu atspoguļošanai un interpretācijai šeit ir ļoti plašas. Ainavas biogrāfiju var interpretēt izmantojot daudzas sociālās teorijas (ieskaitot, šajā darbā adaptēto pēctecīguma pieeju), jo tā fokusējas uz cilvēku (individuālo un kolektīvo) ietekmi ainavas veidošanā. Tā rezultātā tiek veidots inovatīvs ainavas stāsts. Un tomēr, kāds ir mērķis ainavu biogrāfiskiem pētījumiem, jo šādu stāstu veidošana nav pētniecības pašmērķis. Viens no argumentiem šādu pētījumu nepieciešamībai ir tas, ka ar ainavu biogrāfijas pieejas palīdzību ir iespējams uzrunāt un aktualizēt lietas, kas ir svarīgas vietējiem iedzīvotājiem viņu pašu apdzīvotās ainavās.

Piemēram, ar ainavas apsaimniekošanu saistītās prakses, problēmas, iespējas. Šie stāsti ir saprotami vietējiem iedzīvotājiem, jo bieži izmanto viņu pašu stāstīto un valodu. Ar ainavas biogrāfijas pieejas palīdzību var komunicēt ar dažādiem ekspertiem, piemēram, aizsargājamo biotopu un citu aizsargājamo teritoriju apsaimniekošanas plānu izveides diskusijā, jo tie dod vēsturisku un sociāli ģeogrāfisku ainavas attīstības kontekstu. Ainavu biogrāfijas pieeja ir nozīmīga ainavas plānošanā. Izmantojot šo pieeju, plānotājs var saprast ainavu ne tikai kā makro mērogā veidojušos fizisku telpu, atvērtu leģitīmām transformācijām, bet gan kā daudzslāņainu cilvēku piešķirto nozīmju un vēstures procesu akumulācijas telpu. Jo ainavu biogrāfijas pieejas spēks ir sīkās, bet daudzkārt lielas nozīmes saturošās, detaļās.

Ainavas pēctecīgums un pēctecības

Ainavas pēctecīgums

Ainavas pēctecīgums ir attiecināms ne tik daudz uz vēsturisku notikumu, cik uz sociālo praksi izpēti, kas ir nodrošinājušas vai joprojām nodrošina darbību un struktūru temporalitāti ainavā. Pēctecīgumu pēc būtības var saistīt ar inerces jēdzienu, kas raksturo gan institucionālo pēctecīgumu, gan fizisko struktūru pēctecīgumu ainavas telpā. Pēctecīgums vistiešāk raksturo šajā darbā ainavpētījumu kontekstā adaptēto pēctecīguma teorijas ideju. Pēctecīgums ir atkarības – no ierastām darbībām, paražām, vides, zināšanām, kolektīvās domas u.tml. – process. Ainavā pēctecīgums izpaužas dažādi, sākot ar iešanu pa iemītām taciņām, lai gan blakus ir trošu, un puķu dārziņu iekopšanu mikrorajonu publiskā ārtelpā līdz ainavas telpisko struktūru (mežu, tīrumu, zālāju) apsaimniekošanas praksēm. Šo pēctecīgumu jeb inerci bieži var pārvarēt vienīgi caur ārēju iedarbību.

Pēctecīguma teorija lielā mērā uzsver un analizē institūcijas vai notikumu ķēdes jeb virknes izveidošanās apstākļu nosacījumus. Ainavas pētījumos, protams, šie jautājumi ir būtiski, piemēram, nejausību un apstākļu sagādīšanās loma ainavas dzīves gaitā, tomēr ne vienmēr ir izskaidrojami. Savukārt pēctecīgums kā pieeja (kas ir mazāk formāla metodoloģiskā ziņā) var palīdzēt risināt daudzas ar ainavas interpretēšanu saistītas problēmas. Tie epistemoloģiskie jautājumi, kas parādās šajā kontekstā, ir, piemēram, kā noteikt ainavas (vai to struktūru, ainavas sociālo funkciju un to izpausmju) pēctecīgumu. Viennozīmīgi, uz šādiem jautājumiem ir vieglāk atbildēt vēsturiskā griezumā, analizējot ainavas funkcionalitāti un praksi inerci, piemēram, no ekonomiskā, leģitīmā, utilitārā vai varas skatījuma. To var darīt arī pētot vietas attīstību no cēloņsakarīga notikuma virknējuma skatupunkta.

Pēctecīguma ideja savā ziņā ir līdzīga ģeoloģijas pieejai vēstures pētījumos, ko savos darbos ir attīstījuši, jau iepriekš minētie, F. Nīče un M. Fuko. Jebkurš izpētes notikums vai fenomens tiek skatīts nevis kā attīstība, manifests vai izpausme, bet gan kā pēctecis iepriekš notikušam notikumam vai fenomenam (Foucault 1977; Flyvbjerg 2001). Tādējādi ģeoloģisks pētījums tiek virzīts uz vēsturiskā avota noskaidrošanu. Šādā skatījumā

ainava var kalpot par daudzu problēmu analīzes sākumpunktu. Arī šajā darbā aprakstītā šodienas pamestā Luņu ainava iezīmē sociāl-politisku problēmu aizmetņus, kas sakņojas 18. un 19. gadsimta notikumos. Lai gan ainavas pētījumi parasti vienmēr ir saistīti ar vēsturisko notikumu izpausmju analīzi, to interpretācijās pēctecīguma ideja nereti tiek ignorēta, bet uzmanība tiek pievērsta vairāk notikumu sekām, ne avotiem.

Ainavas pēctecības

Pēctecības ainavā ir pēctecīguma radītās telpiskās struktūras vai jebkuras prakses ar atsauci uz pagātņi un lielāku vai mazāku ietekmi uz šodienas ainavas darbību. Īpaši gribētos uzsvērt cilvēku piešķirtās nozīmes noteiktiem ainavas elementiem, galvenokārt saistībā ar pārtrauktām pagātnes praksēm. Piemēram, Latgales kontekstā par pēctecībām var runāt, analizējot šodienas sīksaimniecību telpisko struktūru, kas ir sekas savulaik praktizētai mantojuma praksei šņoru zemkopības ietvaros. Pēctecība faktiski ir iepriekšējo telpisko struktūru, ainavas nozīmju pārmantotība (inheritance, *angl.*). Analogiski, pēctecīgums un pēctecības ainavā ir kontekstualizējamas kā A. Mellumas (2009) aprakstītās ainavas kā process un ainavas kā stāvoklis. Pēdējais raksturo noteiktu momentu ainavas attīstības gaitā, arī ainavu kā mantojumu, kuru veido neskaitāmas darbību, telpisko struktūru, nozīmju pēctecības.

Pēctecīgums un pēctecības visādā ziņā ietver arī jautājumus, kas ir saistīti ar laiku un pārmaiņām ainavas studijās. Vai pēctecīguma pieeja ļauj labāk izprast šī jautājumu loka problemātiku? Viennozīmīgas atbildes nav, jo laiks ainavā ir saistīts ar daudzām tā izpausmes dimensijām. Tā kā pēctecīguma skatījumā laiks ainavā ir sociāls, šī pieeja palīdz saprast notikumu ietekmes temporalitāti un attīstības plūsmu nelinearitāti.

Lietišķie aspekti

Pēctecīguma un pēctecību apzināšanai ainavā ir arī būtiska lietišķa nozīme. Ļoti bieži pēctecīgums ainavās tiek pārtraukts ar mērķi uzlabot vai mainīt, bet bieži vien ar specifisku mērķi – saglabāt, ainavas telpisko struktūru vai tās sociālās funkcijas. Viennozīmīgi, saglabāt ainavas raksturu un veidolu, pārņemot saikni ar iepriekšējām darbībām vai struktūrām, nav iespējams, jo ainava veidojas darbībā. Bez tam, kā norāda Loventāls (Lowenthal 2006 [1985]), mantot jau savā būtībā nozīmē pārveidot. Tādējādi ainavas novērtēšanas procesā ir svarīgi izpētīt, kā ir veidojusies ainavas telpiskā struktūra, tās nozīmes, respektīvi, kādas ir ainavas pēctecības, kādu procesu un darbību rezultātā tās veidojušās, kas ir ainavas attīstības trajektorijas virzītājspēki un avoti, u.tml. Šādam skatupunktam būtu jābūt analizētam ne tikai ainavas plānu izstrādē teritorijas plānojuma ietvaros, bet arī daudzu ekoloģisku teritorijas apsaimniekošanas jautājumu risināšanā. Faktiski, daudzu ainavas plānu mērķis būtu nodrošināt nosacītu pēctecīguma un pēctecību uzturēšanu un turpināšanu telpisko struktūru, kā arī vēsturisko, sociālo, ekonomisko u.c. nozīmju kontekstā. Tostarp, daudzi institucionāli pēctecīgumi, piemēram, laikmetam un mūsdienu zinātniskām atziņām neatbilstošas ainavu aizsardzības un apsaimniekošanas prakses, būtu jāpārvar.

SECINĀJUMI UN ATZIŅAS

1

1. Reģionālā un vietas mēroga izpratne un izvēle ainavas izpētē – piemērojot ainavas lasīšanas, ainavas biogrāfijas un pēctecīguma analīzes pieejas, ir viens no galvenajiem metodoloģiskajiem soļiem, lai makromēroga vēsturiskos notikumus, to ietekmi varētu izvērtēt kopā ar atsevišķo, vietu mēroga notikumiem.

- Ainavas izziņāšanā mērogam ir īpaša nozīme. Vietu ainavu pētījumi sniedz izpratni par ainavu veidošanos caur cilvēku ikdienas darbībām, un novērotājam, pētniekam bieži neredzamām, bieži vien vairākās paaudzēs mantotām mijattiecībām vietās. Vietu ainavu izpētes priekšplānā ir cilvēku ikdienas prakses (saistībā ar specifiskām dabas vidēm un zināšanām par tām), saiknes ar vietu un vietējiem iedzīvotājiem, dažāda mērogu notikumu (ieskaitot nejaušības, apstākļu sakritības u.c. neparedzētus notikumus) un vietu nozīmju akumulācija un dažādās izpausmes. Var teikt, ka vietas mērogs ietver ķermenisku saikni ar ainavu un pieredzi tajā šī jēdziena plašā nozīmē. Vietu mērogā ainavas ir individuālie gadījumi, bet to izpratne, nošķirot atsevišķā gadījuma lomu, sniedz iespēju ainavu izprast arī vispārinājumā.

- Vietas ainavas līmeņa izpēte ļauj redzēt un saprast, (1) kā nacionāla un reģionāla mēroga notikumi izpaužas ainavā un virza ainavas pārmaiņas, un (2) kā indivīdu un sabiedrības grupu sociālās dzīves ietekmē ainavas attīstības virzību ainavas attīstību gan vēsturiski, gan mūsdienās.

- Mērogā lielās – piemēram, pagastu vai reģionu ainavu telpas skatāmas galvenokārt strukturāli un ir būtiskas sociālo, politisko vai vēsturisko ainavu veidošanās procesu un nosacījumu izpratnei. Reģionāla un lokāla mēroga ainavas izziņā priekšplānā izvirzās dažādu makroprocesu ietekmes, ainavas pārmaiņas ir interpretējamas galvenokārt vēsturisko laikmetu (periodu), valstiska un reģionāla līmeņa notikumu kontekstā. Lielāka mēroga ainavas skatījums veido konteksta izpratni vietas ainavas atspoguļojumiem. Ainavas konteksta izziņošā priekšrocība ir iespēja pāriet no viena mēroga uz otru – epistemoloģiski atšķirīgi izprotot vienu un to pašu ainavu.

2. Ainavas lasīšanas un ainavas biogrāfijas pieeju integrēta pielietošana sniedz iespējas ainavas pārmaiņas skatīt kā cēloniski un pēctecīgumā saistītas - gan kā strukturālas, gan arī kā cilvēcīgas vēsturiski ģeogrāfiskas parādības.

- Vēsturiskās ainavas rekonstrukcijā ir izmantojamas dažādas pieejas: Latgales ciemi tika pētīti retrospektīvā, retrogresīvā un šķērsgriezuma skatījumā. Šai pētījumā pozitīvistiska vēsturiskās ainavas analīze jeb strukturāla *ainavas lasīšanas pieeja* ļāva rekonstruēt seno

šņoru lauku ainavu un tās elementus Latgalē. Vietu ainavu interpretācijai tika izmantota *cilvēcīgā ainavas lasīšanas pieeja*, kas ļāva izprast cilvēka darbību, vienlaikus mēģinot saprast pašu cilvēku, kura darbība ir saistīta ar informāciju un savas apkārtnes (ainavas) uztveri un izziņas procesu.

- Latgales ciemu un to apkaimes ainavu (lauka un kamerālos) pētījumos iegūtā faktiskā materiāla interpretācijai jaunas iespējas deva *ainavas biogrāfijas pieejas* izmantošana, – ar mērķi atklāt ainavas ilga laika attīstību (pārmaiņas) dažādu nozīmju un sociāl-politisku kontekstu gaismā. Ainavas biogrāfijas skatījuma priekšplānā ir vietas ainava un tās elementi, kas tiek nodoti no paaudzes paaudzē, mainot, zaudējot vai iegūstot nozīmes. Tā ietver stāstus, ko dažādi cilvēki un cilvēku grupas ir pieredzējuši un stāsta par ainavu, kur liela nozīme ir vēsturiski ģeogrāfiskiem un sociāliem kontekstiem. Ainavas biogrāfijas fenomenoloģiskā analīze ļauj uzlūkot cilvēka esību ainavā, attiecības ar ainavu un tās elementiem. Šajā gadījumā arī dabas aspekti ainavā iegūst papildu nozīmi – izmantojamības un piemērotības kontekstā.

3. Ainavas kā cēloniski un pēctecīgumā saistītu mijattiecību telpas mainību un attīstību veido dažāda līmeņa tagadnes procesi un notikumi, dabas, ekonomiskie un sociālie apstākļi, kur ainavas attīstības ceļš ir cieši saistīts ar pagātnes nosacījumiem: ainavas absolūto un relatīvo telpu un to īpašībām dažādos mērogos, ainavas sociālo potenciālu un politiski ekonomisko fonu vēsturiskā kontekstā.

- Ainavas kā mijattiecību telpas mainību un attīstību veido dažāda līmeņa tagadnes procesi un notikumi, dabas, ekonomiskie un sociālie apstākļi, tomēr ainavas attīstības ceļš ir cieši saistīts ar pagātnes nosacījumiem: ainavas absolūto un relatīvo telpu un to īpašībām dažādos mērogos, ainavas sociālo potenciālu un politiski-ekonomisko fonu vēsturiskā kontekstā. Ainavas mainību un attīstību ietekmē *saiķne ar pagātņi*, tādējādi par vienu no ainavas īpašībām kļūst tās pēctecīgums – dažāda rakstura *atkarība un saiķne* ar pagātnē veiktām darbībām un praksēm, telpiskā novietojuma un notikumu secīguma gaitas.

- Pēctecīgums un pēctecības (konkrētas pagātnes ietekmes) ainavā izpaužas četros veidos:

- (1) kā attīstības secīgums, kur notikumu attīstība, to ietekme uz ainavu, kā arī pašas ainavas secīga attīstība ir saistīta ar inerces procesu un/vai kauzāli determinētu notikumu attīstību,
- (2) kā telpisko struktūru un formu pēctecīgums, kur ainavas morfoloģiskās pēctecības (konkrētas ainavas struktūras) un šo struktūru pārveides (atbildes reakcijas uz dažādām ietekmēm) iespaido ainavas attīstības virzību,
- (3) kā nozīmju pēctecīgums jeb ainavas elementiem piešķirto nozīmju pārmantotība, vērtību stabilitāte/mainība, kas ietekmē ainavas telpiskās struktūras un funkcionālās izmantošanas attīstību,

- (4) kā darbības pēctecīgums (saistīts arī ar ainavas sociāli funkcionālo raksturu), kur noteiktas prakses, institucionālās aktivitātes, paražas un tradīcijas uztur ainavu.

Līdz šim ainavu studijās lielākā uzmanība ir bijusi pievērsta ainavas telpas formu izmaiņu sakarībām (morfoloģijas pēctecīgumam). Maz uzmanības ir pievērts nozīmju pēctecīgumam jeb ainavas attīstības secīguma un darbības sakarībām.

- Ainavu pārmaiņās izpaužas divi pēctecīguma veidi – 1) pašpastiprinošā notikumu gaita (angļu val. – *self-reinforcing sequence*), kuru raksturo formālās vai/un neformālās institucionālās vides veidošanās un ilgtermiņa atražošanās, un 2) reaģējošā notikumu gaita (angļu val. – *reactive sequence*), kas izpaužas laikā sekojošu un cēloņsakarīgu notikumu virknēs. Notikumu gaitas veidu izpratne ļauj izvērtēt, cik lielā mērā un kādi pagātnes notikumi un darbības ir atbildīgas par mūsdienu ainavas formu, veidolu, funkcijām. Abi pēctecīguma veidi ir vairāk vai mazāk saistīti. Pašpastiprinošais pēctecīgums ir piemērojams plašāka (reģionāla, nacionāla) mēroga ainavas vēsturiskā analizē. Tas palīdz saprast un interpretēt, piemēram, lauksaimniecības un mežsaimniecības prakšu ietekmes, apdzīvojuma tipu izveides un to ietekmi uz ainavu. Reaģējošais pēctecīgums ir vairāk attiecināms uz vietas ainavu biogrāfiskiem vai mikro-vēsturiskiem (bieži vien ļoti lokāla un intīma rakstura) notikumiem un to izraisītām subsekventām attīstības gaitām.

- Pašpastiprinošās pēctecības ainavā galvenokārt ir saistītas ar sociālām parādībām: institūciju darbību, normām, praksēm, tradīcijām, paražām, kas ietekmē un bieži vien arī nosaka sabiedrības dzīvesveidu (ikdienas prakses). Viena no galvenajām pašpastiprinošās pēctecības īpašībām ir tās inerciālā iedaba, kas neļauj pārtraukt kādu sociālo darbību. Ainavu studijās atklāts ir jautājums: *kā* un *cik ilgi* šīs pēctecības atspoguļojas ainavā(-s), kā tās ietekmē ainavu formu, tajās notiekošos procesus gan telpā, gan laikā. No tā lielā mērā ir atkarīga ainavu pārmaiņu vēsturiski ģeogrāfiskā interpretācija.

- Reaģējošo notikumu gaitu raksturo vietas ainavas biogrāfija vai ainavas mikrovēsture. Tajā nepieciešams izšķirt secīgu un cēloniski saistītu notikumu virknes, kas vēsturiski un ģeogrāfiski iezīmē ainavas attīstību un mainību. Secīguma cēloņus lietderīgi izvērtēt, izmantojot retrogresīvu atskatu laikā līdz brīdim, kad nav iespējams paredzēt ainavas pašreizējo stāvokli. Nepieciešams identificēt notikumus, kas ir neparedzēti, nejauši un kas ainavas attīstību ievirza jaunā, subsekventā un nosacītā gultnē.

4. Pēctecīguma pieeja ļauj izprast ainavu pārmaiņu procesa dabu un izšķirt tās attīstības ceļus jeb trajektorijas, ko raksturo nejaušības, apstākļu sagādīšanās, sākumstāvoklis, notikumu secīgums.

- Sociālās zinātnēs adaptēto pēctecīguma teoriju var izmantot, interpretējot ainavas attīstības un sociāli funkcionālo jeb darbības pēctecīgumu. Pēctecīguma pieeja ļauj izprast ainavu pārmaiņu procesa dabu un izšķirt tās attīstības ceļus jeb trajektorijas, ko raksturo nejaušības, apstākļu sagādīšanās, sākumstāvoklis, notikumu secīgums. Pēctecīguma pieejas

ietvaros var atbildēt uz jautājumu – kāpēc ainava mainās vai, tieši pretēji, ir funkcionāli un morfoloģiski noturīga, kāpēc ainavas un to attīstības ceļi vienādos dabas, sociālekonomiskos un politiskos nosacījumos ir atšķirīgi.

- Sociālās zinātnēs šodien arvien plašāk pielietotā pēctecīguma teorija ainavu izpētē nav tieši pārnesama, jo vietas ainavas studijas balstās galvenokārt uz telpas un laika interpretāciju, kamēr pēctecīguma teorijā galvenais uzsvars tiek likts uz notikumiem laikā. Ainavas telpā atspoguļojas daudzas gan globāla, gan lokāla rakstura notikumu virknes. Katrs šīs secīgās virknes posms jeb notikums var atstāt ietekmi uz ainavas tālāku attīstību. Arī pati ainava kā veselums ir cēloniski saistītu atbildes reakciju kopa. Tādējādi, izmantojot pēctecīguma pieeju, ainavas pētījumā ir jāanalizē vismaz divi līmeņi:

- (1) ainavas attīstība (horizontālais skatījums), kurā var noteikt
  - a. nosacītu ainavas sākumstāvokli (dabas apstākļu nosacījumus, ģeogrāfisko novietojumu un sociālpolitisko, kultūrvēsturisko fonu),
  - b. ainavas kraso pārmaiņu posmus un adaptācijas periodus,
  - c. lūzuma punktu(-s) ainavas attīstības trajektorijā,
- (2) notikumu un institucionālās inerces ietekmes (vertikālais skatījums), kas tieši vai netieši nosaka krasos lūzuma posmus ainavas attīstībā vai/un institucionālās pēctecības ietekmi uz ainavas formu un sociālām funkcijām.

- Pēctecīguma analīzes pieejas piemērošana ir jābalsta uz holistiskiem un kontekstuāliem principiem. Lai ainavu pārmaiņu interpretācija būtu adekvāta, tai jāietver visu būtisko ainavveidojošo apstākļu kopuma skatījumu. Tam jābūt arī ārpusmēroga skatījumam, kas ļauj sasaistīt un nošķirt ļoti lokālus notikumus ar liela mēroga procesiem un to ietekmēm, lai labāk izprastu un interpretētu ainavas attīstību – tās pārmaiņas vai noturīgumu.

II

5. Šņoru zemkopības sistēmas pēctecīgums ir veidojis vēsturiski ģeogrāfisko Latgales ainavas raksturu un tā tiešā un pastarpinātā ietekme ir izsekojama arī šodienas vietu ainavu pēctecības atspoguļojumos.

- Vēsturiskā šņoru zemkopības sistēma un ciemu dzīvesveids ir noteikuši Latgales ainavas raksturu sākot ar Valaku reformu 16. gadsimtā līdz agrārai reformai 20.–30. gados, kad ciemu šņoru zemes un koplietošanas ganības tika sadalītas viensētu saimniecībās. Tādējādi Latgales ainavas mūsdienu telpisko struktūru netieši veido šņoru zemkopības ietvaros praktizētās zemes dalījuma sistēmas un ainavas apsaimniekošanas pēctecības. Zemnieku ainavu telpiskā struktūra, kas pirms agrārreformas veidoja aptuveni pusi Latgales teritorijas, veidoja specifisku, sadrumstalotu telpas audumu. Mūsdienu ainavā šņoru zemkopības sistēmas nospiedumi ir sastopami tikai fragmentāri. Šīs ainavas telpiskās

struktūras pēctecības masveidā pārtrauca divas piespiedu zemes reformas – ciemu sadalīšana viensētās 20.–30. gados un zemju nacionalizācija un kolhozu veidošanās padomju laikā.

- Bijušais Istras pagasta Luņu ciems, kas ietilpst Istras pauguraines dabas parka teritorijā, daudz maz neizmainītā un kompaktā veidā satur liecības par šņoru zemkopību 20. gadsimta sākumā pauguraina reljefa apstākļos. Šīs vietas vēsturiskās ainavas struktūras ir unikālas Latgalē un visā Latvijā, tāpēc būtu jāizstrādā Istras dabas parka ainavas apsaimniekošanas plāns, lai nezustu Latgales vietu vēsturiskās vērtības. Lai arī šņoru zemkopības sistēma Latgalē vairs netiek praktizēta gandrīz 100 gadus, vēsturiskā mantojuma, tradīciju ietekme ir saglabājusies sabiedriskajā praksē bijušajā Šultu ciemā Sutru pagastā.

6. Latgales ainavas pēctecīgums un vietu ainavu pēctecības ir raksturojamas vēsturiskā – galveno laika posmu un ainavas biogrāfiskā - būtisko notikumu kontekstā, kas savā vienotībā ir cēloniski determinēta attīstība, kuru ir noteikuši dažādi apstākļi un arī notikumu sakritības.

- Ainavas pārmaiņu kontekstā Latgales ainavas pēdējo gadsimtu laikā ir piedzīvojušas atšķirīgas sociāl-politiskā režīma formas, kas ir noteikušas ainavu sociāli ģeogrāfiskās funkcijas, ikdienas ainavas telpas lietojumu (prakses ainavā), ietekmējušas ainavas vērtības un nozīmes. Ainavas veidošanās kontekstā var izšķirt piecus nozīmīgus sociāl-politiskus laikposmus: sākot ar muižu un dzimtbūšanas zemnieku ciemu koptelpu ainavām (1730. gadi – 1861.) un pēc-dzimtbūšanas perioda lēno pārmaiņu ietekmētām ainavām (1861.-1920.), kad marksisma un kapitālisma idejas dzīvoja viena otrai blakus, līdz Agrārās reformas procesā veidotajām individuālajām ainavas telpām (1920.-1930.) un tam sekojošām padomju laika kolektīvizācijas ainavām (1944.-1991.), kuras kopš 1991. gada nomainīja atjaunotās Latvijas post-sociālistiskās ainavas (aptuveni līdz 2004. g., kad Latvijas lauku attīstību tieši un netieši sāka ietekmēt Eiropas Savienības politika).

- Latgales ainavas cieši ir ietekmējuši liela mēroga notikumi, kurus ainavu vēsturiskās attīstības kontekstā varētu dēvēt par krasiem lūzuma posmiem, piemēram, 1905. gada revolūcija, Pirmais un Otrās pasaules karš. Katrs no šiem laikposmiem ir atstājis nospiedumus ne tikai fiziskajās ainavās, bet arī cilvēku prātos un viņu subsekventās rīcībās.

- Vietas ainavu mērogā ainavas pēctecīgu (cēloniski determinētu) attīstību ir noteikuši dažādi apstākļi un notikumu sakritības. Piemēram, partizānu kustība un citi Otrās pasaules kara notikumi noteica Luņu ainavas attīstības virzību uz vietas pakāpenisku pamešanu (ieskaitot, eventuālu saikņu pārraušanu ar vēsturisko ainavu). Savukārt Šultu ainavas šodienas dzīvīgumu ir noteikušas padomju gados notikušās apstākļu sakritības, galvenokārt, lopu fermas izbūve ciema teritorijā, kā arī individuālā cilvēku loma ainavas apsaimniekošanā.

III

7. Ainavas pēctecīguma un pēctecību izpēte ir būtiska, lai izprastu kādu procesu un darbību rezultātā ir veidojušās ainavas telpiskās struktūra, ainavas nozīmes, kas ir ainavas attīstības trajektorijas virzītājspēki un avoti. Tādējādi ainavas lasīšanas, pēctecīguma un biogrāfiskās pieejas rada metodisko pamatu un argumentāciju lietišķajai sabiedriskajai praksei, vietu un teritoriju ainavu plānu izstrādei.

- Ainavas lasīšana kā sociāla aktivitāte var kļūt par nozīmīgu instrumentu vietējo iedzīvotāju un sabiedrības apziņas celšanai un zināšanu vairošanai par apkaimes ainavu kā kultūrvēsturisku mantojumu. Tādēļ svarīgi ir attīstīt ainavas lasīšanas iemaņas jau pamatskolā, aizsākt kultūrvēsturiskā (individuālā) tūrisma prakses, aktualizēt vietu ainavu vēstures pētniecību kopumā (veidojot pievienoto vērtību Latvijas vietām).

- Ainavas biogrāfija, kas ir pētnieka un vietējo iedzīvotāju sadarbībā tapis stāsts par apkaimes ainavu, ir nozīmīgs ainavas saprašanas materiāls. Ainavas biogrāfija varētu kļūt par pamatu jebkura teritorijas attīstības, apsaimniekošanas vai aizsardzības plāna izstrādei, jo tās pamatā ir vietējo iedzīvotāju piešķirtās nozīmes savas dzīvesvides telpas redzējumam. Izmantojot šo pieeju, plānotājs var saprast ainavu ne tikai kā makromērogā veidotu fizisko telpu, kas ir atvērta leģitīmām transformācijām, bet gan kā daudzslāņainu cilvēku piešķirto nozīmju un vēstures procesu akumulācijas telpu.

- Ainavas lietišķo plānu mērķis pēc būtības ir nodrošināt nosacītu pēctecīguma un pēctecību uzturēšanu un turpināšanos telpisko struktūru, kā arī vēsturisko, sociālo, ekoloģisko ekonomisko u.c. nozīmju kontekstā. Ainavas pēctecīguma un pēctecību izpēte ir būtiska, lai izprastu, kādu procesu un darbību rezultātā ir veidojusies ainavas telpiskā struktūra, kāda ir ainavas nozīmes, kas ir ainavas attīstības trajektorijas virzītājspēki un avoti. Ainavu apsaimniekošanas un aizsardzības jautājumu sakarā nozīmīgas būtu diskusijas par institucionālām pēctecībām un to ietekmi uz lēmumu pieņemšanām ainavas mērogā.

IZMANTOTĀ LITERATŪRA

- ABBOT, A. (1990): 'Conceptions of time and events in social science methods', *Historical Methods*, 23 (4): 140-150.
- ADAMS, C. and VAN MANEN, M. (2008): 'Phenomenology', in GIVEN, L. M. (ed): *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. SAGE, Thousand Oaks, pp. 614-619.
- ANTROP, M. (2004): 'Landscape change and the urbanization process in Europe', *Landscape and Urban Planning*, 67: 9-26.
- ANTROP, M. (2005): 'Why landscapes of the past are important for the future', *Landscape and Urban Planning*, 70: 21-34.
- ANTROP, M. (2006): 'Sustainable landscapes: contradiction, fiction or utopia?', *Landscape and Urban Planning*, 75: 187-197.
- ARTHUR, W. B. (1989): 'Competing technologies, increasing returns and lock-in by historical events', *Economic Journal*, 99: 116-131.
- BAILEY, G. (2006): 'Time perspectives, palimpsests and the archaeology of time', *Journal of Anthropological Archaeology*, 26: 198-223.
- BAKER, A. H. and BILLINGE, M. (eds) (1982): *Period and Place. Research Methods in Historical Geography*. Cambridge University Press, Cambridge.
- BAKER, A. H. (1988): 'Historical geography and the study of the European rural landscape', *Geografiska Annaler B*, 70 (1): 5-16.
- BAKER, A. (2006 [2003]): *Geography and History. Bridging the Divide*. Cambridge University Press, Cambridge.
- BASTIAN, O. (2001): 'Landscape ecology - towards a unified discipline?', *Landscape Ecology*, 16: 757-766.
- BATIMERE, A. (2000): 'Ģeogrāfija gadsimtu gaitā', grām.: Sirēnu balsis: ģeogrāfija kā cilvēcīga erudīcija. Norden AB, Rīga, 166.-187. lpp.
- BESSE, J-M. (2000): *Voir la terre. Six essais sur le paysage et la géographie*. ENSP/Centre du paysages, Arles.
- BĪLENŠTEINS, A. (2001): 'Augšzemes ceļojuma piezīmes', grām.: ZEILE, P. (red.): Ai, māte Latgale. Annele, Talsi, 383.-410. lpp.

- BORUKS, A. (1995): *Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā*. „Grāmatvedis”, Rīga.
- BREŽGO, B. (1954): *Latgales zemnieki pēc dzimtbūšanas atcelšanas (1861-1914)*. Latvijas Valsts izdevniecība, Rīga.
- BREŽGO, B. (1940): *Latgolas zemnieki krīvu dzimtbūšanas laikā*. J. Cybuļska izdavums, Viļaka.
- BRIŠKA, B. (1969): ‘Latgaļu zemnieks un tō zeme symts godūs’, *Dzeive*, 97: 3-18.
- BRIŠKA, B. (1970): ‘Latgaļu zemnieks un tō zeme symts godūs’, *Dzeive*, 99: 10-26.
- BUKŠS, M. (1962): ‘Atmiņas un atziņas. Pirmā daļa. Senču vidē’, *Dzeive*, 53: 9-13.
- BUKŠS, M. (1974): ‘Latgolas vītu vōrdi’, *Acta Latgalica*, 5: 180-223.
- BUKŠS, M. (2001): ‘Pārkrievošana Latgalē. Valodas un drukas aizliegums latgaļiem’, in ZEILE, P. (ed): *Ai, māte Latgale*. Annele, Talsi, 267.-271. lpp.
- BUNKŠE, E.V. (2007): *Intīmā Bezgalība*. Norden AB, Rīga.
- BUNKŠE, E.V. (2000): *Sirēnu balsis jeb ģeogrāfija kā cilvēcīga erudīcija*. Norden AB, Rīga.
- BUNKŠE, E.V. (1990): ‘*Landscape Symbolism in the Latvian Drive for Independence*’, *Geografiska Notiser*, 4: 170-178.
- BUNKŠE, E.V. (1973): *Earth, Forest, and Sea: Landscape Attitudes of the Latvian Folk. Dissertation*. University of California, Berkeley.
- CIMERMANIS, S. (1999): ‘Par Latvijas vēsturiski etnogrāfiskajiem apgabaliem’, grām.: CAUNE, A. (red.): *Latvijas zemju robežas 1000 gados*. Latvijas vēstures institūta apgāds, Rīga, 34.-53. lpp.
- COSGROVE, D. and DANIELS, S. (1988): ‘Introduction’, in DANIELS, S and COSGROVE, D. (eds) *The Iconography of Landscape*. Cambridge University Press, Cambridge.
- DEKTERS, D. (1959): ‘Darvu cīma ļaudis’, *Dzeive*, 34: 16-31.
- DJELIC, M. L. and QUACK, S. (2007): ‘Overcoming path dependency: path generation in open systems’, *Theory and Society*, 36: 161-186.
- DODGSHON, R. A. (1998): *Society in Time and Space. A Geographical Perspective on Change*. Cambridge University Press, Cambridge.

DODGSHON, R. A. (2008): 'Geography's place in time', *Geografiska Annaler B*, 90 (1): 1–15.

DUNCAN, N. & DUNCAN, J. (1988): '(Re) reading the landscape', *Environment and Planning D: Society and Space*, 6 (2): 117–126.

DUNCAN, N. & DUNCAN, J. (2009): *Doing Landscape Interpretation. The SAGE Handbook of Qualitative Geography*. SAGE Publications. Retrieved February 11, 2010. from http://www04.sub.su.se:2982/hdbk_qualgeography/Article_n13.html

FOUCAULT, M. (1977): 'Nietzsche, genealogy, history', in BOUCHARD, D. F. (ed) *Language, Counter-Memory, Practise: selected essays and interviews*. Cornell University Press, Ithaca, pp. 139-164.

FLYVBJERG, B. (2001): *Making Social Science Matter*. Cambridge University Press, Cambridge.

GOLDSTONE, J. A. (1998): 'Initial conditions, general laws, path dependence, and explanation in historical sociology', *The American Journal of Sociology*, 104 (3): 829-845.

GRANÖ, J. G. (2003 [1927]): 'The Finish landscape', in GRANÖ, O. (ed): *Origin of Landscape Science. J. G. Granö and a New Pure Geography for a New State*. The Turku University Foundations, Turku, pp. 55-70.

Eiropas Ainavu konvencija (2000), skatīts 13. februārī, 2006. g., <http://www.likumi.lv/doc.php?id=156001>

HART, J.F. (1998): *The Rural Landscape*. The Johns Hopkins University Press, Baltimor.

HARVEY, D. (1996): *Justice, Nature & the Geography of Difference*. Blackwell Publishing, Oxford.

HARVEY, D. (2005): *Spaces of neoliberalization: towards a theory of uneven geographical development. Hettner Lectures. Volume 8*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart.

HOLT-JENSEN, A. (1988): *Geography. History and Concepts*. Paul Chapman Publishing Ltd, London.

HOSKINS, W. G. (1991 [1955]): *The Making of the English Landscape*. Penguin Books Ltd.

INGOLD, T. (2006 [2000]): *The Perception of the Environment*. Routledge, London.

INGOLD, T. (2007): *Lines. A Brief History*. Routledge, London.

KOLEN, J. and WITTE, M. (2006): 'A biographical approach to regions, and its value for spatial planning', in VAN DER KNAAP, W. and VAN DER VALK, A. (eds): *Multiple landscape. Merging past and present*. Ponsen & Looijen, Wageningen, pp. 125-146.

KOPYTOFF, I. (1986): 'The cultural biography of things: commoditization as process', in APPADURAI, A. (ed): *The Social Life of Things*. Cambridge University Press, New York, pp. 64-94.

KRONVALDU, A. (1922 [1867]): *Dzimtenes mācība*. A. Gulbja apgāds, Rīga.

KUPFFER, K.R. (1911): *Baltische Landeskunde. Atlas*. Verlag von G. Löffler, Rīga.

KUPFFER, K.R. (1925): *Grundzüge der Pflanzengeographie des Ostbaltischen Gebietes*. Verlag der Buchhandlung G. Löffler, Rīga.

LANGTON, J. (1988): 'The two traditions of geography, historical geography and the study of landscapes', *Geografiska Annaler B*, 70 (1): 17-25.

LATKOVSKIS, L. (1969): 'Saimisteibas nūsaukumi', *Dzeive*, 98: 23-27.

Latviešu Konversācijas vārdnīca (1927.-1940). A. Gulbja apgāds, Rīga.

LEWIS, P. (1979): 'Axioms for reading the landscape', in MEINIG, D. (ed): *The Interpretation of Ordinary Landscapes*. Oxford University Press, New York, pp. 11-32.

LEWIS, P. (1998): 'The Monument and the Bungalow', *Geographical Review*, 88 (4): 507-521.

LORIMER, H. (2005): 'Cultural geography: the busyness of being 'more-than-representational'', *Progress in Human Geography*, 29 (1): 83-94.

LORIMER, H. (2006): 'Herding memories of humans and animals', *Environment and Planning D: Society and Space*, 24: 497-518.

LOWENTHAL, D. (1979): 'Age and artifact', in MEINIG, D. (ed): *The Interpretation of Ordinary Landscapes*. Oxford University Press, New York, pp. 103-128.

LOWENTHAL, D. (2001 [1985]): *The Past is a Foreign Country*. Cambridge University Press, Cambridge.

LOWENTHAL, D. (2007): 'Living with and Looking at Landscape', *Landscape Research*, 32 (5): 635-656.

LIEBOWITZ, S. J. and MARGOLIS, S. E. (1995): 'Path dependence, lock-in and history', *Journal of Law, Economics, and Organization*, 11: 205-226.

- LIEBOWITZ, S. J. and MARGOLIS, S. E. (2000): 'Path dependence', in BOUCKAERT, B. and DE GEEST, G. (eds): *Encyclopaedia of law & economics*. Edward Elgar Publishing, Ghent, pp. 981-999.
- MACKINNON, D., CUMBERS, A., PIKE, A., BIRCH, K. and MCMASTER, R. (2009): 'Evolution in economic geography: institutions, political economy, and adaptation', *Economic Geography*, 85 (2): 129-150.
- MÄETAMN, M. (2007): *Pop, fear and fantasy*. Kaasaegse Kunsti Eesti Keskus, Tallin.
- MAHONEY, J. (2000): 'Path dependence in historical sociology', *Theory and Society*, 29: 507-548.
- MALAHOVSKIS, V. (2006): 'Latgales sādžu sadalīšana viensētās 20. gadsimta 20. gados', *Latvijas Vēsture*, 3 (63): 29-39.
- MARTIN, R. and SUNLEY, P. (2006): 'Path dependence and regional economic evolution', *Journal of Economic Geography*, 6: 395-437.
- MASSEY, D. (1995): 'Places and their pasts', *History Workshop Journal*, 39: 182-192.
- MEINIG, D. W. (1979a): 'Landscape is an attractive, important, and ambiguous term', in MEINIG, D. (ed): *The Interpretation of Ordinary Landscapes*. Oxford University Press, New York, pp. 1-7.
- MEINIG, D. W. (1979b): 'The beholding eye. Ten versions of the same scene', in MEINIG, D. (ed): *The Interpretation of Ordinary Landscapes*. Oxford University Press, New York, pp. 33-50.
- MEINIG, D. W. (1979c): 'Reading the landscape. An appreciation of W. G. Hoskins and J. B. Jackson', in MEINIG, D. (ed): *The Interpretation of Ordinary Landscapes*. Oxford University Press, New York, pp. 33-50.
- MELLUMA, A., un LEINERTE, M. (1992): *Ainava un cilvēks*. Avots, Rīga.
- MELLUMA, A. (1994): 'Metamorphoses of Latvian landscapes during fifty years of soviet rule', *GeoJournal*, 33 (1): 55-62.
- MELLUMA, A. (2002): 'Ainava kā attīstības resurss: Kurzemes reģiona piemērs', *Ģeogrāfiski Raksti*, 10: 5-15.
- MELLUMA, A. (2008): 'Apdzīvojuma attīstība Kurzemes Piekraстē: kopskats un problēmas', grām.: CIMERMANIS, S. (red.): *Kultūrvēstures avoti un Latvijas piekraste: rakstu krājums*. Latvijas Zinātņu Akadēmija, Rīga, 100.-125. lpp.
- MELLUMA, A. (2009): 'Ainavu politikas veidošana Latvijā: situācija, problēmas, iespējas', *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 63 (5/6): 52-74.

MELLUMA, A., STŪRE, I. un ZARIŅA, A. (2006): 'Ainava kā mantojums: to izpētes un aizsardzības problēmas Latvijā', *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 60 (6): 4-25.

MERLEAU-PONTY, M. (2003 [1945]): *Phenomenology of Perception*. Routledge, London.

MITCHELL, D. (2003): 'Cultural landscapes: just landscapes or landscapes of justice?', *Progress in Human Geography*, 27 (6): 787-796.

MITULIS, A. (1928): 'Agrārā reforma 1920-1927', grām.: ŠVĀBE, A, BŪMANIS, A. un DIŠLĒRS, K. (red.): *Latviešu Konversācijas vārdnīca*. A. Gulbja apgāds, Rīga, 97.-102. lpp.

MUIR, R. (1999): *Approaches to Landscape*. Macmillan Press, London.

MUIR, R. (2002): 'Reading the Landscape', *Journal of the Scottish Association of Geography Teachers*, 31: 6-20.

MUIR, R. (2006 [2000]): *The New Reading the Landscape*. University of Exeter Press, Exeter.

MUIR, R. (2007): *Be Your Own Landscape Detective: Investigating Where You Are*. Stroud, Sutton.

MŪKS, R. (2003 [1998]): *Antropozofija vai pilngadīgais romantisms*. Atēna, Rīga.

NAGEL, E. (1979): *The Structure of Science. Problems in the Logic of Scientific Explanation*. Hackett Publishing Company, Indianapolis.

NAYLOR, S. (2008): 'Historical geography: geographies and historiographies', *Progress in Human Geographie*, 32 (2): 265-274.

NEWCOMB, R. M. (1966): 'Geographic aspects of the planned preservation of visible history in Denmark', *Annals of the Association of American Geographers*, 57 (3): 462-480.

NIKODEMUS, O. (2001): *Ainavu plānošana, apsaimniekošana un aizsardzība lauku pašvaldībās. Metodisks materiāls*. VARAM, Rīga.

NIKODEMUS, O., BELL, S., GRĪNE, I., and LIEPIŅŠ, I. (2005): 'The Impact of economic, social and political factors on the landscape structure of the Vidzeme Uplands in Latvia', *Landscape and Urban Planning*, 10: 57-67.

OLWIG, K. R. (2009): 'The Landscape of 'Customary' Law versus that of 'Natural' Law', in OLWIG, K. R. and MITCHELL, D. (eds): *Justice, power and the political landscape*. Routledge, New York, pp. 11-32.

OLWIG, K. R. and MITCHELL, D. (eds) (2009): *Justice, power and the political landscape*. Routledge, New York.

PEIL, T. and JONES, M. (eds) (2005): *Landscape Law and Justice*. Novus Forlag, Oslo.

PADOMJU LATVIJAS ENCIKLOPĒDIJA (1981-1987). Galvenā Enciklopēdiju redakcija, Rīga.

PALANG, H., PRINTSMANN, A., KONKOLY GYURÓ, É. URBANC, M., SKOWRONEK, E. and WOLOSZYN, W. (2000): 'The forgotten rural landscapes of Central and Eastern Europe', *Landscape Ecology*, 21 (3): 347-357.

PENĒZE, Z. (2009): *Latvijas lauku ainavas izmaiņas 20. un 21. gadsimtā: cēloņi, procesi un tendences. Promocijas darbs*. LU Akadēmiskais apgāds, Rīga.

PENĒZE, Z., NIKODEMUS, O., GRĪNE, I., and RASA, I. (2004): 'Local changes in the landscape structure of Kurzeme during the 20th century', *Ģeogrāfiski Raksti*, 11: 56-65.

PIERSON, P. (2000): 'Path dependence, increasing returns, and the study of politics', *American Political Science Review*, 94 (2): 251-167.

PIERSON, P. (2004): *Politics in time: history, institutions, and social analysis*. Princeton University Press, Princeton.

ODE, A., TVEIT, M. and FRY, G. (2008): 'Capturing landscape visual character using indicators: Touching base with landscape aesthetic theory', *Landscape Research*, 33 (1): 89-117.

OLWIG, K. (2004): 'This is not a landscape': circulating reference and land shaping', in PALANG, H., SOOVÄLI, H., ANTROP, M. and SETTEN, G. (eds): *European Rural Landscapes: Persistence and Change in a Globalising Environment*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, pp. 41-65.

RAMANS, Ģ. (1935): 'Latvijas teritorijas ģeogrāfiskie reģioni', *Ģeogrāfiski Raksti*, 5: 178-240.

REISCH, G. A. (1991): 'Chaos, history, and narrative', *History and Theory*, 30 (1): 1-20.

RENES, J. (1988): 'Some aspects of open fields in the southern part of the province of Limburg (The Netherlands)', *Geografiska Annaler*, 70 (1): 161-168.

RICHARDS, G. (2004): *Psychology. The Key Concepts*. Routledge, New York.

RIEKSTIŅŠ, J. (1930): 'Sādžu šņoru zemju sadalīšana viensētu saimniecībās, grām.: *Latvijas agrārā reforma*. Latvijas zemnieku savienības spiestuve, Rīga, 375.-395. lpp.

- RIEKSTIŅŠ, J. (1935): 'Sādžu šņoru zemes Latgalē un to sadalīšana viensētu saimniecībās', grām.: MAURINŠ, E., SVENNE, O. un FRIŠMANIS, V. (red.): *Ludzas apriņķis senāk un tagad*. Ludzas apriņķa Brīvības pieminēkļa komiteja, Ludza, 70.-89. lpp.
- RIPPON, S. (2004): *Historic Landscape Analysis: Deciphering the Countryside*. Council for British Archaeology.
- RITMANIS, E. (1924): 'Pa Māras zemi', grām.: *Latvija. Ilustrēta ģeogrāfijas hrestomātija*. „Kultūras balss” izdevniecība, Rīga, 229.-234. lpp.
- RITUMS, R. (2000): 'Senās agrārās ainavas apzināšana un izpēte', grām.: *Cauri gadsimtiem: Rakstu krājums, veltīts Valdemāram Ģinteram (1899–1979)*. Rīga, 39.-44. lpp.
- ROBERTS, B. K. (2002): 'Space, Place and Time: Reading the Landscape', *Journal of the Scottish Association of Geography Teachers*, 31: 39-51.
- ROE, M. J. (1996): 'Chaos and Evolution in Law and Economics', *Harvard Law Review*, 109: 641-668.
- ROUGERIE, G., BEROUTCHACHVILI, N. (1991): *Géosystèmes et paysages. Bilan et méthodes*. Armand Colin, Paris
- ROYMANS, N., GERRITSEN, F., VAN DER HEIJDEN, C., BOSMA, K. and KOLEN, J. (2009): 'Landscape Biography as Research Strategy: The Case of the South Netherlands project', *Landscape Research* 34 (3): 337-359.
- SAMUELS, M. S. (1979): 'The Biography of Landscape', in MEINIG, D. W. (ed): *The Interpretation of Ordinary Landscapes*. Oxford University Press, New York, pp. 51-89.
- SCHAMA, S. (1995): *Landscape and Memory*. Vintage Books, New York.
- SCHENSUL, J. J. (2008): 'Historical context', in GIVEN, L. M. (ed): *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. SAGE, Thousand Oaks, pp. 392-393.
- SELMAN, P. (2006): *Planning at Landscape Scale*. Routledge, London.
- SEWELL, W. H. Jr. (1996): 'Three Temporalities: towards an Eventful Sociology', in MCDONALD, T. J. (ed): *The Historic Turn in the Human Sciences*. University of Michigan Press, Ann Arbor MI, pp. 245-280.
- SHORT, B. and GODFREY, J. (2007): 'The Outhwaite controversy': a micro-history of the Edwardian land campaign', *Journal of Historical Geography* 33: 45-71.
- SCHWARTZ, H. (2004): Down the Wrong Path: Path Dependence, Increasing Returns, and Historical Institutionalism. Unpublished manuscript. Retrieved May 25, 2007, from <http://people.virginia.edu/~hms2f/Path.pdf>

- STŪRE, I. (2008): 'Uz gobolim vai jōgaist! Vārkavas sādžu pagātnes ainavu stāsti', grām.: KURSĪTE, J. un STAUGA, J. (red.): *Vārkava. Tradicionālā kultūra un mūsdienas*. Madris, Rīga, 229.-234. lpp.
- STŪRE, I. (2009): *Jūrmalciema aizjomu ainavas stāsts. To Štrandkrug zvejības zemnieku landšafts*. LU Akadēmiskais apgāds, Rīga.
- SVENNE, O. (1924): 'Par Latgales zemi un ļaudīm', grām.: *Latvija. Ilustrēta ģeogrāfijas hrestomātija*. „Kultūras balss” izdevniecība, Rīga, 227.-229. lpp.
- SVENNE, O. (1924): *Vecā un Jaunā Latgale un viņas īpatnības*. A. Ozoliņš, Rīga.
- ŠTIKĀNS, J. (1997): 'Šņoru saimniecība – kāda tā bija?'. 13. maijs.
- ŠVĀBE, A. (1962): *Latvijas vēsture. 1800-1914*. Daugava, Uppsala.
- TERENTJEVA, T. (2007): 'No Latgales lauku apmetņu vēstures', *Arheoloģija un etnogrāfija*, 10: 215-231.
- TILLY, C. (1994): *A Phenomenology of Landscape*. Berg Publishers, Oxford.
- TRASUNS, F. (1998): 'Brōli Cyukōrīši', grām.: ZEILE, P. (red.): *Francis Trasuns. Dzīve un darbi II*. Latgales kultūras centra izdevniecība, Rēzekne, 123.-127. lpp.
- TVEIT, M., ODE, A. and FRY, G. (2006): 'Key concepts in a framework for analysing visual landscape character', *Landscape Research*, 31 (3): 229-255.
- TUAN, Y-F. (2007 [1977]): *Space and Place. The Perspective of Experience*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- TURNER, S. (2006): 'Historic Landscape Characterisation: A Landscape Archaeology for Research, Management and Planning', *Landscape Research*, 31: 385-398.
- VERVLOET, J. A. J. (1984): *Inleiding tot de historische geografie van de Nederlandse cultuurlandschappen*. Reeks Landschapsstudies 4, Wageningen.
- VIRZA, E. (1978): *Laikmeta dokumenti*. Apgāds Gauja, ASV.
- WILEY, J. (2007): *Landscape*. Routledge, London.
- YOOSUM, P. (2008): 'Historical discourse analysis', in GIVEN, L. M. (ed): *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. SAGE, Thousand Oaks, pp. 393-395.
- ZARIŅA, A. un LIEPIŅŠ, I. (2006): 'Ekoloģiska vietas studija seno šņoru zemju ainavā', *Ģeogrāfija. Ģeoloģija. Vides zinātne: Referātu tēzes*. Latvijas Universitāte, Rīga, 140.-143. lpp.

ZARIŅA, A. un LIEPIŅŠ, I. (2009): 'Ainavas lasīšana: pa senās kultūras pēdām Latgalē', *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 63 (5/6): 75-98.

ZEILE, P. (1997): 'Latgaliešu etnomentālitate un kultūra', *Acta Latgalica*, 9. Sk. internetā (2006.24.03.) <http://www.dau.lv/ld/9-29.html>

ZEILE, P. (2006): *Latgales kultūras vēsture*. Latgales kultūras centra izdevniecība, Rēzekne.

ZVĪDRIS, O. (1969): 'Muna dzyntō puse', *Dzeive*, 94: 24-25.

КРАУКЛИС, А. А. (1963): „О классификации географических комплексов Латвийской ССР”. Grām.: *Aspirantu zinātniskie raksti*. Sējums 1. P. Stučkas LVU, Rīga. 57.-80. lpp.

МАРУДЕНОК, В. (2007): *Истра – сквозь века истории*. Издательство Латгальского культурного центра, Резекне.

МЕЛЛУМА, А. Ж. (1972): „Опыт оценки пейзажной выразительности географических ландшафтов”. В: *Охрана природы в Латвийской ССР*. Зинатне, Рига. С. 29-38.

РАМАН, К. Г. (1959): „Опыт классификации и типизации географических ландшафтов как основы для физико-географического районирования”. Grām.: *Aspirantu zinātniskie raksti*. Sējums 27. P. Stučkas LVU, Rīga. 57.-80. lpp.

Nepublicētie avoti:

Centrālās Statistikas pārvaldes datu bāzes. Sk. internetā (2007.12.03.) <http://data.csb.gov.lv/dialog/statfile16.asp>

KRŪMIŅŠ, G. (2007): *Agrārā reforma Latvijā 1988. – 1996. Promocijas darbs*. Latvijas Universitāte, Rīga

Latvijas latviešu zemes karte, M.Siliņa, pēc visjaunākajiem materiāliem (1911). LNB karšu nodaļa

LU ĢZZF WMS sistēmā pieejamā kartogrāfiskā materiāla datu bāze

LVVA, 1308. f. 12. apr., 14170.-14172. l. (Istras pagasta tautskaites dati)

LVVA, 1308. f. 12. apr., 14107.-14109. l. (Vārkavas pagasta tautskaites dati)

LVVA, 1679. f. 169. apr., 1315. l. 185. lp.(Luņu sādžas zemes ierīcības lieta)

- LVVA, 1679. f. 169. apr., 1316. l. 31. lp.(Luņu sādžas zemes ierīcības projekts)
- LVVA, 1679. f. 170. apr., 4676. l. 361. lp.(Šultu sādžas zemes ierīcības lieta)
- LVVA, 1679. f. 172. apr. (Sādžu sadalīšanas lietas)
- LVVA, 1679. f. 189. apr., 104. l. (Ludzas apriņķa ģenerālmērīšanas plāns)
- LVVA, 1679. f. 190. apr., 994. l. (Bekšu sādžas šņuoru zemju plāns)
- LVVA, 1679. f. 195. apr., 934. l. (Višķu sādžas sadalīšanas plāns)
- LVVA, 1679. f. 197. apr., 397a. l. 2. lp.(Luņu sādžas sadalīšanas plāns)
- LVVA, 2706. f. 1. apr., 89. l. (Pirmās Viskrievijas tautas skaitīšanas materiāli. Vārkavas pagasts)
- LVVA, 2706. f. 1. apr., 28. l. (Pirmās Viskrievijas tautas skaitīšanas materiāli. Pasienes pagasts)
- SPULLE, D. (2009): *Zemgales ainavu savdabība: ciemu morfoloģija un vēsture Īslīces pagastā. Bakalaura darbs.* Latvijas Universitāte, Rīga
- ZARIŅA, A., IKAUNIECE, S., LIEPIŅŠ, A., ŠNĒ, A., un GRĪNBERGS, A. (2009): Metodika projektam „Neapzinātās kultūras mantojuma vērtības kopējā dabas un kultūras telpā”. Valsts Mežu dienests